

SAMFUNNSØKONOMENE

NR. 3 • 2024 • 138. årgang

SAMFUNNSØKONOMEN

- John K. Dagsvik
TEMPERATUR OG KLIMAGASSUTSLIPP
- Øystein Foros
Hans Jarle Kind
BOKEN OG HAVRESEKKEN
- Marius Eng Grønbekk
Anders Dugstad
Knut Einar Rosendahl
KOMMUNAL AKSEPT AV
GRUNNRENTESKATT
- Erlend Eide Bø
LEIEMARKEDET
- Ola Kvaløy
Klaus Mohn
Martin Skancke
FOR ENKEL KRITIKK

- REDAKTØRER
Lars-Erik Borge • NTNU
Rune Jansen Hagen • UiB
Jan Yngve Sand • RBB Economics

Manus, annonsebestilling og generell korrespondanse til Samfunnsøkonomens redaksjon kan sendes til: tidsskrift@samfunnsokonomene.no

- PROSJEKTLEDER
Marianne Rustand
marianne.rustand@samfunnsokonomene.no

- UTGIVER
Samfunnsøkonomene
Leder: Jan Inge Eidem
Generalsekretær: Helga Bull

- ADRESSE
Samfunnsøkonomene
Kristian Augusts gate 9
0164 Oslo
Telefon: 90 86 75 20
tidsskrift@samfunnsokonomene.no

www.samfunnsokonomene.no

Bankgiro: 8101 48 08221

Mediaplan 2024

	MANUS	PUBLISERINGSDATO	ANNONSEFRIST
Nr. 4	02.SEP	25.SEP	13.SEP
Nr. 5	28.OKT	20.NOV	08.NOV
Nr. 6	21.NOV	16.DES	04.DES

Abonnentene i Norge må beregne 1-3 dager ekstra til postgang

PRISER

Abonnement	kr.	1450,-
Enkeltnr. inkl. porto	kr.	250,-

ANNONSEPRISER (ekskl. moms)

1/1 side	kr.	6690,-
3/4 side	kr.	6040,-
1/2 side	kr.	5390,-

Samfunnsøkonomien utgis med støtte fra Professor Wilhelm Keilhaus Minnefond (PWKM).

Opplag: 2400
Trykk: Aksell AS
ISSN 1890-5250

Innhold

NR. 3 • 2024 • 138. ÅRG.

- LEDER **3**
- AKTUELL KOMMENTAR
I hvilken grad påvirkes temperaturen av klimagassutslipp? **5**
John K. Dagsvik
- AKTUELL ANALYSE
Boken og havresekken **13**
Øystein Foros
Hans Jarle Kind
Gir grunnrenteskatt vind i seilene? Kommuners aksept av landbasert vindkraft **22**
Marius Eng Grønbekk
Anders Dugstad
Knut Einar Rosendahl
Leiemarkedets rolle og fremtid **34**
Erlend Eide Bø
- DEBATT
For enkel kritikk **43**
Ola Kvaløy
Klaus Mohn
Martin Skancke

Nytt inntektssystem, men forskjellene består

Den 14. mai i år la Regjeringen fram Kommuneproposisjonen 2025. Proposisjonen inneholder blant annet forslag til nytt inntektssystem for kommunene. Formålet med inntektssystemet er å legge til rette for et likeverdig tjenestetilbud i alle kommuner. Regjeringens forslag bygger på utredningen fra inntektssystemutvalget (NOU 2022:10). Utvalget foreslo flere endringer i skatteelementene i inntektssystemet.

Det er en stor faglig litteratur om fordeling av skatter mellom forvaltningsnivåer. Siden kommunene har ansvar for viktige velferdstjenester innen blant annet utdanning og helse, er jevn fordeling av skattegrunnlaget mellom kommuner viktig. I tillegg bør det kommunale skattegrunnlaget være forutsigbart, være lite konjunkturfølsomt, ha lav mobilitet, utgjøre en betydelig del av kommunenes inntekter og være synlige for skattyterne.

Utbytte, som inngår i kommunenes skattegrunnlag, har de senere årene vært en viktig årsak til at kommunenes skatteinntekter har blitt høyere enn opprinnelig anslått. Ett av utvalgets forslag var at det burde utredes om det var mulig å ta utbytte ut av det kommunale skattegrunnlaget. Det er prisverdig at Kommunal- og distriktsdepartementet (KDD), i samarbeid med Skatteetaten, på kort tid har etablert et opplegg som gjør dette mulig. Det er en ulempe at det må foretas etterberegninger, men fordelene er likevel klart størst.

Den kommunale formuesskatten egner seg ikke for lokal beskatning. Formue er et skattegrunnlag som er konjunkturfølsomt, mobilt og ikke minst ujevnt fordelt mellom kommuner. Utvalget og KDD deler disse synspunktene, men nøyer seg med å halvere den kommunale formuesskatten og å øke statens andel tilsvarende. Det er grunn til

å stille spørsmål ved hvorfor de ikke foreslo å avvikle formuesskatten som kommunal skatt slik Kaja von der Leyen og undertegnede argumenterte for i forrige nummer av Samfunnsøkonomen. Den offisielle begrunnelsen er at skattefinansieringen vil få en sterkere lokale forankring fordi enkelte skattytere kun betaler formuesskatt. Men det kan også være at utvalget og KDD har skjelt til fordelingsvirkningene. Det er nemlig enkelte distriktskommuner som ville tapt på en avvikling fordi de har formuesskatteinntekter per innbygger over landsgjennomsnittet og inntektskatt per innbygger under landsgjennomsnittet.

Det er ikke alle skatteinntekter som omfattes av inntektsutjevningen i inntektssystemet. Eiendomsskatt, konsesjonskraft- og havbruksinntekter holdes utenfor. Dette innebærer at det paradoksalt nok er mulig å både motta inntektsutjevningstilskudd og samtidig ha skatteinntekter (inklusive skatter som ikke utjevnes) per innbygger over landsgjennomsnittet. Det som er mest bekymringsfullt er imidlertid at inntektene som ikke utjevnes er langt skjevere fordelt enn inntektene som utjevnes. Listen over de rikeste kommunene domineres av kraftkommuner med høye inntekter fra eiendomsskatt og konsesjonskraft. KDD foreslår ikke at flere skatter skal utjevnes.

Det har vært et massivt krav fra skattesvake kommuner at inntektssystemet må bidra til større grad av utjevning. I forslaget til nytt opplegg har KDD løst dette ved å øke kompensasjonen og trekket i den symmetriske inntektsutjevningen fra 60 til 64 prosent, opprinnelig var den 55 prosent. Det er en ulempe at sammenhengen mellom utviklingen i det lokale skattegrunnlaget stadig svekkes. Videre er det uheldig at kommuner med skatteinntekter under 90 prosent av landsgjennomsnitt får en kompensasjonsgrad på hele 99 prosent. Vi er da i praksis tilbake til en garantert

minsteinntekt som ikke gir noen insentiver til å styrke det lokale skattegrunnlaget.

Ved å halvere formuesskatten og ta utbytte ut av det kommunale skattegrunnlaget har KDD gjort viktige grep som bidrar til en jevnere fordeling. Departementet kunne nøyd

seg med det i stedet for å stramme ytterligere inn på inntektsutjevningen. Alternativt kunne KDD fulgt inntektsystemutvalgets forslag om å innføre en moderat utjevning av skatter som i dag ikke utjevnes.

Lars-Erik Borge

SAMFUNNSØKONOMENE

Visste du at samtlige utgaver av vårt tidsskrift er tilgjengelig på nett? Se vår hjemmeside og les om aktuelle saker helt tilbake til 1958!

God lesning!

<http://samfunnsokonomene.no>

JOHN K. DAGSVIK

Seniorforsker, Forskningsavdelingen, Statistisk sentralbyrå

I hvilken grad påvirkes temperaturen av klimagassutslipp?¹

Denne artikkelen drøfter i hvilken grad temperaturstigningen i nyere tid skyldes menneskeskapt klimautslipp. Først gis en summarisk oversikt over klimaendringene siden siste istid. Dernest oppsummeres statistiske analyser utført av Dagsvik mfl. (2020) samt Dagsvik og Hov Moen (2023) på observerte temperaturserier de siste 150–200 årene. Ved å bruke teoretiske argumenter og statistiske mål finner de at effekten av menneskeskapte CO₂ utslipp ikke ser ut til å være sterk nok til å forårsake systematiske endringer i temperatursvingningene de siste 150–200 årene. Videre diskuteres problematiske egenskaper ved de globale klimamodellene (GKM). Endelig oppsummeres en statistisk analyse av Beenstock mfl. (2016) som tester hypotesen om at utvalgte klimamodeller evner å reprodusere (tilnærmet) global temperaturutvikling tilbake til 1880. De finner at denne hypotesen forkastes.

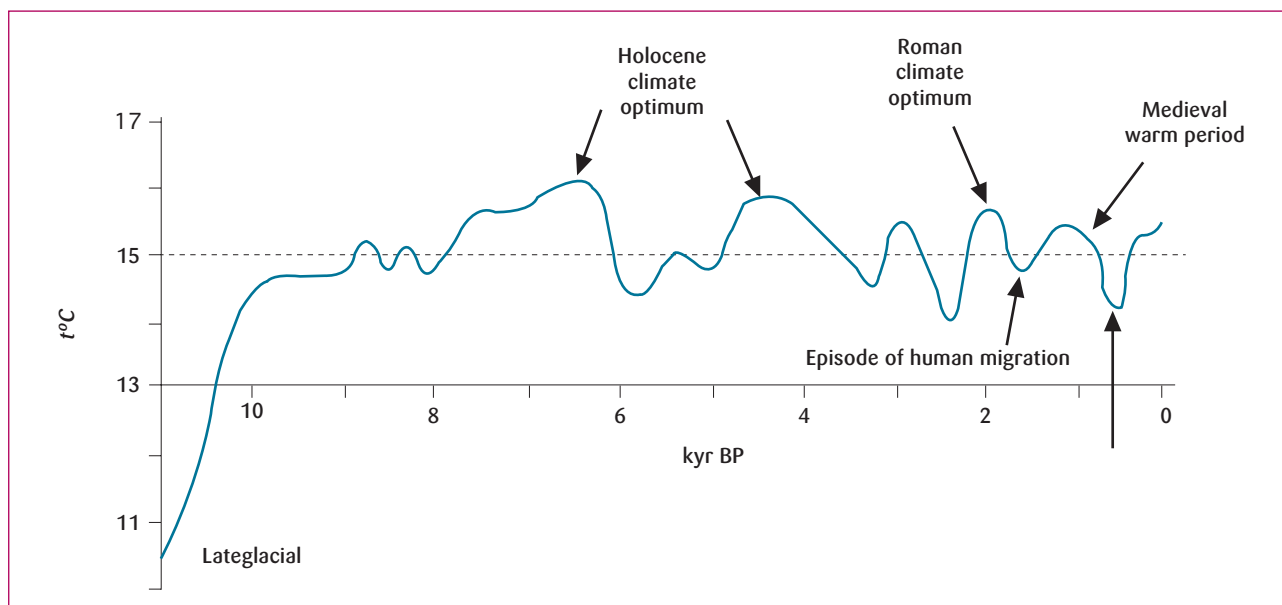
1. INNLEDNING

Det eksisterer nå en overveldende mengde data og historiske kilder om hvordan klimaet har variert i tidligere tider. Blant annet viser rekonstruksjon av temperaturserier basert på borekjerner i isbreer, jordboringer og treringer at det har vært store temperaturvariasjoner siden siste istid for knapt 12000 år siden. Fram til de siste 150-200 år kan denne variasjonen kun skyldes naturlige årsaker. FN's klimapanel og en majoritet av klimaforskere hevder at den observerte

temperaturøkningen de siste 150-200 årene i stor grad skyldes menneskeskapte utslipp av CO₂. I lys av at det i tusenvis av år har vært store og raske klimavariasjoner, gir ikke utviklingen i de siste 200 årene tilstrekkelig grunnlag for en slik konklusjon. Følgelig er den eneste muligheten til å identifisere effekten på klimaet av CO₂ utslipp å benytte en pålitelig klimamodell. Et fundamentalt spørsmål er derfor om de eksisterende klimamodellene er i stand til dette.

I denne artikkelen gis først en summarisk oversikt over klimaendringene siden siste istid. Dernest oppsummeres

¹ Jeg er takknemlig for kommentarer fra Erling Holmøy, Terje Skjerpen og Steinar Strøm

Figur 1: Skjematisk rekonstruksjon av temperaturutviklingen på nordlige halvkule de siste 11000 år.

Vannrett akse: tidsenhet er 1000 år. Loddrett akse: Gjennomsnittstemperatur i luft. (Kyr BP=1000 year before present)

statistiske analyser foretatt på observerte temperaturserier de siste 150-200 år, basert på Dagsvik mfl. (2020) og Dagsvik og Hov Moen (2023). Videre diskuteres egenskaper ved de globale klimamodellene (GKM). Endelig oppsummeres en analyse av Beenstock mfl. (2016) som tester om en rekke klimamodeller evner å reprodusere (tilnærmet) global temperaturutvikling tilbake til 1880.

2. KLIMAET SIDEN SISTE ISTID

Fortsatt påstår noen klimaforskere at det siden siste istid ikke har vært varmere enn nå, se for eksempel Rahmstorf (2023). Den såkalte hockeykølle teorien (Mann mfl., 1999), har fortsatt tilhengere, selv om den er tilbakevist av en rekke forskere, se for eksempel Montford (2019), Brekkestø (2021) og Ljungqvist (2017). Hockeykølle teorien går ut på at temperaturen siden siste istid har variert relativt lite inntil for ca. 160-200 år siden, hvoretter det skjer en merkbar temperaturstigning. Altså har den tilhørende temperaturgrafens form som en hockeykølle. I den forbindelse skriver den svenske historiker Ljungqvist (2017) følgende, side 17:

«Enligt en seglivad myt, baserad på föråldrad forskning, ska klimatet på jorden ha varit ganska stabilt sedan slutet av den senaste istiden för nästan 12 000 år sedan. Det påstås ofta – felaktigt – att klimatet på jorden ska ha varierat mycket lite under årtusenden innan dagens glo-

bala uppvärmning tog fart.² I själva verket har jordens klimat hela tiden varierat såväl regionalt som globalt av naturliga orsaker innan människans utsläpp av växthusgaser började påverka det. Klimatförändringarna har dessutom ofta varit snabba och kraftiga.»

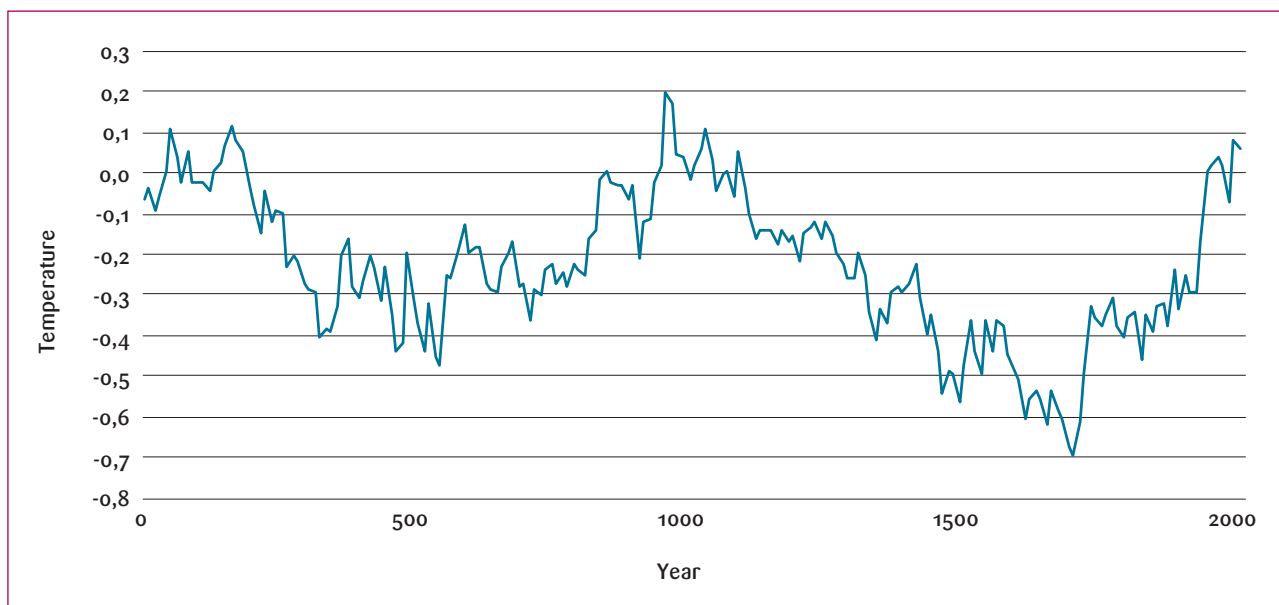
Og videre, side 66:

«Temperaturen på jorden fortsatte att stiga i flera årtusenden etter istiden. Mellan ungefär 7000 och 3000 f. Kr. inträffade det postglaciala klimatoptimet. På den tiden var den globala medeltemperaturen under långa perioder högre än den er nu.»

Side 69:

«Under kulmen av det postglaciala klimatoptimet verkar årsmedeltemperaturen ha varit cirka 2 grader högre än genomsnittet under 1900-talet i större delen av Europa och Kina, där det finns särskilt gott om data. I Kina kan det vintertid ha varit så mycket som 4-5 grader varmare..»

² Bjørn Samset ved CICERO uttalte i november 2017 i TV programmet «Festkveld for klimanerder»: «I mange tusen år har vi hatt samme klima. Men det skjer noe nå.» Tore Furevik, direktør for Nansensenteret uttalte i bladet Villmarksliv i februar 2021: «De siste 10 000 år har klimaet vært forbløffende stabilt, med unntak av de siste 150 årene, og spesielt de siste 50 årene (...).» (Brekkestø, 2021, s. 9).

Figur 2: Rekonstruerte temperaturer for den nordlige halvkule, 1-1999.

Loddrett akse viser temperatur minus gjennomsnittstemperaturen for perioden 1961-1999.

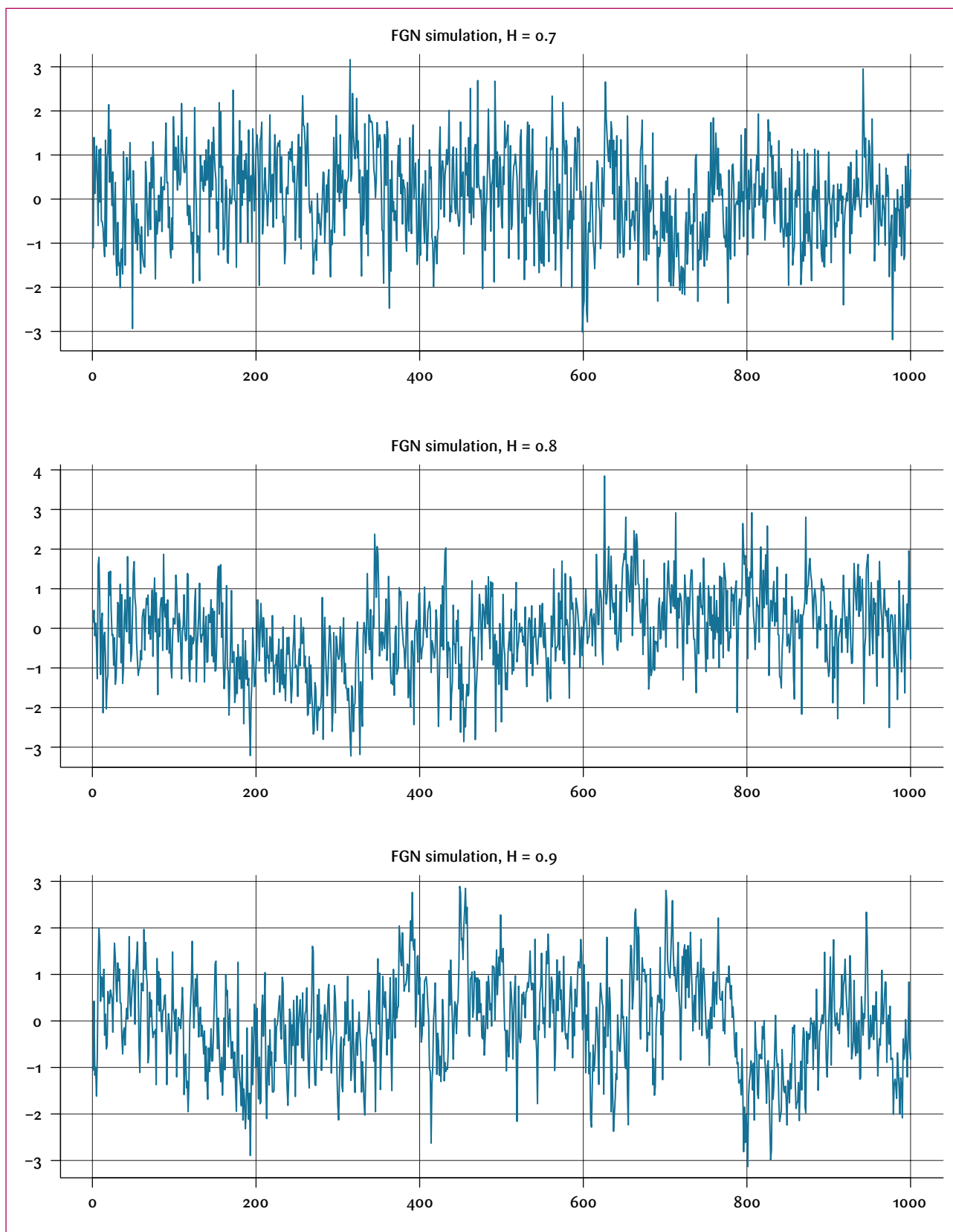
Figur 1 gir en skjematisk framstilling av temperaturutviklingen på den nordlige halvkule siden siste istid basert på Schönwiese (1995). Denne viser at i løpet av de siste 10000 årene har temperaturene over lange perioder vært høyere enn i dag. Den varmeste perioden inntraff for 4000 til 8000 år siden og er kjent som det Holocene Climate Optimum eller Atlanterhavsperioden.

Figur 2 er en rekonstruksjon av temperaturene på den nordlige halvkule de siste 2000 årene (Ljungqvist, 2010). Her går det tydelig fram at det i ca. år 1000 og ca. år 100 var omtrent like varmt som nå. Dette står i motstrid til påstanden fra noen klimaforskere som hevder at den lille istid i hovedsak var et Europeisk fenomen.

3. TIDSSERIEANALYSE

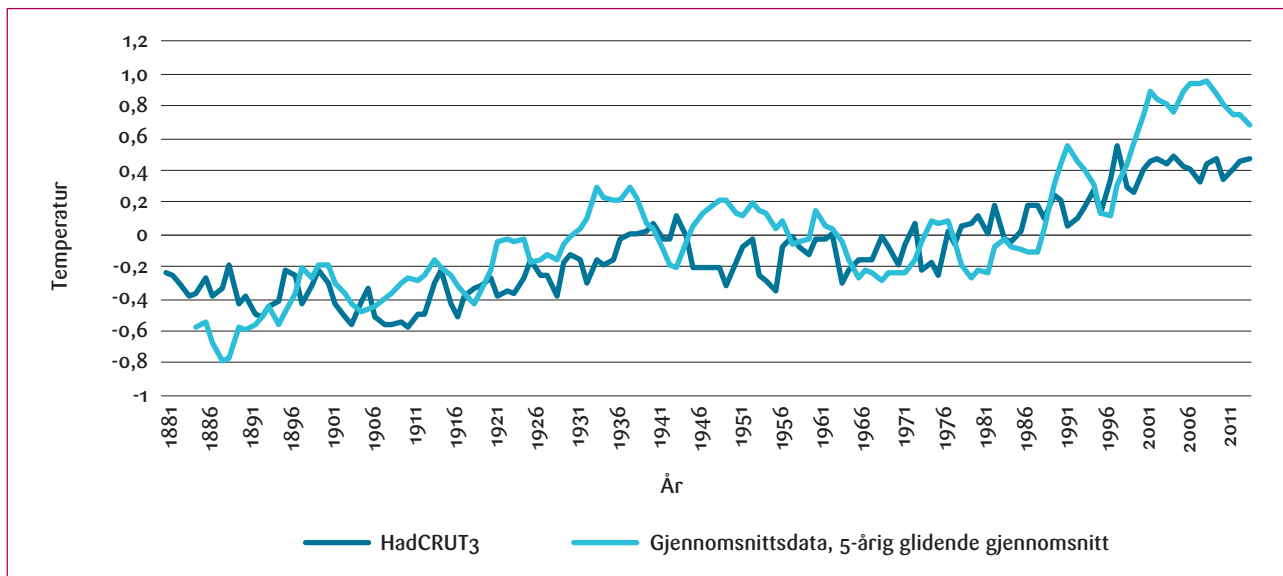
Problemstillingen som ble adressert i Dagsvik mfl. (2020), samt Dagsvik og Hov Moen (2023) var hvorvidt temperaturdata er konsistente med en stasjonær statistisk modell, og i så fall hvilke egenskaper en slik modell har. Som kjent betyr stasjonaritet fravær av systematiske endringer i variasjonsmønsteret over tid. De observerte temperaturseriene som ble benyttet til dette formål har den egenskapen at de er temporære aggregater av temperaturer målt langs en finere oppdelt tidsskala. Eksempelvis er månedlig temperatur gjennomsnittet av daglige temperaturer, årlig temperatur er gjennomsnittet av månedlige temperaturer, etc.

Denne temporære aggregeringen av data viser seg å ha den forbløffende konsekvensen at den månedlige eller årlige temperaturprosessen kan (asymptotisk) beskrives ved en modell som i statistisk fagterminologi heter fraksjonell gaussisk støy (FGN), gitt at prosessen er stasjonær (Giraitis mfl., 2012). Med andre ord er den impliserte FGN modellen (forutsatt stasjonaritet) en modell for gjennomsnittlig årlig (månedlig) temperatur, men sier ingenting om hvordan de opprinnelige daglige observasjonene er generert. FGN modellen har normalfordelte svingninger (Gaussisk) med konstant varians, og korrelasjonen mellom de realiserede temperaturene på to gitte tidspunkter (autokorrelasjonen) avhenger kun av én ukjent parameter (H). Modellen er altså fullstendig bestemt av tre ukjente parametre: i) forventningen (nivået), ii) variansen til temperatursvingningene, iii) en parameter H (som ligger mellom 0.5 og 1) og bestemmer hvor sterk autokorrelasjonen er. FGN har fraktale egenskaper, hvilket betyr at strukturen til modellen er upåvirket av valget av tidsenhet (med samme H). Videre er de realiserede svingningsmønstrene ekstremt irregulære (Mandelbrot og van Ness, 1968). FGN har også en egenskap vi kan kalle «langtidsminne». Dette betyr at temperaturer ved tidspunkter som er langt fra hverandre er merkbart korrelerte. Jo større H er, desto sterkere er langtidsminnet og jo lengre er de tilfeldige syklusene. For å få et inntrykk av uregelmessigheten og langtidsminneegenskapen til FGN har Dagsvik mfl. (2020) simulert ulike realisasjoner av modellen med varians lik 1 og forskjellige

Figur 3: Simulerte realisasjoner av FGN prosessen med varians lik 1.

Figur 4: *HadCRUT3* og aggregerte årlige lufttemperaturer, 1881-2011.

Loddrett akse viser temperatur minus gjennomsnittstemperaturen for perioden 1961-1990.

verdier av H , se Figur 3. Vi minner om at disse simuleringene er stokastiske i den forstand at de vil vise ulike forløp selv om variansen og H holdes fast. I gjennomsnitt (fordelingsforstand) over mange slike simuleringer vil de likevel avsløre de systematiske egenskapene til FGN modellen. I Figur 3 gjengir vi kun én simulering for tre ulike verdier av H . Disse simuleringene viser interessante variasjonsmønstre. Husk at disse er uavhengige av valgt tidsenhet. Gitt $H = 0,7$ og tidsenheten i Figur 3, ser det ut til å være en synkende trend fra ca. tid 625 til ca. 720, mens det fra ca. tid 260 til ca. 330 er en økende trend. Når $H = 0,8$ og $0,9$ ser vi at forekomsten av lange sykluser er mer utpreget. I dette tilfellet merker vi oss at de lokale trendene kan vare flere hundre tidsenheter.

Som nevnt følger modellen for temperaturprosessen av at data er aggregert (over tid), gitt at prosessen er stasjonær. Et springende punkt er derfor om temperaturprosessen i virkeligheten er stasjonær. Dagsvik mfl. (2020), samt Dagsvik og Hov Moen (2023) benyttet tidsserier fra et utvalg av værstasjoner (henholdsvis 95 og 74 værstasjoner). Både data for månedlige (sesongjustert) og årlige gjennomsnitt ble benyttet. Flere metoder for estimering og testing av stasjonaritet ble benyttet. Den første metoden for testing av stasjonaritet var en ikke-parametrisk test (Cho, 2016). For de 74 værstasjonene som ble benyttet i Dagsvik og Hov Moen (2023) ble stasjonaritet forkastet for henholdsvis 10 og 3 værstasjoner basert på månedlige og årlige

data ved bruk av denne testen. To andre metoder var en grafisk test og en test basert på en type kjikvadratobservator, og var begge basert på FGN modellen som nullhypotese.³ Her ble FGN forkastet for hhv. 4 og 3 værstasjoner basert på månedlige og årlige data. For gjennomsnittserien basert på de 74 værstasjonene ble stasjonaritet ikke forkastet ved bruk av alle metodene.⁴ For ytterligere detaljer viser jeg til Dagsvik mfl. (2020) og Dagsvik og Hov Moen (2023).

De offisielle globale temperaturseriene som går under betegnelsen HadCRUT 3 og 4 viste seg ikke å være forenelig med en stasjonær modell. Problemet med HadCRUT-temperaturseriene er imidlertid at de egner seg dårlig til statistisk tidsserieanalyse, slik som for eksempel testing av stasjonaritet. Dette skyldes at tallmaterialet til stadighet blir justert og at antall målepunkter stadig varierer over tid. Måleteknologien har også blitt vesentlig forbedret over tid, spesielt temperaturmålinger til havs. I tillegg benyttes målinger fra satellitter i de siste tiårene.

³ Forskjellen i antall månedlige serier og årlige serier som ble forkastet kan skyldes svakheter ved metoden som ble benyttet til sesongjustering og/eller at antall observasjoner for de månedlige seriene var stort.

⁴ Selv om formell statistisk testing er utført, er det en svakhet ved denne type tester at teststyrken ikke er kjent, pga. at alternativet til nullhypotesen FGN er alle mulige alternative modeller.

Etter at SSB publiserte Dagsvik og Hov Moen (2023) hevdet en rekke klimaforskere at siden de landbaserte værstasjonene vi hadde benyttet er få, ikke omfatter temperatu-
rene i havet, og er skjevt fordelt over jordkloden, vil temperaturdataene fra disse værstasjonene ikke være representative for den globale temperaturutviklingen. Figur 4 viser gjennomsnittet av temperaturseriene vi har benyttet sammenliknet med HadCRUT3 serien. Denne figuren viser at selv om gjennomsnittet av tidsseriene som ble benyttet av Dagsvik og Hov Moen (2023) ikke er et presist mål på global temperatur, er denne serien likevel representativ i den forstand at den viser mer eller mindre samme stigende trend (og vel så det) som HadCRUT3-grafen.

Variansen til de usystematiske temperatursvingningene i våre data er imidlertid betydelig større enn i HadCRUT3-dataene, noe som gjenspeiles i Figur 4. I den statistiske analysemetoden tas det hensyn til dette.

Ved å gjennomføre tidsserieanalyser av rekonstruerte data som dekker en lengre periode (slik som tidsserien til Ljungqvist, som vist ovenfor), finner vi imidlertid at de er langt fra stasjonære, dvs. at variasjonsmønsteret endrer seg betydelig over lange tidsrom.

4. PROBLEMATISKE EGENSKAPER VED DE GLOBALE KLIMAMODELLENE

GKM er representasjoner av jordas klimasystem som kan benyttes til å analysere og simulere variasjoner av jordas klimasystem, innbefattet global temperaturutvikling. GKM består av en rekke moduler som representerer prosesser i atmosfæren, havet, landoverflaten, havis og isbreer. Den atmosfæriske modulen simulerer utviklingen av vind, temperatur, fuktighet og atmosfærisk trykk ved hjelp av komplekse matematiske ligninger. GKM inneholder også relasjoner som beskriver hvordan varme transporteres i havet og hvordan havet utveksler varme og fuktighet med atmosfæren. GKM inneholder en submodell for landoverflaten som beskriver hvordan vegetasjon, jord og snø eller isdekke utveksler energi og fuktighet med atmosfæren. Submodellene knyttet til skyer og nedbør er fortsatt de mest krevende, og de er ansvarlige for de største forskjellene mellom prediksjonene til de ulike klimamodellene. Endelig har GKM submodeller som representerer havis og isbreer.

Mens noen av relasjonene i GKM er basert på veletablert fysikk, slik som de såkalte Navier-Stokes-ligningene

(NSL), er det andre relasjoner som kun er ad hoc og ikke basert på veletablert teori.

En rekke problematiske sider ved GKM, og deres evne til å representere effekten av menneskeskapte klimagassutslipp, blir sjelden diskutert i media. Som nevnt er NSL, basert på veletablert fysikk, sentrale i GKM. Imidlertid kan disse kun løses tilnærmedesvis ved bruk av datamas-
kiner. Hittil har ingen greidd å vise eksistensen av en entydig analytisk løsning av NSL, og hvilke egenskaper en eventuell løsning har. Siden en ikke vet egenskapene til den eksakte løsningen av NSL (hvis den eksisterer), er det uklart hvor gode de tilnærmede løsningene er (Rial mfl., 2004; Curry, 2017, 2023). Modeller basert på NSL har blant annet såkalte kaotiske egenskaper som gjør testing og prediksjon problematisk. Faktisk er det ikke nødvendig at det eksisterer «eksterne» faktorer for at det skal oppstå periodiske og tilsynelatende usystematiske variasjoner (kaos) i deterministiske ikke-lineære dynamiske systemer. El Niño er et eksempel på et fenomen som skyldes slik intern periodisk variasjon. Videre er det slik at hvis de initiale verdiene ikke er kjent nøyaktig for denne typen modeller, vil utviklingsforløpet over tid kunne variere på en tilsynelatende usystematisk måte, og det er ikke nødvendigvis slik at små endringer i parametere eller i initiale verdier, medfører små utslag i utviklingsforløp. Faktisk kan små endringer i initiale verdier gi svært forskjellige utviklingsbaner.

Klimaet ser også ut til å variere av årsaker som bare delvis er forstått, og dermed ikke representert i klimamodellene. Dette gjelder blant annet hva som påvirker skydannelsen og effekten av denne. Spørsmålet om hvilken innflytelse variasjon i solstråling har hatt på overflatetemperaturtrender siden 1800-tallet er kontroversielt. Blant annet diskuterer Soon mfl. (2015) to faktorer som kan ha bidratt til denne kontroversen. For det første eksisterer det flere ulike datasett som ofte gir motstridende estimater for variasjon i solaktivitet. For det andre tyder nyere forskning på at nåværende estimater sannsynligvis påvirkes av at målestasjoner for temperatur ofte er plassert i områder med økende grad av urbanisering over tid.

5. TEST AV KLIMAMODELLENE

Et interessant spørsmål er hvorvidt eksisterende klimamodeller tilnærmedesvis er i stand til å reprodusere temperaturer bakover i tid. Flere forskere, blant annet McKittrick og Christy (2020) samt Koonin (2021), har påpekt at prediksjoner fra GKM varierer dramatisk på tvers av ulike kli-

mamodeller og viser manglende evne til å forklare historiske temperaturforløp. Beenstock mfl. (2016) er så vidt meg bekjent de første som har benyttet kointegrasjonsanalyse til å undersøke en rekke klimamodellers evne til å predikere historiske temperaturer. La oss kort rekapitulere analysen til Beenstock mfl. (2016). La $x(t)$ betegne global temperatur i år t og la $\hat{x}(t)$ være predikert temperatur i år t for én blant 22 utvalgte klimamodeller. Hva Beenstock mfl. (2016) tester er følgende nullhypotese:

$$x(t) = a + b\hat{x}(t) + v(t),$$

hvor restleddene $\{v(t)\}$ antas å være en stasjonær stokastisk prosess med forventning null og a og b er ukjente koeffisienter. Denne hypotesen synes ikke spesielt restriktiv. Som vist i Figur 3, kan en stasjonær prosess ha dramatiske og raske endringer, samt bratte og langvarige trender med betydelig avvik fra null. I motsatt tilfelle, der restleddsprosessen $\{v(t)\}$ ikke er stasjonær, vil den i verste fall ikke returnere til forventet verdi. Beenstock mfl. (2016) fant imidlertid at for hver av de 22 utvalgte klimamodeller ble hypotesen om at restleddsprosessen er stasjonær forkastet. Med andre ord er, ifølge denne testen, de utvalgte klimamodellene ikke i stand til å predikere historiske temperaturer med særlig presisjon.

Det finnes også andre varianter av mer uformelle tester, inkludert noen utført av IPCC (International Panel of Climate Change). I en oppsummering av IPCC-rapporten fra 2014 hevdes følgende på side 743: «...there continues to be very high confidence that the models reproduce observed large-scale mean surface temperature patterns (pattern correlation ~ 0.99)». Men det faktum at disse korrelasjonene er høye, betyr ikke nødvendigvis at de representerer den «sanne» sammenhengen. Dersom to tidsserier har trender kan den vanlige estimatoren for korrelasjonskoeffisienten mellom dem være inkonsistent, hvilket betyr at estimatet ikke konvergerer mot den sanne verdien når antall observasjoner øker. Følgelig kan det til og med skje at den vanlige estimatoren gir en korrelasjonskoeffisient som avviker betydelig fra null selv om den sanne korrelasjonen er lik null. Beenstock mfl. (2016) fant altså at selv om korrelasjonene mellom $\{x(t)\}$ og $\{\hat{x}(t)\}$ er svært høye så er disse korrelasjonene spuriøse for alle GKM, hvilket betyr at GKM ikke evner å forklare global temperaturvariasjon. Påstanden fra IPCC sitert ovenfor er derfor misvisende.

6. KONKLUSJON

Sett på bakgrunn av de dramatiske klimaendringene siden siste istid er det en illusjon å tro at en kan kontrollere klimaet kun ved å redusere utslipp av klimagasser. Det har vært, og kommer til å finne sted, store og raske klimaendringer. Blant klimaforskere er det betydelig uenighet om betydningen av en rekke eksterne faktorer som påvirker klimaet. I tillegg kan klimaet variere periodisk og usystematisk (kaotisk) på grunn av interne prosesser i selve klimasystemet, også når eksterne faktorer ikke varierer. Gitt dagens kunnskap er det en nærmest uoverkommelig oppgave å karakterisere GKM, som i vesentlig grad er basert på NSL. I tillegg kommer komplikasjoner som skyldes ad hoc relasjoner som representerer eksterne faktorer (slik som CO₂-utslipp) og som det er knyttet ukjent usikkerhet til. Følgelig er det usikkert hvor gode tilnærmingene som benyttes i simuleringene av GKM er.

De statistiske tidsserieanalysene, basert på observerte temperaturdata, tyder på at effekten av klimagassutslipp ikke er sterk nok til å ha forårsaket systematiske endringer i lufttemperatur de siste 150-200 år. Imidlertid kan det ikke utelukkes at en systematisk temperaturendring har foregått de siste tiårene, som våre statistiske metoder ikke er i stand til å fange opp.

Men anta nå hypotetisk at vi hadde fått forkastet hypotesen om stasjonaritet i våre temperaturserier. Hvis egenskapene til GKM er så dårlige som testene til Beenstock mfl. (2016) tyder på, ville en altså ikke kunne fastslå i hvilken grad temperaturøkningen skyldes effekten av menneskeskapte utslipp av CO₂.

7. REFERANSER

- Beenstock, M., Y. Reingewertz og H. Paldor (2016). Testing the historical tracking of climate models. *International Journal of Forecasting*, 32 (4), 1234–1246.
- Brekkestø, E. M. (2021). *Vårt alltid skiftende klima*. Sinus Forlag, Bekkestua.
- Cho, H. (2016). A test of second-order stationarity of time series based on unsystematic sub-samples. *Stat* 5 (1), 262–277.
- Curry, J. A. (2017). Climate models for the layman. GWPF Briefing 24, The Global Policy Warming Foundation.
- Curry, J. A. (2023). *Climate uncertainty and risk*. Anthem press, London.
- Dagsvik, J. K., M. Fortuna og S. Hov Moen (2020). How does the temperature vary over time? Evidence on the stationary and fractal features of temperature fluctuations. *Journal of the Royal Statistical Society Series A* 183 (3), 883–908.

- Dagsvik, J. K. og S. Hov Moen (2023). To what extent are temperature levels changing due to greenhouse gas emissions? Discussion Paper No. 1007, Statistisk sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/en/natur-og-miljo/forurensning-og-klima/artikler/to-what-extent-are-temperature-levels-changing-due-to-greenhouse-gas-emissions>
- Giraitis, L., H. L. Koul og D. Surgailis (2012). *Large sample inferences for long memory processes*. Imperial College Press, London.
- Intergovernmental panel on climate change (IPCC) (2014). 5th review.
- Koonin, S. E. (2021). *Unsettled*. BenBella Books, Inc. Dallas, TX, USA.
- Ljungqvist, F. C. (2010). A new reconstruction of temperature variability in the extra-tropical northern hemisphere during the last two millennia. *Geografiska Annaler: Series A, Physical Geography* 92 (3), 339–351.
- Ljungqvist, F. C. (2017). *Klimatet och människan under 12 000 år*. Dialogos Förlag, Stockholm.
- McKittrick, R. og J. Christy (2020). Pervasive warming bias in CMIP6 tropospheric layers. *Earth and Space Science* 7 (9), 1–8.
- Mandelbrot, B. B. og J. W. van Ness (1968). Fractional Brownian Motions, Fractional Noises and applications. *SIAM Review* 10 (4), 422–437.
- Mann, M. E., R. S. Bradley og M. K. Hughes (1999). Northern Hemisphere temperatures during the past millennium: inferences, uncertainties and limitations. *Geophysical Research Letters* 26 (6), 759–762.
- Montford, A. W. (2019). *The hockey stick illusion*. Stacey International, London.
- Rahmstorf, S. (2023). Science denial is still an issue ahead of COP28, *RealClimate*, 29. november. Tilgjengelig fra: <https://www.realclimate.org/index.php/archives/2023/11/science-denial-is-still-an-issue-ahead-of-cop28/>
- Rial, J. A., R. A. Pielke Sr., M. Beniston, M. Clausen, J. Canadell, P. Cox, H. Held, N. de Noblet-Ducoudré, R. Prinn, J. F. Reynolds og J. D. Salas (2004). Nonlinearities, feedbacks and critical thresholds within the Earth's climate system. *Climatic Change* 65 (1), 11–38.
- Schönwiese, C. D. (1995). *Klimaänderungen. daten, analysen, prognosen*. Springer, Berlin.
- Soon, W., R. Connolly og M. Connolly (2015). Re-evaluating the role of solar variability on Northern Hemisphere temperature trends since the 19th century. *Earth-Science Reviews* 150 (November 2015), 409–452.

ØYSTEIN FOROS
Norges Handelshøyskole
HANS JARLE KIND
Norges Handelshøyskole

Boken og havresekken^{1,2}

Fra 1. januar 2024 har vi fått en boklov, som avløser den tidligere bokavtalen. Salgspris for en ny bok må settes av forlaget, prisen må være den samme i alle salgskanaler, og prisen kan først endres etter 12 måneder. Økonomisk teori og empiri gir ikke grunnlag for en skråsikker konklusjon om en fastprisordning er bra eller dårlig for forbrukerne. Det er imidlertid særlig to elementer i den nye bokloven som kan være uheldig, og som er viet lite oppmerksomhet. For det første, bokloven krever at alle følger fastprisordningen. Under bokavtalen kunne forlag som ikke var medlem i Forleggerforeningen individuelt avvike fra ordningen. Desto mer en fastprisordning hemmer konkurransen, jo større blir konkurransefortrinnet ved å avvike fra ordningen. Denne sikkerhetsventilen for konkurransen er fjernet med bokloven. For det andre, bokloven regulerer ikke bare hvordan prissettingen foregår, den regulerer også hvordan ny litteratur kan pakkes inn. Det er kun lov med eksemplarsalg. Ny norsk litteratur kan eksempelvis ikke inngå i abonnement hos strømmeplassformer. Men bøker konkurrerer ikke bare med bøker. Særlig på mobiltelefonen er konkurransen om forbrukernes oppmerksomhet sterk fra andre medie- og underholdningstjenester. Bokloven medfører at norsk litteratur stiller til start med et (selvpåført) handikap i kampen om oppmerksomheten.

1. INNLEDNING

En nærmest samlet bransje, fra forfattere, til forleggere og bokhandlere, har i mange år kjempet for en boklov. Bransjen fremhever at deres kamp for en slik lov gjøres på lesernes vegne, og tilhengerne av en boklov må sies å ha vunnet

kampen om pennen for å skrive Stortingsproposisjonen til den nye loven.³ Bokloven ble vedtatt i juni 2023, og den er iverksatt fra 1. januar, 2024.⁴ En fastprisordning er dermed lovfestet for allmenn- og faglitteratur. Lovforslaget innebærer at det i de første 12 månedene etter utgivelse blir forbudt å formidle ny norsk litteratur på annen måte enn gjennom eksemplarsalg (på papir og/eller digitalt). Skal

¹ I april-mai 2023 hadde Foros et rådgivningsoppdrag for Den norske Forleggerforening (DnF) knyttet til virkningen av at faglitteratur inkluderes i bokloven. I 2012, 2014 og 2018 har Foros og Kind hatt rådgivningsoppdrag for DnF.

² Epost til forfatterne: oystein.foros@nhh.no, Hans.kind@nhh.no.

³ Stortingsproposisjon 82 L (2022–2023) Lov om omsetning av bøker (bokloven).

⁴ Lov om omsetning av bøker (bokloven), 16. juni, 2023.

eksempelvis strømmetjenester tilby ny litteratur, kan ikke det gjøres innenfor deres «spis-så-mye-du-vil»-abonnement; ny litteratur må selges som en separat lydbok. Forbrukerpriser for alle nytgitivelseser må settes av forlagene, og prisene kan ikke endres før enn 12 måneder etter utgivelse. I fastprisperioden må salgsprisen være den samme i alle salgskanaler.

Det er imidlertid ikke opplagt at det er sammenfallende interesser mellom de som lever av å selge bøker og de som betaler for disse bøkene. Om bøndene og leverandører som Tine og Orkla, samt dagligvarekjedene, hadde fremmet et felles forslag for hvordan mat skal pakkes og prisen, er det grunn til å tro at det ville ha blitt reist spørsmål om det ville gagnet forbrukerne.

Så har bukken blitt satt til å passe havresekken i bokmarkedet? I denne artikkelen diskuterer vi hvem som vinner, og hvem som taper, på den nye bokloven (prinsippet er «follow the money», med andre ord).⁵ Videre diskuteres forskjeller mellom en boklov og en fastprisordning gjennomført ved en bransjeavtale, slik vi i Norge har hatt siden 1962 (bokavtalen).⁶ Under bokavtalen var det kun medlemmer av Forleggerforeningen som var forpliktet til å følge fastprisordningen. Andre forlag kunne, om de ønsket, la detaljstleddet bestemme salgsprisen (såkalt fripris). Med den nye bokloven må alle forlag som tilbyr allmenn- og faglitteratur følge fastprisordningen. Hovedfokus i denne artikkelen vil være på allmennlitteratur (skjønnlitteratur), men fastprisordningen i bokloven omfatter også faglitteratur (som lærebøker ved universiteter og høyskoler).⁷

2. VIRKNINGER AV DE ULIKE ELEMENTENE I FASTPRISORDNINGEN

Hovedelementene i den norske fastprisordningen, både under bokloven og den tidligere bokavtalen, er følgende:⁸

⁵ Tidligere analyser av bokmarkedet og virkninger av et fastprissystem er gjort av blant andre Moen og Riis (2004), Løyland mfl. (2009), Oslo Economics (2011), Løyland og Ringstad (2012), Foros og Kind (2012), Foros mfl. (2014), Sjørgard (2018) og Menon (2021).

⁶ Se Rønning mfl. (2012).

⁷ Bøker for grunnskole og videregående skole omfattes ikke av fastprisordningen.

⁸ Videre inneholder bokloven tilleggsrestriksjoner knyttet til andel av forbrukerpris som går til forfatter (normalkontrakter), avanseregulering (fordeling av inntekter mellom forlag og bokhandel) og leveringsplikt. Bokavtalen inneholdt ikke avanseregulering.

- **Bindingstid:** En fastprisperiode hvor forbrukerprisene for nye utgitivelseser ikke kan endres.
- **Bindende videresalgsspris:** Forlag, ikke detaljist, setter forbrukerpriser i fastprisperioden.
- **Prisparitetsklausul:** Forbrukerprisene er like i alle salgskanaler i fastprisperioden.
- **Restriksjoner på format:** I fastprisperioden er kun eksemplarsalg tillat (på papir og/eller digitalt).

2.1. Bindingstid

Fastprisperioden innebærer en binding av forbrukerprisen for en periode, slik at hverken forlag eller bokhandel står fritt til å endre forbrukerprisen i denne perioden. I bokavtalen var denne perioden frem til 1. mai året etter utgivelsen, i bokloven er dette endret til 12 måneder etter utgivelse.⁹ For allmennlitteratur er en stor andel utgitt i forkant av julehandelen, slik at bokloven gjennomgående utvider bindingsperioden sammenlignet med bokavtalen.

En bok er et såkalt varig gode, hvor forbruker kjøper en gitt bok kun én gang. Da kan en situasjon som innen fagøkonomisk terminologi omtales som *Coase conjecture* oppstå. Denne er velkjent i mange markeder. Når Playstation kommer med en ny konsoll, så er de mest utålmodige villige til å betale en svært høy pris, selv om «alle» vet at prisen vil bli redusert noe frem i tid. Forbrukerne kan tilpasse seg dette, og utsette sitt kjøp. Playstation (Sony) konkurrerer derfor vel så mye med seg selv som med Xbox (Microsoft). Slik er det også for bøker. Knausgård konkurrerer ikke bare mot andre forfattere, men også mot seg selv.

Bindingstiden i fastprisordningen – perioden da prisen ikke kan kuttes - vil redusere dette 'problemet'. Det er begrenset med empiriske analyser av virkningen av en fastprisordning i bokmarkedet. Ett unntak er Daljord (2022), som ser på virkninger av lengden på fastprisperioden.¹⁰ Daljords utgangspunkt er at det skjedde en reduksjon i fastprisperioden i bokavtalen fra 2005. Gjennom strukturelle simuleringer viser Daljord hvordan et forlag vil ønske å binde seg for å unngå *Coase conjecture*. Bindingselementet i fastprisordningen er derfor et verktøy som reduserer konkurransen en boktittel møter fra seg selv.¹¹

⁹ I bokavtalen var det også en mulighet for bokhandlere å gi en rabatt på 12,5 prosent. Den muligheten er fjernet med bokloven.

¹⁰ Daljords data er hentet fra Bokbasen. Daljord (2022) er ikke referert i Stortingsproposisjonen, selv om det fremføres relativt skråsikre postulatet rundt det Daljord faktisk har analysert i proposisjonen.

¹¹ Dette gjelder for allmennlitteratur. Denne effekten er neppe fremtredende for fagbøker rettet mot universiteter og høyskoler.

Forlagene tjener på dette både gjennom at forbrukerprisene i snitt blir høyere, og ved at det kan bli lønnsomt å utgi titler som ellers ikke ville dekket de faste kostnadene. For leserne er det i utgangspunktet negativt med høyere priser, men de vil kunne tjene på at det utgis flere titler. Uten noen form for bindingstid, kan konkurransen mot seg selv drive prisene så langt ned at kostnadene for enkelte titler ikke blir dekket.¹²

En alternativ løsning for å unngå å konkurrere mot seg selv er å gå fra salg til utleie, det vil si abonnementstjenester. Utviklingen av strømmetjenester har gjort abonnement til et reelt alternativ til eksemplarsalg. Når bransjen ikke har omfavnet dette for ny litteratur, skyldes nok det en frykt for at forbrukerprisene på slike abonnement drives ned ved at flere aktører kan tilby mer og mindre identiske abonnementstjenester (se nærmere diskusjon under).

2.2. Bindende videresalgpris og prisparitetsklausul

Forbrukerpris på nytugivelser settes av forlag, ikke detaljist, under fastprisordningen. Prisfastsettelsen skjer uavhengig i det enkelte forlag. Priskonkurranse fjernes derfor ikke, men flyttes fra detaljistleddet til forlagsnivå.¹³ Dette omtales gjerne som bindende videresalgpris i økonomisk faglitteratur. Lar vi innkjøpsbetingelsene bestå av en (ekso- gent) gitt fordeling av salgsprisen mellom forlags- og detaljistleddet, blir forbrukerprisene lavest om de fastsettes av det leddet hvor konkurransen er mest aggressiv. I bokmarkedet vil dette medføre at forbrukerprisene er høyere med fastpris enn med fripris dersom konkurransen er sterkere på detaljistleddet enn på forlagsleddet, og omvendt (vi viser dette mer formelt nedenfor).¹⁴

La oss benytte et illustrerende eksempel hvor vi ser på bøkene til Jo Nesbø og Tom Egeland. Begge var tidligere hos Aschehoug, og det var bindende videresalgpris. Aschehoug tok da hensyn til at en lavere pris på Nesbø kunne redusere salget av Egeland, og omvendt. Nå er det imidlertid Bonnier som er Tom Egelands forlegger.

¹² Se også diskusjon hos Moen og Riis (2004).

¹³ Som understreket av Sjørgard (2018, side 7): «Bokavtalen er ikke en kartellavtale i betydningen at bransjen enes om hvilke priser som skal settes på bøker». Rundt dette har det vært en del misforståelser. Konkurransetilsynet (2004) skriver følgende: «Bokbransjeavtala er ei kartellavtale. På same vis som dei fleste kartell verkar avtala sterkt tevlingsavgrensande». Dette er feil, som påpekt av Sjørgard (2018).

¹⁴ Dette er en forenkling, siden det ikke nødvendigvis er slik at forbrukerprisene blir lavere med fripris selv om konkurransen skulle være mer aggressiv mellom detaljister enn mellom forlag. Dersom forlagene har betydelig forhandlingsmakt overfor detaljistene når innkjøpsprisene settes, vil forlagene kunne øke innkjøpsprisene for å gi detaljistene incentiver til å øke forbrukerprisene under fripris (Foros mfl., 2014).

Dermed vil det være priskonkurranse mellom Aschehoug og Bonnier hvis forbrukerne betrakter Nesbø og Egelands bøker som nære substitutter. Hadde vi alternativt hatt frie priser, så ville den enkelte bokhandel tatt hensyn til at priskutt på Nesbø ville medføre at den selger færre av Egelands bøker. Videre ville vi fått priskonkurranse mellom ulike bokhandlere for så vel Nesbø som Egelands bøker. Det er derfor et empirisk spørsmål om bindende videresalgpris i seg selv øker forbrukerprisene.

Fastprisordningen innebærer imidlertid ikke bare en vertikal begrensning som krever at forbrukerpris skal settes av forlag (bindende videresalgpris). Ordningen inneholder også en horisontal begrensning som krever at prisen forlaget fastsetter skal gjelde uavhengig av hvor boken selges. Forbruker betaler det samme for en ny bok av Nesbø uavhengig av om den kjøpes hos Norli eller hos Coop Extra. Dette omtales gjerne som en prisparitetsklausul innen økonomisk faglitteratur.¹⁵

Fastprisordninger er blitt sett på som et virkemiddel for å beskytte den tradisjonelle bokhandelen fra konkurranse fra andre salgskanaler, som dagligvarekjeder og netthandel.¹⁶ Kombinasjon av en bindende videresalgpris og en prisparitetsklausul er avgjørende i så måte. For å vise dette, anta at et forlag setter en pris på 400 kroner for en ny populær krim, en bindende videresalgpris. Mellom forlaget og tradisjonelle bokhandlere avtales det en rabatt, som avgjør hvordan salgsprisen fordeles mellom forlag og salgssledd. Dersom det fremforhandles en rabatt på 60 prosent, vil forlaget sitte igjen med 40 prosent av salgspris (160 kroner) og bokhandel med 60 prosent av salgspris (240 kroner).

En dagligvarekjede som Coop Extra kan også ønske å selge boken hvis den er en bestselger. Coop kan imidlertid finne det lønnsomt å sette salgsprisen under 400 kroner for å lokke kunder inn i butikken. Det er imidlertid forlaget, ikke Coop selv, som setter salgsprisen under en bindende videresalgpris. Dersom fastprisordningen kun inneholder et krav om at det er forlaget som setter salgspris, men at prisen ikke trenger å være lik i alle salgskanaler, så har Coop et verktøy som kan gi forlaget incentiver til å sette en lavere salgspris hos Coop enn hos tradisjonelle bokhandlere. Verktøyet som Coop kan benytte, er at de kan gjøre det klart at de aksepterer en mindre rabatt enn de tradisjonelle bokhandlerne, for eksempel 40 prosent (slik at forla-

¹⁵ Et annet begrep som benyttes på slike klausuler er «most-favoured-nation-clauses (MFN)».

¹⁶ Se Berger og Hviid (2019) for en omfattende gjennomgang av fastprisordninger i en rekke land, og motivasjonen bak disse ordningene.

get sitter igjen med 60 prosent av salgspris). Dette kan gi forlaget et ønske om å vri salget over fra tradisjonelle bokhandlere til Coop. Så hvordan kan forlaget vri salget over til Coop? Jo, ved en lavere salgspris hos Coop enn hos tradisjonelle bokhandlere. Settes eksempelvis forlaget salgsprisen hos Coop til 300 kroner, så vil forlaget sitte igjen med 180 kroner per solgte bok hos Coop (siden Coop krever kun 40 prosent i rabatt), mens de tjener kun 160 kroner om den samme boken selges for 400 kroner hos en tradisjonell bokhandel.

Vi ser dermed at det kan oppstå en konkurranse på detaljistleddet om å gi fra seg andeler av salgsprisen til forlaget (akseptere en lavere rabatt). Dette for å gi forlagene incentiver til å vri salget bort fra konkurrerende detaljister gjennom et selektivt kutt i salgsprisen. La oss kalle dette for rabattkonkurranse på detaljistleddet. En fastprisavtale som kun innebærer en bindende videresalgspris gir derfor begrenset beskyttelse for tradisjonelle bokhandlere, siden alternative salgskanaler kan utløse en slik rabattkonkurranse.

Prisparitetsklausulen i fastprisordningen hindrer imidlertid slik rabattkonkurranse. Med en prisparitetsklausul så kan ikke lenger dagligvarekjeden gi forlaget incentiver til å sette en lavere salgspris enn hos tradisjonelle bokhandlere ved å kreve en lavere rabatt.¹⁷ I eksempelet over kan ikke forlaget sette en lavere salgspris hos Coop enn hos tradisjonelle bokhandlere. Setter forlaget prisen til 400 kroner, så vil den prisen være bindende i alle salgskanaler.

Innføringen av prisparitetsklausul kan imidlertid skape et problem; for eksempel vil en sterk bokhandlerkjede kunne være i stand til å benytte sin forhandlingsmakt til å presse forlagene til å gi seg store rabatter. Som en konsekvens skal bokloven inneholde begrensninger på hvor høye rabatter salgssleddet kan kreve (avanseregulering). Dette er dermed et eksempel på hvordan en ny regulering avler krav om enda mer regulering (Stortinget har bedt regjeringen gjennomføre en ekstern utredning før avansereguleringen settes i kraft).

Digitale plattformer som Apple og Amazon har benyttet forretningsmodeller med klare likheter til fastprisordningen innen bokmarkedet. Dette har oppstått i markedet, ikke gjennom regulering. «En fastprisordning inn bakdøren», slik Berger og Hviid (2019) formulerer det. Bestemmelse av forbrukerpris delegeres til innholdsprodusenter av

¹⁷ Dette er formelt vist hos Foros mfl. (2017).

apper, e-bøker osv., og det er avtalt en prosentvis fordeling av salgsprisen. Dette benevnes agentmodellen (the agency model), og tilsvarende en bindende videresalgspris, hvor det avtales en fordeling av salgsprisen som i bokmarkedet. Som vist over, kan dette utløse det vi benevnte rabattkonkurranse. Da Apple entret markedet for e-bøker i 2010, samtidig som iPad ble lansert, inkluderte de imidlertid også en prisparitetsklausul. Forlagene måtte sikre at deres e-bøker ikke var lavere priset gjennom andre salgskanaler (les Amazon). Dermed ble mulig rabattkonkurranse eliminert, og Amazon fikk incentiver til å gå over til samme forretningsmodell. Noe de gjorde. Dette er formelt vist i litteraturen som ser på bruken av agentmodellen og prisparitetsklausuler (Boik og Corts, 2016; Johnson, 2017; Foros mfl., 2017).¹⁸

Digitale plattformer som Apple, Amazon, Booking.com og Google har utløst en rekke konkurransesaker både i USA og Europa på grunn av sin bruk av agentmodellen og prisparitetsklausuler (for e-bokmarkedet spesielt, se Gilbert, 2015, og Berger og Hviid, 2019).¹⁹ I Stortingsproporsjonen, og høringsvarene rundt ny boklov, er det imidlertid ingen oppmerksomhet mot den fagøkonomiske litteraturen som er utviklet i tilknytning til at digitale plattformer har benyttet forretningsmodeller med klare likheter med fastprisordningen.

Så langt har vi (implisitt) antatt at kvalitet og mangfold er eksogent gitt i diskusjonen rundt bindende videresalgspriser og prisparitetsklausuler. Bokbransjens argument er imidlertid at i en tradisjonell bokhandel møtes leserne med veiledning om litteratur og personlige kjøpsanbefalinger (som når man skal kjøpe vin på polet). Teoretisk har argumentasjonen støtte i økonomisk faglitteratur. Under bindende videresalgspris styrer forlaget marginen per bok en bokhandel sitter igjen med. Denne marginen avgjør nivået på den salgsfremmende innsatsen på detaljistleddet; jo høyere profittmarginen er, jo sterkere incentiver har bok-

¹⁸ For en ikke-teknisk fremstilling, se blant annet Fletcher og Hviid (2017).

¹⁹ Før Apple gikk inn i e-bokmarkedet har ikke fastpris vært benyttet i USA. I 2012 ble Apple og flere store forlag saksøkt av det amerikanske justisdepartementet (Department of Justice, 2012). Forlagene inngikk forlik hvor de forpliktet seg for to år til ikke å sette forbrukerprisene (ikke akseptere agentmodellen), og videre at prisparitetsklausuler ikke var lov å bruke i en periode på 5 år (De los Santos og Wildenbeest, 2014; Gilbert, 2015; Berger og Hviid, 2019). I denne perioden, hvor prisparitetsklausuler ikke kunne benyttes, viser De los Santos og Wildenbeest (2014) at forbrukerprisene på e-bøker sank med 18 prosent. De los Santos mfl. (2018) viser at forbrukerprisene gikk opp igjen da agentmodellen ble gjeninnført. Gjennom simuleringer viser De los Santos mfl. (2018) at prisene ville gått ytterligere opp om prisparitetsklausuler også hadde blitt gjeninnført.

handleren til for eksempel å øke kunnskapsnivået blant sine selgere for å øke slaget.²⁰ Videre, ved frie priser, vil kunder kunne skaffe seg informasjon hos en bokhandel med god service- og informasjon. Deretter kan de kjøpe boken i en salgskanal uten slik veiledning, men med lavere pris. Slike gratispassasjerproblemer kan løses ved bindende videresalgspriser kombinert med en prisparitetsklausul (Telser, 1960).

Det er imidlertid et empirisk spørsmål hvor viktig tradisjonelle bokhandlere er for å informere om litteratur og gi personlige kjøpsanbefalinger. Både tilhengere og motstandere av fastprisordningen i Norge har begrenset seg til å se på antall utgivelser i Norge sammenlignet med land som Danmark og Sverige, som har avvirket fastprisordningen.²¹ Som Sjørgard (2018) understreker, gir disse analysene begrenset grunnlag for å dra noen sterke konklusjoner om fastprisordningen er avgjørende for å sikre mangfold og kvalitet i bokmarkedet. Valletti mfl. (2023) gjennomfører imidlertid en svært interessant empirisk analyse av virkningen av innføring av en fastprisordning i Italia i 2011. Forbrukerprisene gikk opp, mens antall utgivelser ikke ble signifikant påvirket. Valletti mfl. (2023) finner imidlertid økt variasjonen i bøker som faktisk blir solgt, det vil si at salget av smalere litteratur typisk øker. Dette fremstår som et bedre mål på mangfold enn antall titler som utgis. Gjennom en strukturell modell finner Valletti mfl. at forbrukerne i sum kommer bedre ut under fastprisordningen.

2.3. Begrensinger på format for formidling av ny litteratur

Bokloven viderefører bokavtalens begrensninger på hvordan ny litteratur skal pakkes og selges. I de første 12 månedene kan ny litteratur kun formidles gjennom eksemplarsalg (på papir og/eller digitalt). Tidligere hadde denne begrensningen neppe stor innvirkning, siden det uansett kun var aktuelt med eksemplarsalg av bøker både i markeder med og uten fastpris. Dette gjaldt også lydbøker. Dette har endret seg.

Det mest konkrete eksempelet per nå for allmennlitteratur, er strømmetjenester som selger abonnement som gir tilgang til en meny med ulike titler. Forbrukeren betaler for tilgang (månedabonnement), deretter ingenting for omfanget av strømmingen. Dette tilsvarer forretningsmo-

dellen for andre strømmetjenester som Spotify (musikk) og Netflix (filmer og serier). Bokloven krever imidlertid at all ny litteratur skal formidles som eksemplarsalg, og forbyr dermed at ny litteratur legges inn i strømmeabonnement som er av typen «spis-så-mye-du-vil».

En slik begrensning kan selvsagt hindre kannibalisering av eksemplarsalg av bøker på papir og digitalt. Spørsmålet er imidlertid hvordan begrensningen påvirker konkurransen om forbrukernes oppmerksomhet. Dette er ikke først og fremst en intern konkurranse i bokmarkedet, men en bredere konkurranse om forbrukernes oppmerksomhet fra andre medie- og underholdningstjenester (strømmetjenester for musikk og filmer/serier, podkaster, spill, nettaviser, sosiale medier osv.). Denne konkurransen foregår i større og større grad på mobiltelefonen, og bokloven medfører at bokbransjen stiller på startstreken i denne kampen om oppmerksomhet med et selvpåført handicap.

Dette er ikke problematisert i Stortingsproporsjonen. I proposisjonen fremheves det at den tradisjonelle bokhandelen er den aktøren i bransjen som er mest svekket de siste årene, mens strømming er den eneste formidlingskanalen av litteratur med klar vekst. Det siste til tross for at ny litteratur ikke kan formidles via strømmetjenestenes abonnement. Det må sies å være en risikabel strategi på litteraturens vegne å lovfeste et handicap for den formidlingskanalen som vokser (strømming) for å beskytte den formidlingskanalen av litteratur som sliter både i Norge og andre land (den tradisjonelle bokhandelen).

Hovedfokus i denne artikkelen er på allmennlitteratur. Restriksjonen på formater for pakking og salg fremstår kanskje enda mer problematisk for faglitteratur. I de senere årene er det stor fremvekst av nye formater for formidling av faglitteratur. Studenter kan kjøpe tilgang til abonnements tjenester som gir tilgang til et mye bredere utvalg enn pensumbøkene. Andre studenter kan ønske å leie tilgang til pensumlitteraturen kun den siste uken før eksamen. I henhold til bokloven kan bokbransjen kun tilby studentene gamle norske bøker i slike ordninger, ikke ny litteratur. Til forskjell fra norskspråklig faglitteratur, møter engelskspråklig litteratur ingen slike begrensninger.

Norske universiteter og høyskoler vil ta i bruk nye gode formater for formidling av faglitteratur uavhengig av om det ilegges begrensninger for ny norsk faglitteratur i en boklov, siden en stor og voksende del av faglitteraturen som benyttes i undervisningen er engelskspråklig. I den grad norske universiteter og høyskoler gjør seg gode erfa-

²⁰ Dette er formelt vist av Mathewson and Winter (1998) og Deneckere mfl. (1997).

²¹ I sitt hørings svar er Konkurransetilsynets hovedargument mot en boklov at antall skjønnlitterære utgivelser i Danmark har økt siden fastpris-systemet ble avvirket i 2011.

ringer med nye formater (dvs. formater som bryter med kravet om eksemplarsalg), vil de legge om undervisningen tilpasset disse formatene. Dersom ny norsk faglitteratur ikke er tilpasset dette, vil det med stor sikkerhet forsterke trenden med overgang fra norsk til engelskspråklig faglitteratur.

Hovedargumentet for kravet om eksemplarsalg er også for faglitteratur at det beskytter lønnsomheten til den tradisjonelle bokhandelen, det vil si campusbokhandelen.²² Det gis ingen detaljert begrunnelse i Stortingsproporsjonen, men argumentet synes å være at en begrensning på formidling via nye formater, som alle vil være digitale, vil sikre et høyere salg av papirbøker enn uten slike restriksjoner. Omsetning og lønnsomhet til campusbokhandelene er naturlig nok knyttet til salg av papirbøker.

Dette er imidlertid et argument som burde blitt problematisert mer. Dersom bokloven får denne virkningen - mer salg av papirbøker grunnet regulering - så vil det medføre et tap for studentene. De velger papir fordi de er fratatt valgmuligheter. Følgelig er det campusbokhandelene som vil tjene på at formidling av ny norsk faglitteratur skjer på papir. Om myndighetene vil sikre at bokhandelene på (mindre) campus opprettholdes, vil direkte støtteordninger være mer treffsikkert.²³

3. BOKLOVEN FJERNER KONKURRANSENS SIKKERHETSVENTIL

Bokloven lovfester store deler av innholdet i den tidligere bokavtalen mellom Bokhandlerforeningen og Forleggerforeningen. Forskjellen er at bokloven binder samtlige aktører i bransjen til å følge fastprisordningen. Med dette forsvinner det vi vil kalle konkurransens sikkerhetsventil. Under bokavtalen var Forleggerforeningens medlemmer avskåret fra å avvike fra fastprismodellen, selv om det skulle være individuelt lønnsomt. Forlag som ikke var medlemmer av Forleggerforeningen stod imidlertid fritt til å velge mellom fastpris og fripris, fra tittel til tittel.

Et illustrerende eksempel er fra september 2018, da Bastion (del av Strawberry Publishing, nå Bonnier) utga Jojo Moyes' «Jenta som ble igjen». Ved utgivelse satte de en

²² Stortingsproporsjonen (side 39): «Departementet mener at høringen gir betydelig støtte til argumentene om at bokloven vil gi de samme positive virkninger i fagbokmarkedet som i allmenntilstanden. Dette gjelder blant annet fastprisens bidrag til å trygge økonomien til bransjeaktørene og opprettholde fagbokhandler over hele landet.»

²³ Se også Foros (2023).

frivillig fastpris på 379 kroner. Bastion var ikke medlem i Forleggerforeningen, og stod dermed fritt til å avvike fra denne prisen. På nyåret 2019 solgte Norli boken til 129 kroner i en kampanje (Klassekampen, 24. januar, 2019). Hadde Bastion vært medlem av Forleggerforeningen måtte prisen på 379 kroner vært gjeldende ut april 2019 i alle salgskanaler. Eksempelen viser at den frivillige bokavtalen inneholdt en sikkerhetsventil for konkurransen. Jo høyere prisene blir under fastpris sammenlignet med prisene som ville blitt satt under fripris, jo større blir den individuelle fristelsen for å bryte ut av et fastprisregime.²⁴ Under bokloven vil det ikke være en slik sikkerhetsventil for konkurransen.

La oss benytte et enkelt eksempel for å illustrere dette nærmere.²⁵ Vi har to detaljister (bokhandel 1 og bokhandel 2) og to forlag (forlag A og forlag B). Begge forlagene selger til begge detaljistene. For enkelthets skyld antar vi at forlagene tilbyr én boktittel hver, alle kostnader er satt lik null, og salgsprisen deles 50/50 mellom forlag og bokhandel (bokhandleren får 50 prosent rabatt, for å bruke terminologien som benyttes i bokbransjen). Profitt til forlag A blir (tilsvarende for forlag B)

$$\pi^A = 0.5p_1^A q_1^A + 0.5p_2^A q_2^A,$$

mens profitten til detaljist 1 blir (tilsvarende for detaljist 2):

$$\pi_1 = 0.5p_1^A q_1^A + 0.5p_1^B q_1^B$$

Den inverse etterspørselen for boktittel A hos detaljist 1 er gitt ved (tilsvarende for p_2^A, p_1^B, p_2^B)²⁶

$$p_1^A = 1 - (q_1^A + dq_2^A) - u(q_1^B + dq_2^B),$$

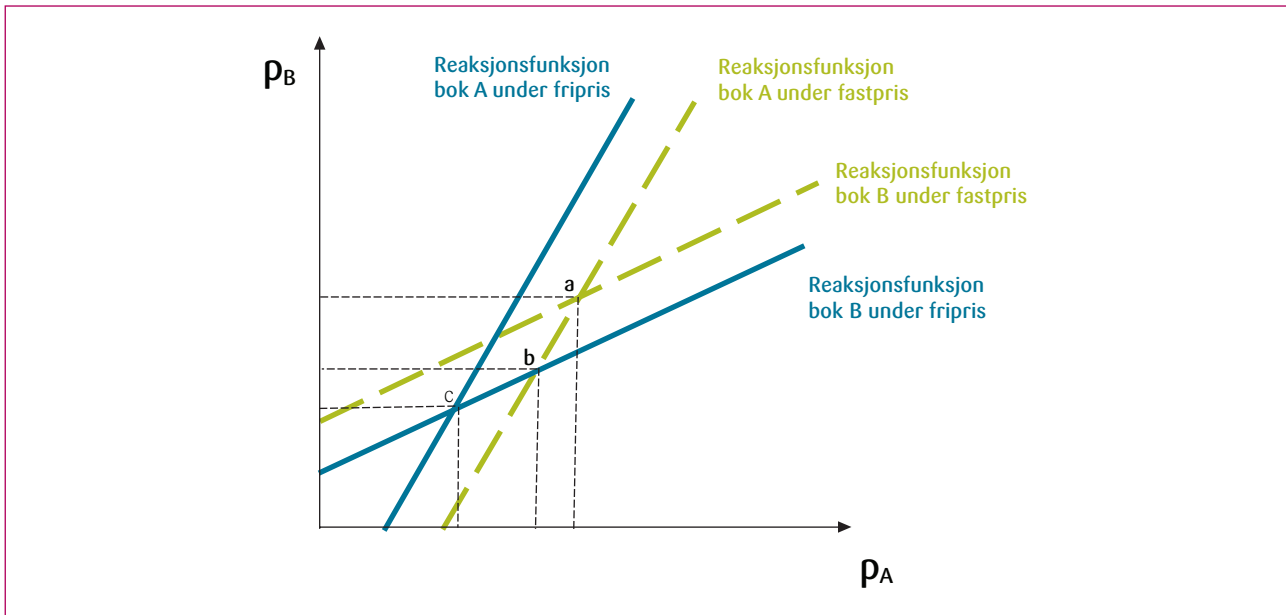
hvor $u \in [0, 1]$ angir forbrukernes oppfatning av hvor forskjellige boktitlene A og B er (urelatererte hvis $u=0$, perfekte substitutter hvis $u \rightarrow 1$). Tilsvarende måler $d \in [0, 1]$ hvor nære substitutter detaljistene er (urelatererte hvis $d=0$, perfekte substitutter hvis $d \rightarrow 1$). Det er rett frem å finne symmetriske likevektspriser hvor henholdsvis (i) begge forlag benytter fripris og (ii) begge forlag benytter fastpris:

$$p^{\text{fripris}} = \frac{1-d}{2-d} \text{ og } p^{\text{fastpris}} = \frac{1-u}{2-u}$$

²⁴ Se også Foros og Kind (2019) og Sjørgard (2020).

²⁵ Gjennomgangen her bygger på Foros mfl. (2017).

²⁶ Denne kvadratiske nyttefunksjonen fanger opp differensiering både oppstrøms og nedstrøms (Dobson og Waterson, 2007).

Figur 1: Reaksjonsfunksjoner når forlag setter forbrukerpris (stiplede grønne) og når detaljister setter forbruker (blå).

Vi ser at et fastprisregime gir høyere pris enn friprisregime dersom $d > u$, det vil si hvis detaljistene er nærmere substitutter enn forlagene. I Figur 1 illustrer vi dette med bedriftenes reaksjonsfunksjoner under henholdsvis fastpris (stiplede grønne) og fripris (blå). I et rent fastprisregime settes prisene p_A og p_B av henholdsvis forlag A og forlag B, og forlagenes reaksjonsfunksjoner er de grønne stiplede kurvene. Fastprislikevekten er i punkt a, hvor $p_A = p_B = p^{fastpris}$. Tilsvarende, i et rent friprisregime settes p_A og p_B av henholdsvis bokhandel 1 og bokhandel 2, og reaksjonsfunksjonene er gitt ved de blå kurvene. Friprislikevekten er gitt i punkt c hvor $p_A = p_B = p^{fripris}$ (bokhandel 1 og bokhandel 2 kan her sette ulike priser, men dette vil da tilsvare en symmetrisk likevekt hvor prisene settes av de to bokhandlerne).

For argumentets skyld har vi antatt at konkurransen, alt annet likt, er sterkere mellom detaljistene enn mellom forlagene ($d > u$). Reaksjonsfunksjonene skifter utover om vi går fra fripris (de blå kurvene) til fastpris (de grønne kurvene), og dermed er $p^{fripris} < p^{fastpris}$.

I en slik situasjon vil forlagene individuelt kunne bli fristet til å oppnå en konkurransefordel ved å gå over til fripris. For å vise dette, anta at begge forlagene i utgangspunktet benytter fastpris. Da er vi i punkt a i Figur 1. Dersom forlag B avviker og velger fripris, ender vi opp i et asymmetrisk regime. Forbrukerprisene bestemmes nå av hvor den

grønne reaksjonsfunksjonen for bok A krysser den blå reaksjonsfunksjonen for bok B; det skjer i punkt b. Vi får dermed følgende:

$$p^{fastpris} > p_A^{asymmetri} > p_B^{asymmetri} > p^{fripris}$$

Den symmetriske fastprisen ($p^{fastpris}$) i punkt a kan være en likevekt, slik at ingen har incentiver til å avvike. Samlet profitt i bransjen er høyest i dette tilfellet. Det er imidlertid også en annen mulighet. Om forlag B benytter fripris, vil bok B oppnå et konkurransefortrinn, siden $p_A^{asymmetri} > p_B^{asymmetri}$. Fastprislikevekten kan bryte sammen. Dette er det vi har beskrevet som konkurransens sikkerhetsventil over. Som påpekt, så fjernes denne muligheten med bokloven. Det er dermed ikke lenger noen selvregulering av et fastprisregime som reduserer priskonkurransen betraktelig sammenlignet med et friprisregime.

4. KONKLUSJON

Både bokavtalen og bokloven omfatter en fastprisordning, med bindingstid, bindende videresalgpris, prisparitetsklausuler og restriksjoner på format. Under bokloven må dette følges av alle forlag og salgskanaler for allmenn- og faglitteratur. Vi har diskutert disse elementene separat, men hva er den samlede virkningen?

Fastprisordningen kan bidra til å øke kvalitet og mangfold gjennom å løse Coase conjecture og/eller redusere gratispassasjerproblemer knyttet til salgsveiledning. I så fall kan ordningen isolert sett være bra for alle involverte; forfattere, tradisjonelle bokhandlere, forlag og forbrukere. Fra fagøkonomisk litteratur er dette veldokumenterte mulige effekter. Daljord (2022) analyserer norske data, og viser at bindingstiden i fastprisordningen begrenser en boks konkurranse mot seg selv. Det essensielle spørsmålet er om denne effekten kun fører til høyere bokpriser, som er negativt for forbrukerne, eller om den også medfører at flere bøker blir utgitt og lest. Valletti mfl. (2023) analyserer italienske data og finner at bokprisene økte da landet innførte en fastprisordning. Likevel viser analysen at fastprisordningen har vært gunstig for leserne, siden den økte lesingen av smalere litteratur på grunn av bedre kjøpsveiledning i tradisjonelle bokhandlere.

Bokbransjen vil imidlertid kunne profitere på en fastprisordning generelt, og en boklov spesielt, uten at det er slike effektivitetsgevinster som kommer leserne til gode. Vi kan derfor ikke utelukke at det er bukken som har fått passe havresekken, da bransjen synes å ha vært den sentrale premisseleverandøren for den nye bokloven. Tradisjonelle bokhandlere vil profitere på redusert rabattkonkurranse på detaljistledet, som i neste omgang kan medføre mindre satsning på bøker i alternative salgskanaler. Gjennom kravet om at ny litteratur ikke kan formidles i annen innpakning enn eksemplarsalg, reduseres videre konkurransen tradisjonelle bokhandlere møter fra strømmetjenester.¹

Forlagene har i utgangspunktet sammenfallende interesser med bokhandlerne med hensyn til salgspriser. Begge nivå i verdikjeden ønsker at samlet profitt å fordele blir så høy som mulig. Forlagenes andel av den totale kaken kan imidlertid reduseres ved at rabattkonkurransen på detaljistledet elimineres gjennom prisparitetsklausulen i fastprisordningen.² Mens tradisjonelle bokhandlere i all hovedsak henter sine inntekter fra salg av papirbøker, får forlagene inntekter fra alle salgskanaler og alle formater. Det er derfor ikke opplagt at forlagene tjener på å hindre nye salgskanaler og nye formater utover eksemplarsalg (f.eks. strømmetjenester). Bøker konkurrerer ikke bare med bøker, men om folks oppmerksomhet mer generelt. En potensiell leser/

¹ Bokhandlerforeningen støtter også alle elementene i bokloven, med unntak av avanseregulering, som legger begrensning på hvor stor andel av salgsprisen salgsleddet kan kreve.

² Interessant i denne sammenheng; i høringsutalen fra Forleggerforeningen fremkommer det at mindre forlag ønsker en avanseregulering, mens de største vertikalt integrerte forlagene (som eier bokhandlerkjeder) ikke ønsker en avanseregulering.

lytter har typisk til enhver tid mange alternativer tilgjengelig, utover bøker. Så det er et åpent spørsmål om det over tid er bedriftsøkonomisk lønnsomt for forlagene å påføre seg selv et handikap i kampen om forbrukernes oppmerksomhet, særlig på mobiltelefonen.

Hva med leserne? Som vist i analysen av Valletti mfl. (2023), kan leserne være tjent med en fastprisordning selv om prisene øker noe. Men det er flere elementer i fastprisordningen som neppe gagnar leserne i sum. Tidligere var tradisjonelle bokhandlere essensielle med hensyn til tilgjengelighet. Fremveksten av netthandel og strømmetjenester endrer dette, og har i realiteten fjernet mye av de geografiske forskjellene med hensyn til tilgjengelighet for kjøp av bøker.³ For mange lesere vil antagelig begrensninger i formater (kun eksemplarsalg) de facto redusere tilgjengeligheten av ny litteratur.

Med hensyn til nivå på forbrukerprisene med og uten fastpris, så er konkurranseintensitet på forlags- versus salgsleddet avgjørende. Skulle det være slik at priskonkurransen er mye svakere om forlagene setter prisene enn om detaljistene gjør det, vil en fastprisordning kunne føre til betydelig høyere priser enn fripris. Men da vil det også kunne være store individuelle gevinster av å bryte ut av ordningen. Under den tidligere bokavtalen var dette en opsjon for forlag som ikke var medlemmer av Forleggerforeningen (eller som meldte seg ut). Med bokloven har denne muligheten forsvunnet. Konkurransens sikkerhetsventil er dermed borte. Det kan gå utover forbrukerne.

Oppsummert, er det ikke grunnlag for å dra noen skråsikker konklusjon om forbrukerne vinner eller taper på en fastprisordning, herunder om det er best med en frivillig bransjeavtale (slik som den tidligere bokavtalen) eller en obligatorisk boklov. Dette illustreres også ved at vi observerer stor variasjon mellom ulike land.⁴ I Norge har vi hatt fastpris siden 1962, tidligere som frivillig avtale, nå gjennom bokloven. I Storbritannia ble fastpris innført i form av en bransjeavtale allerede på 1800-tallet. Avtalen ble avskaffet i 1995, og i etterkant har Storbritannia hatt et friprisregime. Sverige og Danmark har også hatt fastprisordninger gjennom bokavtaler, men disse ble avvirket i henholdsvis 1970 og 2011. I Tyskland har en fastprisordning eksistert siden 1800-tallet, og siden 2002 har den vært gjennomført med en obligatorisk boklov. Frankrike har hatt lovfestet fastpris siden 1981. I USA har det aldri vært

³ Se diskusjon hos Berger og Hviid (2019).

⁴ Se Berger og Hviid (2019) og Rønning mfl. (2012).

begrensninger utover konkurransereguleringen. Det er imidlertid interessant å merke seg at det i markedet for e-bøker vokste frem forretningsmodeller hos digitale plattformformere som Apple og Amazon som langt på vei sammenfaller med fastprisordningen.

Om det hadde vært entydige konklusjoner om hva som ville vært samfunnsøkonomisk optimalt, ville vi neppe sett at fastpris og fripris har eksistert om hverandre i sentrale markeder for litteratur i 150 år. Dette understøttes også av at debatten har pågått lenge, også innen den fagøkonomiske litteraturen. Allerede i 1915 ble artikkelen «Price Maintenance in the Book Trade» av H.R. Tosdal, publisert i *Quarterly Journal of Economics*. Forfatteren så på forskjeller mellom Tyskland og Storbritannia på den ene siden, som hadde et fastprisregime, og USA på den andre side, som ikke hadde slike restriksjoner på prissettingen i bokmarkedet.

5. REFERANSER

- Berger, S. og M. Hviid (2019). Who should set book prices? Arbeidsnotat, University of East Anglia.
- Boik, A. og K. S. Corts (2016). The effects of platform MFNs on competition and entry. *Journal of Law and Economics* 59 (February 2016), 105–134.
- Daljord, Ø. (2022). Durable goods adoption and the consumer discount factor: A case study of the Norwegian book market. *Management Science* 68 (9), 6783–6796.
- Department of Justice (DoJ) (2012). United States v. Apple, Inc. et al, April 11, 2012. Tilgjengelig fra: <http://www.justice.gov/atr/cases/applebooks.html>
- De Los Santos, B. og M. R. Wildenbeest (2017). E-book pricing and vertical restraints. *Quantitative Marketing Economics* 15 (2), 85–122.
- De los Santos, B., D. P. O'Brien og M. R. Wildenbeest (2018). Agency pricing and bargaining: Evidence from the e-Book market. NET Institute Working Paper No. 18–14.
- Deneckere, R., H. P. Marvel og J. Peck (1997). Demand uncertainty and price maintenance: markdowns as destructive competition. *American Economic Review* 87 (4), 619–641.
- Dobson, P. og M. Waterson (2007). The competition effects of industry-wide vertical price fixing in bilateral oligopoly. *International Journal of Industrial Organization*, 25, 935–962.
- Fletcher, A. og M. Hviid (2017). Broad retail price MFN clauses: Are they RPM «at its worst»? *Antitrust Law Journal* 81 (1), 65–98.
- Foros, Ø., E. Hjelmeng og H. J. Kind (2014). Fastpris på bøker. *Samfunnsøkonomen* 128 (4), 29–37.
- Foros, Ø. og H. J. Kind (2019). Sprekker Grandes ballong?, *Klassekampen*, 6. februar.
- Foros, Ø. og H. J. Kind (2012). Fastpris på bøker: Bransjeomfattende eller frivillig?. Utarbeidet for Den norske Forleggerforening.
- Foros, Ø., H. J. Kind og G. Shaffer (2017). Apple's agency model and the role of most-favored-nation-clauses. *The RAND Journal of Economics* 48 (3), 673–703.
- Gilbert, R. J. (2015). E-books: A tale of digital disruption. *Journal of Economic Perspectives* 29 (3), 165–184.
- Johnson, J. P. (2017). The agency model and MFN clauses. *The Review of Economic Studies* 84 (3), 1151–1185.
- Løyland, K., S. Hjelmekrekke, L. Håkonsen, T. E. Lunder og V. Ringstad (2009). Evaluering av bokavtalen. TF-rapport nr. 249, Telemarkforskning.
- Løyland, K. og V. Ringstad (2012). Fixed or free book prices: is a hybrid system superior? *International Journal of Cultural Policy* 18 (2), 238–254.
- Mathewson, G. F. og R.A. Winter (1984). An economic theory of vertical restraints. *The RAND Journal of Economics*, 15 (1), 27–38.
- Menon Economics (2021). Utredning av unntaket fra konkurranseloven § 10 for samarbeid ved omsetning av bøker. Menon-publikasjon nr. 104/2021.
- Moen, E. og C. Riis (2004). Bransjeavtalen for bokomsetning: En samfunnsøkonomisk analyse av fastprisordningen og skolemonopolet. Utarbeidet for Den norske Forleggerforening.
- Oslo Economics (2011). Utredning om litteratur- og språkpolitiske virkemidler. Utarbeidet for Kulturdepartementet.
- Prop. 82 L (2022–2023). *Lov om omsetning av bøker (bokloven)*.
- Rønning, H., T. Slaatta, O. Torvund, H. Larsen og T. Colbjørnsen (2012). Til bokas pris: Utredning av litteraturpolitiske virkemidler i Europa. Utarbeidet for Kulturdepartementet.
- Sørgard, L. (2018). Bør bokbransjens unntak fra konkurransereglene videreføres? *Samfunnsøkonomen* 132 (5), 6–14.
- Sørgard, L. (2020). Fastpris gir høy pris, *Klassekampen*, 27. juni.
- Telser, L. (1960). Why should manufacturers want fair trade. *Journal of Law and Economics* 3 (Oct. 1960), 86–105.
- Tosdal, H.R. (1915). Price maintenance in the book trade. *Quarterly Journal of Economics* 30 (1), 86–109.
- Valletti, T. C. Genakos, M. Pagliero, og L. Sabatino. (2023). Cultural exception? The impact of fixed book price regulation on prices and variety. Upublisert pågående arbeid (referansen bygger på presentasjon ved NHH 21. november 2023).

MARIUS ENG GRØNBEKK
 Masterstudent, Handelshøyskolen, NMBU

ANDERS DUGSTAD
 Postdoktor, Handelshøyskolen, NMBU

KNUT EINAR ROSENDAHL
 Professor, Handelshøyskolen, NMBU

Gir grunnrenteskatt vind i seilene? Kommuners aksept av landbasert vindkraft¹

Høsten 2022 foreslo regjeringen å innføre grunnrenteskatt på landbasert vindkraft. Halvparten av skatteinntektene er tiltenkt kommunesektoren. Vil det føre til økt aksept av vindkraft i kommune-Norge? I denne artikkelen presenterer vi resultatene fra en intervjustudie av et utvalg norske kommuner. Resultatene tyder på at holdningen til vindkraft fortsatt er noe negativ, men i mindre grad enn da NVE la fram forslag til nasjonal ramme for landbasert vindkraft i 2019. De aller fleste intervjuede kommunene er positive til grunnrenteskatt, men skeptiske til hvordan skatteinntektene skal fordeles. Med mindre en større andel tilfaller vertskommunen, vil det ifølge intervjuene ha noe begrenset påvirkning på en eventuell beslutning om vindkraftutbygging i kommunen.

1. INTRODUKSJON

Utviklingen av landbasert vindkraft i Norge har økt betraktelig det siste tiåret. I 2022 ble det produsert 15 TWh fra landbasert vindkraft (NVE, 2023), noe som er omtrent femten ganger så høyt som i 2010. Landbasert vindkraft er med det den viktigste kraftkilden i Norge etter vannkraft.

Omtrent all kraft som produseres i Norge kommer fra fornybare energikilder, og i 2022 hadde vi et kraftoverskudd på 12,5 TWh (Gulbrandsen mfl., 2021). Som et resultat av det grønne skifte, med omstrukturering og elektrifisering av store sektorer for å redusere klimagassutslipp, er det en økende etterspørsel etter kraft (Statnett, 2022). Prognoser fra Statnett tyder på at Norge kan gå fra et kraftoverskudd til et kraftunderskudd allerede innen 2027, noe som trolig vil medføre høyere strømpriser og svekket konkurransevne for norsk industri. Som et resultat ser vi et stort press på å bygge ut mer fornybar energi i Norge. Økt norsk fornybar kraftproduksjon kan videre bidra til å kutte klimagassutslipp i Europa og forbedre energisikkerhetssituasjo-

¹ Artikkelen er basert på masteroppgaven til Grønbekk (2023). Intervjuene og analysen er utført av Grønbekk, med Dugstad og Rosendahl som veiledere. Vi ønsker å takke alle som stilte opp til intervju i utvalgte kommuner. Denne artikkelen er en del av forskningsprosjektet ENABLE (prosjektnummer: 308789) og LANDVALUSE (prosjektnummer: 319917), hvor begge er finansiert av Norges forskningsråd.

nen hjemme. Norge importerer og eksporterer kraft til ulike europeiske land gjennom de såkalte utenlandskablene. Ved økt norsk eksport kan europeiske land bli mindre avhengig av CO₂-intensive energikilder.

Historisk har landbasert vindkraft vært lite profitabelt i Norge og har vært avhengig av subsidier i form av elsertifikater. Dog har kombinasjonen av vesentlig lavere produksjonskostnader og høyere strømpriser de siste årene medført økt lønnsomhet for landbasert vindkraft. For vindkraftverk med gunstig lokalisering (dvs. gode vindforhold) kan lønnsomheten bli ekstraordinær, det vil si mer lønnsom enn gjennomsnittlig næringsvirksomhet i økonomien. Ekstraordinært overskudd som følge av utnyttelse av naturressurser kalles gjerne grunnrente. Den økte lønnsomheten for landbasert vindkraft har medført at slik kraftproduksjon brått har blitt betraktet som et godt og billig alternativ for å unngå et eventuelt kraftunderskudd. De siste årene har imidlertid motstanden mot landbasert vindkraft vært stor, både lokalt, regionalt og nasjonalt (Dugstad mfl., 2020; Lindhjem mfl., 2022; Dugstad mfl., 2024), spesielt etter at Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE) publiserte «Nasjonal ramme for landbasert vindkraft» i 2019 (NVE, 2019). Dermed ble konsesjonsbehandling av nye landbaserte vindkraftverk midlertidig satt på vent i april 2019 for revidering og innstramming i prosessen med mål om forbedret lokal forankring. Dette har resultert i at vindkraftproduksjonen har økt mindre enn forventet. I 2022 åpnet NVE igjen for behandling av nye konsesjonsøknader.

Videre har det vært kritikk mot at vertskommuner for landbasert vindkraft ikke har fått tilstrekkelig kompensasjon for negative lokale konsekvenser, for eksempel knyttet til forringelse av naturen, støy etc. (Saglie mfl., 2020; Lindvall, 2023). Opprinnelig får vertskommunene inntekt fra to virkemidler: eiendomsskatt på næringseiendom og en produksjonsavgift. Eiendomsskatten er politisk bestemt av den enkelte kommune og kan variere avhengig av politisk oppslutning. Høsten 2022 kunngjorde regjeringen enda et nytt virkemiddel for å øke lokal aksept av vindkraftutbygging, nemlig grunnrenteskatt på landbasert vindkraft. Formålet med en grunnrenteskatt er generelt å overføre en større andel av grunnrenten fra produsentene, som får tilgang til en naturressurs, til samfunnet for øvrig (via det offentlige) uten å påvirke aktiviteten. Grunnrenteskatten ble foreslått implementert i 2023 med en effektiv sats på 40 prosent, hvor det ble forventet at offentlige inntekter fra avgiften ville være på rundt 2,5 milliarder norske kroner med halvparten fordelt til kommu-

nene (Finansdepartementet, 2022).² Det er dog usikkert hvorvidt den nye grunnrenteskatten faktisk gir bedre lokal forankring slik at man potensielt unngår nye runder med et tilsvarende konfliktnivå som man så i 2019. Dette er viktig informasjon før nye beslutninger blir gjort vedrørende omfattende vindkraftutbygging.

Denne studien undersøker derfor hvilke implikasjoner grunnrenteskatten har på norske kommuners aksept av landbasert vindkraft innenfor deres geografiske område. For å få innsyn i denne problemstillingen ble det, i likhet med Lindvall (2023), gjennomført 17 kvalitative intervjuer med beslutningstakere og ansatte i administrasjonen i norske kommuner der vindkraft kan være aktuelt. Ansatte i kommuner både med og uten eksisterende vindkraft ble intervjuet for å evaluere hvorvidt eksponering påvirker deres aksept. Intervjuene ble skreddersydd for å evaluere hvordan aksept av landbasert vindkraft blant kommuner har endret seg over tid, før 2010 og frem til 2023 med implementering av grunnrenteskatten.

2. BAKGRUNN OG TIDLIGERE FORSKNING

I april 2019 la NVE frem et forslag til nasjonal ramme for landbasert vindkraft med Olje- og energidepartementet som oppdragsgiver (NVE, 2019). Forslaget besto av en rapport med et oppdatert kunnskapsgrunnlag om virkningene av vindkraft for å forbedre konsesjons- og utviklingsprosessen. Det oppdaterte kunnskapsgrunnlaget inkluderte identifisering av 13 områder som NVE anså som best egnet for videre utvikling av landbasert vindkraft, noe som kunne bidra til å dempe det eksisterende konfliktnivået (Lindhjem mfl., 2022). Forslaget medførte i stedet økt støy og motstand mot vindkraft på land og ble med det avvist av regjeringen og lagt til side. Som resultat ble det en brå stans i konsesjonsbehandling, da man ventet på et nytt og oppdatert kunnskapsgrunnlag med nye retningslinjer for konsesjon. Dette varte helt frem til 2022. Med nye retningslinjer på plass, ble det i 2022 åpnet opp igjen for behandling av nye konsesjonsøknader, og samme år bestemte regjeringen seg for at det skulle innføres grunnrenteskatt på landbasert vindkraft i 2023.

² 11. mai i år kunngjorde regjeringen at den vil utsette implementeringen av grunnrenteskatten til 2024. Arsaken til utsettelsen ble forklart med bakgrunn i tilbakemeldingene som ble mottatt under høringsrunden (Finansdepartementet, 2023). Vår studie er basert på forslaget som ble presentert av regjeringen høsten 2022. Det er også det eneste forslaget som har blitt presentert så langt. Utsettelsen øker muligheten for at det endelige forslaget kan bli annerledes enn det denne studien er basert på.

Siden skrotningen av rapporten for nasjonal ramme for landbasert vindkraft i 2019, har det blitt gjort en del forskning på *sosial aksept* av vindkraft i Norge. Sosial aksept er et begrep som kan deles inn i tre underkategorier: samfunnspolitisk aksept, lokal aksept og markedsaksept (Wüstenhagen mfl., 2007). Samfunnspolitisk aksept måler overordnet aksept av politikk og teknologier på nasjonalt nivå. Lokal aksept måler lokale innbyggere og interessenters (som kommuner) aksept av lokale politiske beslutninger, mens markedsaksept måler markeders aksept av å anvende nye teknologier. Ved bruk av et spørreskjema med et valgekspesiment, evaluerte Lindhjem mfl. (2019) samfunnspolitisk aksept av landbasert vindkraftutbygging blant befolkningen i Oslo og Rogaland. De fant generelt lav aksept og at aksepten trolig var enda lavere ved eksponering for vindkraft. Analyser av valgekspesimentet viste at folk var villige til å betale for å unngå negative eksternaliteter knyttet til vindkraft. Som en utvidelse av studien, undersøkte Lindhjem mfl. (2022) samfunnspolitisk aksept av landbasert vindkraftutbygging blant den norske befolkningen generelt. Der fant de i stor grad liknende resultater. Folk uttrykte betydelig motstand mot vindkraft til lands, og studien konkluderte med at motstanden sannsynligvis hadde økt siden 2019. I en lignende studie gjennomførte Linnerud mfl. (2022) et valgekspesiment for å måle den norske befolkningens samfunnspolitiske aksept av ulike former for vindkraft. Der fant de høy aksept av havvind og lav aksept av landbasert vindkraft, men at aksepten for landbasert vindkraft kunne økes betraktelig med mer lokalt eller nasjonalt eierskap.

Når det gjelder lokal aksept, gjennomførte Saglie mfl. (2020) og Inderberg mfl. (2019) 19 kvalitative intervjuer om kommuners opplevde rettferdighet og innflytelse i utviklingen av landbasert vindkraft. Aktører i fem norske kommuner som var positive til slik vindkraft deltok i intervjuene. De fant at rettferdighet i konsesjonsprosessen ble ansett som relativt sterk, men ble svakere etter at konsesjon var blitt innvilget og den detaljerte utviklingsfasen startet. Forklaringen var at kommunene opplevde at de hadde begrenset innflytelse på denne fasen, ettersom utviklerne har mulighet til å gjøre vesentlige endringer i utbyggingen.

Studien fant også at kommunene anså den negative effekten på naturen som akseptabel når den økonomiske kompensasjonen var tilstrekkelig.

Resultatene til Saglie mfl. (2020) og Inderberg mfl. (2019) samsvarer godt med Lindvall (2023), som gjennomførte kvalitative intervjuer med beslutningstakere i svenske kommuner for å evaluere kommunenes aksept av landbasert vindkraft. Lindvall (2023) fant at manglende aksept kunne forklares gjennom begrensede økonomiske fordeler for vindkraftkommuner, naturpåvirkning, og ujevn fordeling av installasjonene.

I en annen studie brukte Dugstad mfl. (2023) et valgekspesiment for å undersøke lokal aksept av et planlagt vindkraftanlegg i Aurskog-Høland kommune. Der fant de sterk lokal motstand. Folk krevde kompensasjon for å akseptere vindkraft, og kompensasjonen økte med omfanget av utbyggingen. I likhet med tidligere studier fant de at stedstilknytning til vindkraftområdet var en viktig forklaring på den store motstanden. Overordnet viser litteraturgjennomgangen en sterk motstand mot landbasert vindkraft, som understreker behovet for ytterligere forskning på hva som skaper aksept.

3. METODE

Rekruttering av kommuner ble gjennomført basert på rapporten Nasjonal ramme for vindkraft av NVE. Rapporten pekte ut 13 geografiske områder som ble ansett som godt egnet for vindkraftutbygging. I 2020 besto områdene av totalt 102 kommuner. I etterkant har noen av kommunene blitt sammenslått, noe som har medført at det totale området nå består av 84 kommuner. Vi ønsket å evaluere hvorvidt det var forskjell i lokal aksept av vindkraft mellom eksisterende vertskommuner og kommuner uten vindkraftanlegg. De 84 kommunene ble derfor kategorisert i henholdsvis to grupper: vertskommune og ikke-vertskommune.

Kommunene som ble kontaktet ble deretter valgt gjennom tilfeldig trekning innad i de to gruppene. I tillegg forsøkte

Tabell 1: Fordeling av deltakende og ikke-deltakende kommuner med og uten vindkraft over ulike regioner i Norge.

	Nord- og Midt-Norge	Vest-Norge	Sør- og Øst-Norge
Ikke-deltakende vertskommuner	3	5	1
Ikke-deltakende ikke-vertskommuner	15	18	25
Deltakende vertskommuner	2	2	3
Deltakende ikke-vertskommuner	3	3	4

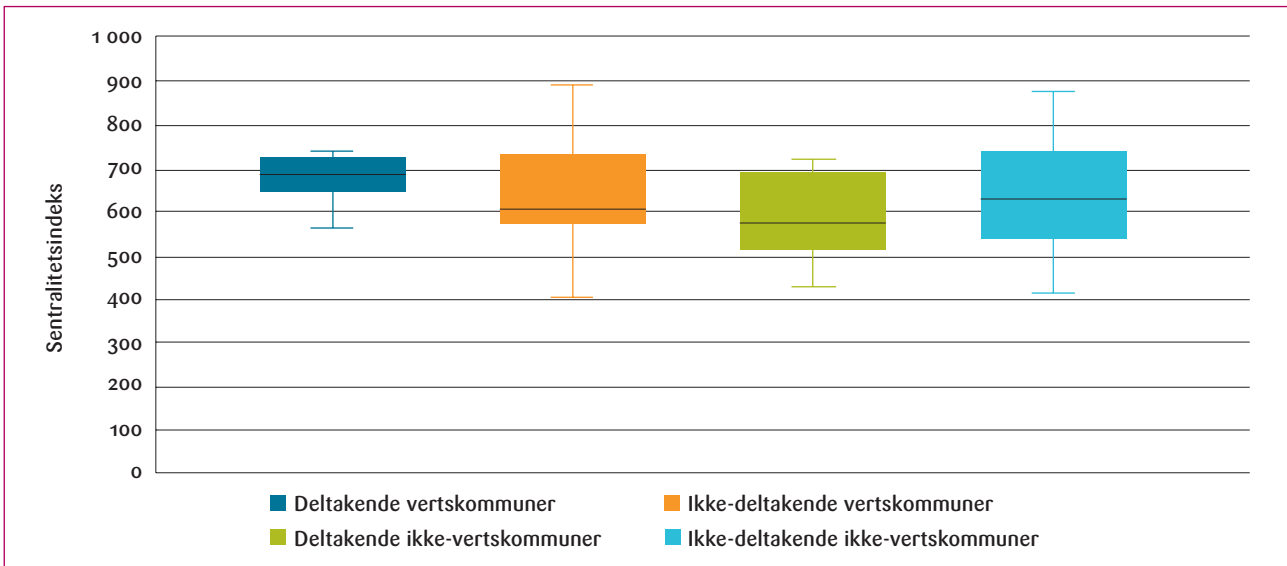

vi å gjøre utvalget representativt for kommunene innen de 13 geografiske områdene pekt ut av NVE. Derfor ble kommunene reorganisert i tre nye grupper: Nord- og Midt-Norge, Vest-Norge og Sør- og Øst-Norge. Fordelingen av kommuner med og uten landbasert vindkraft er vist i Tabell 1.

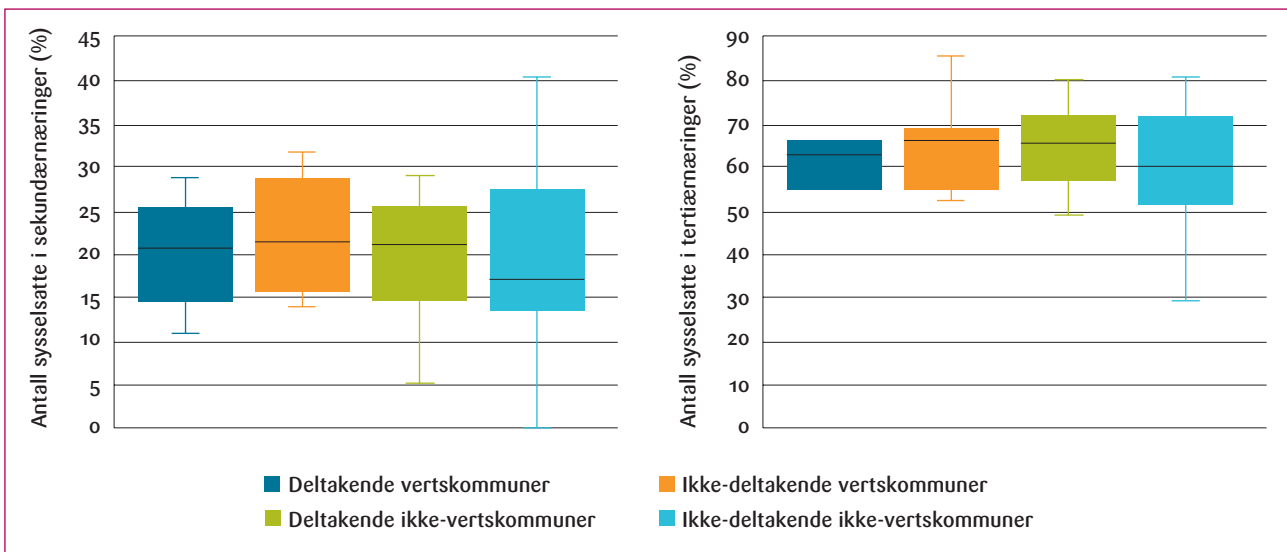
Figur 1 og 2 gir et inntrykk av hvor representative de deltakende (intervjuede) kommunene er med hensyn på sentralitet og nærings sammensetning – sammenlignet med

kommunene som ikke ble intervjuet (men som inngår i de 84 kommunene utpekt av NVE, se over). Figur 1 viser sentralitetsindeksen for de fire gruppene i Tabell 1. Denne indeksen gir et mål for kommunens sentralitet, og kan variere mellom 0 og 1000 (indeksen for Oslo er satt lik 1000).¹ Vi ser at gruppene med deltakende og ikke-deltakende kommuner scorer relativt likt på sentralitet, både for vertskommuner (dvs. med vindkraft) og ikke-vertskommuner.

¹ <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/sentralitetsindeksen.oppdatering-med-2020-kommuner>.

Figur 1: Sentralitetsindeks for de fire gruppene av kommuner i Tabell 1. Boksploott der boksen angir andre og tredje kvartil, strekene angir median og høyeste/laveste verdi, og kryss angir gjennomsnitt.

Figur 2: Andel sysselsatte i sekundær- og tertiærnæringer for de fire gruppene av kommuner i Tabell 1. Boksploott der boksen angir andre og tredje kvartil, strekene angir median og høyeste/laveste verdi, og kryss angir gjennomsnitt.

Forskjellene mellom gruppene er beskjedne. Spredningen i de to gruppene av kommuner som ble intervjuet er noe mindre enn for gruppene med øvrige kommuner, og indikerer at disse kan være noe mer homogene med hensyn på sentralitet enn kommunene som ikke ble intervjuet.

Figur 2 viser andelen av sysselsatte i henholdsvis sekundær- og tertiærnæringene i de fire gruppene av kommuner. Igjen ser vi at gruppene har omtrent samme andel sysselsatte i disse to hovednæringene. Det er større variasjon innad i hver gruppe enn mellom gruppene. Spredningen innad i gruppe er størst i ikke-vertskommunene som *ikke* deltok, noe som skyldes at denne gruppen består av en god del flere kommuner enn de tre andre gruppene (se Tabell 1).

Når det gjelder folketall, er gjennomsnittlig folketall i deltakende kommuner lavere enn i ikke-deltakende kommuner, mens medianen er høyere. Landarealet er generelt noe høyere i deltakende kommuner, men også her er det betydelig spredning innad i hver gruppe. Alt i alt ser det ut til å være noen forskjeller mellom de fire gruppene i Tabell 1, men ingen markante forskjeller.

Intervjuobjekter for kommunene ble rekruttert via e-post med informasjon om at svarene deres ville forbli anonyme (siden vindkraft er et kontroversielt tema). En viktig forutsetning var at intervjuobjektene hadde en relevant stilling i kommunen, slik at de kunne besvare spørsmålene best mulig. Dette ble derfor spesifisert i e-posten. I utgangspunktet ble tolv kommuner valgt ved hjelp av tilfeldig trekning, fire fra hver av de tre gruppene, der to var vertskommuner for landbasert vindkraft, mens de resterende var ikke-vertskommuner. Siden noen kommuner ikke svarte, mens andre kommuner svarte sent (til tross for påminnelser via e-post), ble noen flere kommuner invitert. Totalt ble det sendt forespørsel til 55 kommuner, hvorav 17 kommuner til slutt sa ja til å delta. Dette ga en svarprosent på rundt 30 prosent, hvor utvalget utgjorde 20 prosent av det totale antallet kommuner innenfor de 13 geografiske områdene definert av NVE. Av de 17 rekrutterte kommunene var fem fra Nord- og Midt-Norge, fem fra Vest-Norge, og syv fra Sør- og Øst-Norge. Syv av disse kommunene hadde eksisterende vindkraftproduksjon. Som vist i Tabell 1 var kommuner med og uten landbasert vindkraft relativt jevnt fordelt blant de tre gruppene. Det ble intervjuet én person fra hver kommune. Intervjuene ble hovedsakelig gjennomført med ansatte i kommunens administrasjon, men også noen politikere (ordførere). Intervjuene ble gjennomført digitalt og ble tatt opp med godkjenning fra intervjuobjektene. Det korteste og lengste intervjuet varte i henholdsvis 20

minutter og i overkant av en time. Gjennomsnittlig intervju-tid var på 40 minutter.

Vårt forskningsdesign er hovedsakelig kvalitativt med semistrukturerte intervjuer og ble utviklet over en periode på tre måneder. Semistrukturerte intervjuer innebærer bruk av en forhåndsdefinert liste med spørsmål som tar sikte på å utforske en bestemt problemstilling. Samtidig gir denne intervjuformen også rom for fleksibilitet og muligheten til å gå dypere inn i visse svar, basert på intervjuobjektens respons (Saunders mfl., 2012). I vårt design ble intervjuobjekter bedt om å svare på åpne spørsmål om aksept av landbasert vindkraft. Enkelte spørsmål var mer kvantitative i form av at intervjuobjektene ble bedt om å velge ut ifra forhåndsgitte numeriske svaralternativer. Spørsmålene for intervjuet ble konstruert basert på en nøye gjennomgang av litteraturen på sosial aksept av fornybar energiutbygging. Spørsmålene ble sendt ut på forhånd til intervjuobjektene slik at de kunne forberede seg til intervjuet.

Selve intervjuet besto av seks deler. Detaljert intervjuguide finnes i Grønbekk (2023). Del A besto av generelle spørsmål om kommunenes økonomiske situasjon. Formålet med denne delen var å få informasjon om den potensielle effekten av grunnrenteskatten på kommunenes økonomi. Før dette ble intervjuobjektene informert om formålet med undersøkelsen. Del B besto av spørsmål om kommunenes tidligere holdning til landbasert vindkraft for å få innsikt i hvordan aksepten for vindkraft har utviklet seg over tid. Dette kunne være en viktig faktor for å forstå hvordan grunnrenteskatten påvirker aksept. I tillegg ble det spurt om vindkraftutbygging hadde vært oppe til behandling i kommunen tidligere. Del C besto av spørsmål om kommunenes nåværende holdning til landbasert vindkraft, samt spørsmål om hvordan grunnrenteskatten kan ha påvirket denne holdningen. Det ble gitt en tydelig definisjon av grunnrenteskatt på landbasert vindkraft, samt forklaring av utformingen av skatteforslaget og hvor mye av inntektene som ville gå til kommunesektoren. Del D inkluderte spørsmål kun til vertskommunene, mens del E inkluderte spørsmål kun til ikke-vertskommunene. I siste del fikk intervjuobjektene anledning til å komme med egne kommentarer om temaet.

Intervjuet bestod av totalt 23 spørsmål til vertskommunene (22 til resterende kommuner), samt oppfølgingsspørsmål. 13 av spørsmålene var utformet for å lage både kvalitative og kvantitative svar. Det ble brukt en tipunkts Likert-skala for å evaluere kommunenes holdning til landbasert vindkraft i egen kommune, samt hvordan grunnrenteskatten

påvirket denne holdningen, der 1 indikerte svært negativ, 10 svært positiv og 5 nøytral. Intervjuobjektene ble bedt om å gi en verdi på denne skalaen som gjenspeilet kommunen sitt synspunkt på spørsmålene.²

4. RESULTATER

4.1. Forventede resultater

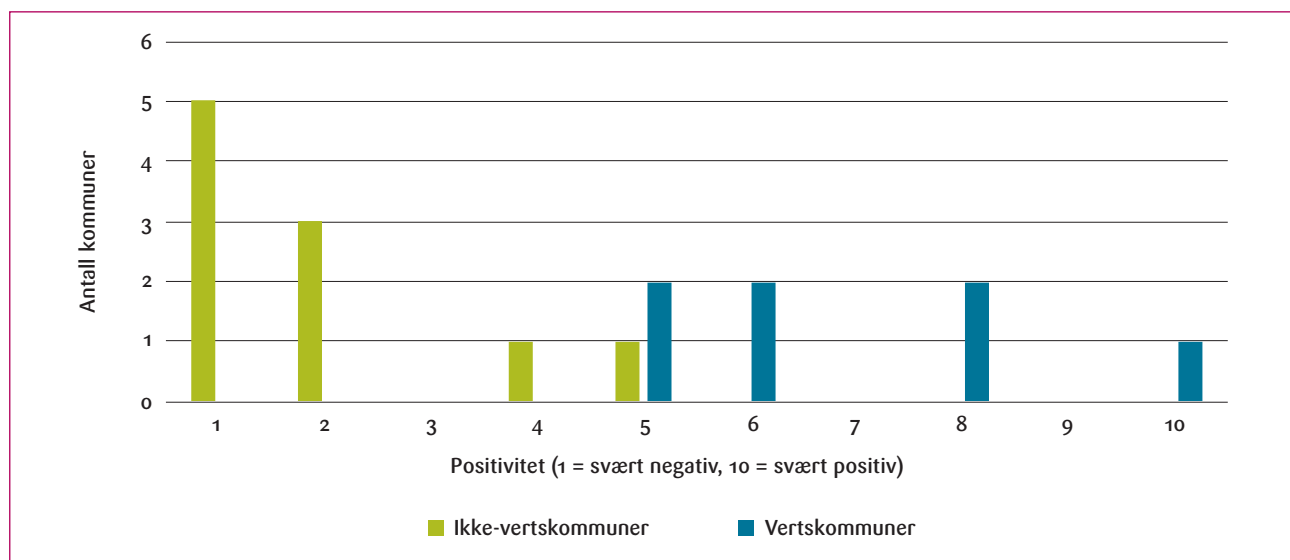
Før vi presenterer resultatene, vil vi kort diskutere hva vi kunne forvente. Grunnrenteskatt gir økt inntekt til kommune-Norge (og staten), men siden inntektene skal tilbakeføres til alle kommuner, og ikke spesifikt til den kommunen der vindkraftanlegget står, vil vertskommunen få en svært liten andel av grunnrenteskatten som genereres i egen kommune. På den annen side økes produksjonsavgiften parallelt med innføring av grunnrenteskatt, og denne går direkte til vertskommunen. Selv om økningen er moderat (1 øre/kWh), kan den gi merkbar økning i inntektene til en liten eller midtels stor kommune. Det er derfor rimelig å forvente at en eventuell endring i aksept vil gå i positiv retning. Samtidig er det vanskelig å vite hvor stor denne effekten kan være, og om den vil være stor nok til å dominere eventuelle negative effekter av et nytt vindkraftanlegg. Dette vil avhenge av en rekke forhold som vil variere på tvers av kommuner.

² I tillegg til dette ble intervjuobjektene presentert ulike påstander om vindkraft og bedt om å vurdere viktigheten av påstandene for egen kommune. Det ble da brukt en fempunkts Likert-skala, der 1 indikerte lav vekt, 5 høy vekt og 3 nøytral vekt, se Grønbekk (2023) for resultater.

4.2. Aksept av landbasert vindkraft før og etter nasjonal ramme for vindkraft

I del A av intervjuene kom det fram at kommunene generelt anså deres økonomi som sterk i forhold til sammenliknbare kommuner. Videre hadde alle kommunene med landbasert vindkraft eiendomsskatt på næringseiendom. Inntektene fra eiendomsskatten på vindkraftverk varierte betydelig, fra 4 til 25 millioner kroner. Det var også forskjeller mellom vertskommunene når det gjaldt andelen av de totale skatteinntektene som kom fra vindkraft. For noen av kommunene utgjorde eiendomsskatten fra vindkraften en relativt stor andel av de totale inntektene, mens for andre kommuner utgjorde dette en liten andel. For kommunene uten landbasert vindkraft oppga syv av dem at de hadde eiendomsskatt på kraftinstallasjoner. Inntektene fra denne skatten blant ikke-vertskommunene varierte fra rundt 3 millioner kroner til 200 millioner kroner. Tre av ikke-vertskommunene hadde ikke eiendomsskatt.

I del B kom det fram at fem av vertskommunene hadde sine vindkraftanlegg behandlet før 2010, mens to av dem hadde sine anlegg behandlet etter 2010. Flertallet av vertskommunene var derfor relativt tidlig ute med vindkraft. Blant ikke-vertskommunene hadde seks av dem behandlet saker knyttet til landbasert vindkraft før nasjonalt ramme for vindkraft (altså år 2019). De fleste av disse sakene ble behandlet mellom 2010 og 2019. I fire av ikke-vertskommunene hadde det ikke blitt behandlet potensielle vindkraftprosjekter før 2019. Generelt diskuterte flertallet av ikke-vertskommunene landbasert vindkraft for første gang på et senere tidspunkt enn vertskommunene.

Figur 3: Holdning til landbasert vindkraft i egen kommune før 2019. Tipunkts Likert-skala der 1 indikerer svært negativ, 10 svært positiv, og 5 nøytral.

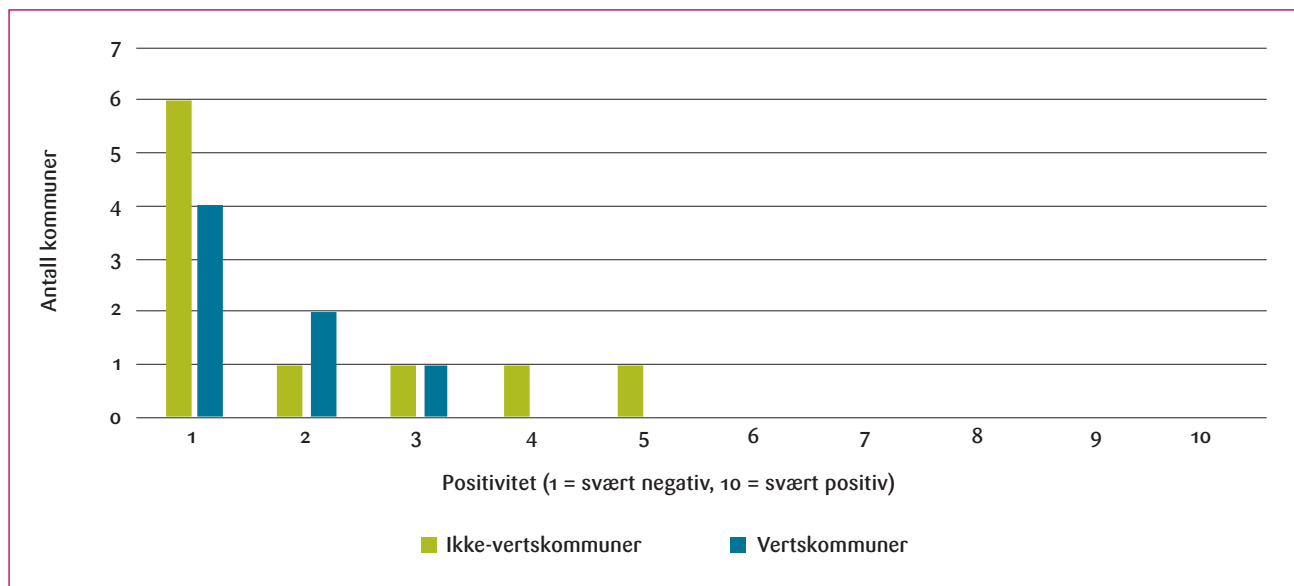
Ved bruk av tipunkts Likert-skala ble intervjuobjektene spurt om hvor positiv eller negativ deres kommune var til vindkraft før nasjonal ramme for vindkraft ble lagt fram. Resultatene tyder på at vertskommunene generelt sett var mer positive til vindkraft før 2019 enn ikke-vertskommunene, se Figur 3. Resultatet underbygges ved at vi ved bruk av en t-test finner en statistisk signifikant forskjell mellom verts og ikke-vertskommuner ($p < 0.01$).

Blant vertskommunene var et av hovedargumentene for deres positive holdning til landbasert vindkraft før 2019 at det bidro til lokal utvikling og økt økonomisk aktivitet. Vertskommunene uttalte at de hadde blitt informert av utbyggere av vindkraftanlegg om at det kunne føre til både økte kommunale inntekter, flere lokale arbeidsplasser og utvikling av lokale bedrifter. Dette var viktige aspekter som mange av vertskommunene la vekt på. Et annet argument som ble fremhevet var at det bidro til energiproduksjon og energisikkerhet i kommunen. Det ble også argumentert for at holdningen blant lokalbefolkningen var relativt positiv til vindkraft på dette tidspunktet. Generelt sett var de fleste argumentene som ble presentert av vertskommunene positive.

Blant ikke-vertskommunene var et av hovedargumentene mot landbasert vindkraft den negative effekten det har på naturen og dyrelivet. Dette ble vektlagt av samtlige kommuner. Flere av dem uttalte at områdene som var foreslått for utbygging var viktige rekreasjonsområder og områder med

urørt natur. Den negative effekten på reindrift ble også påpekt av noen av ikke-vertskommunene. Et annet viktig argument mot landbasert vindkraft som ble nevnt var motstanden blant den lokale befolkningen, som hovedsakelig ble forklart med den negative effekten vindkraft har på natur. Andre motargumenter innbyggerne hadde påpekt i disse kommunene var støy og visuell forurensning. Flere av ikke-vertskommunene forklarte at den lokale motstanden hadde vært massiv, og dette hadde påvirket politikerne. Imidlertid uttrykte flere av disse kommunene at andelen av lokalbefolkningen som viste motstand på dette tidspunktet i de fleste tilfeller ikke var i flertall, men at denne andelen ropte høyest.

Et annet viktig argument som ble påpekt av ikke-vertskommunene var at de hadde for lite innflytelse i konsesjonsprosessen i forhold til planene for potensielle vindkraftverk, inkludert plassering av turbiner og deres høyde. Det ble også pekt på usikkerheten vedrørende hvor mye skatteinntekter et vindkraftverk ville generere for kommunene. Noen av ikke-vertskommunene påpekte også at det var en periode da regjeringen vurderte å fjerne retten til å kreve eiendomsskatt på vindkraft, noe som skapte usikkerhet blant kommunene. Flere argumenterte også for at skatteinntektene på daværende tidspunkt ble ansett som for lave og urettferdige sammenliknet med de negative effektene fra vindkraft. Ikke-vertskommuner med mer solid økonomi argumenterte for at de ikke var avhengige av skatteinntekter fra landbasert vindkraft. Noen av disse kommunene uttalte at de allerede hadde utviklet mye vannkraft, og

Figur 4: Holdning til landbasert vindkraft i egen kommune etter at NVE-rapporten ble publisert i 2019. Tipunkts Likert-skala der 1 indikerer svært negativ, 10 svært positiv, og 5 nøytral.

dermed ønsket de ikke å ofre mer av naturen sin til kraftproduksjon. Det ble uttalt at positive argumenter i favør av landbasert vindkraft, som økte inntekter og lokale arbeidsplasser, ikke fikk mye støtte. Generelt sett betraktet disse kommunene ulempene som større enn fordelene.

Verts- og ikke-vertskommune ble deretter bedt om å spesifisere på en tilsvarende tipunkts Likert-skala hvor positiv eller negativ deres kommune var til utbygging av landbasert vindkraft etter at NVE publiserte nasjonal ramme for vindkraft. Det er viktig å presisere at alle kommunene som ble intervjuet var nevnt i NVE-rapporten, slik at de burde ha kjennskap til hvordan dette påvirket stemningen innad i kommunen.

Sammenliknet med Figur 3 ser vi av Figur 4 at vertskommunene generelt sett ble mer negative etter at NVE-rapporten ble publisert. På den andre siden kan vi merke oss at ikke-vertskommunene hadde omtrent samme holdning som før 2019. Dette medfører at vi ikke finner en statistisk signifikant forskjell mellom de to gruppene. Ingen av kommunene oppga at de var positive til landbasert vindkraft på dette tidspunktet, og vi kan merke oss at et lite flertall av kommunene svarte at de var svært negative. For vertskommunene ble den negative responsen forklart med at vindkraftutbyggingen i deres kommune hadde mer omfattende negative effekter enn forventet, spesielt på naturen, men også støynivået. Motstanden blant befolkningen var stor, og vertskommunene følte at de allerede hadde

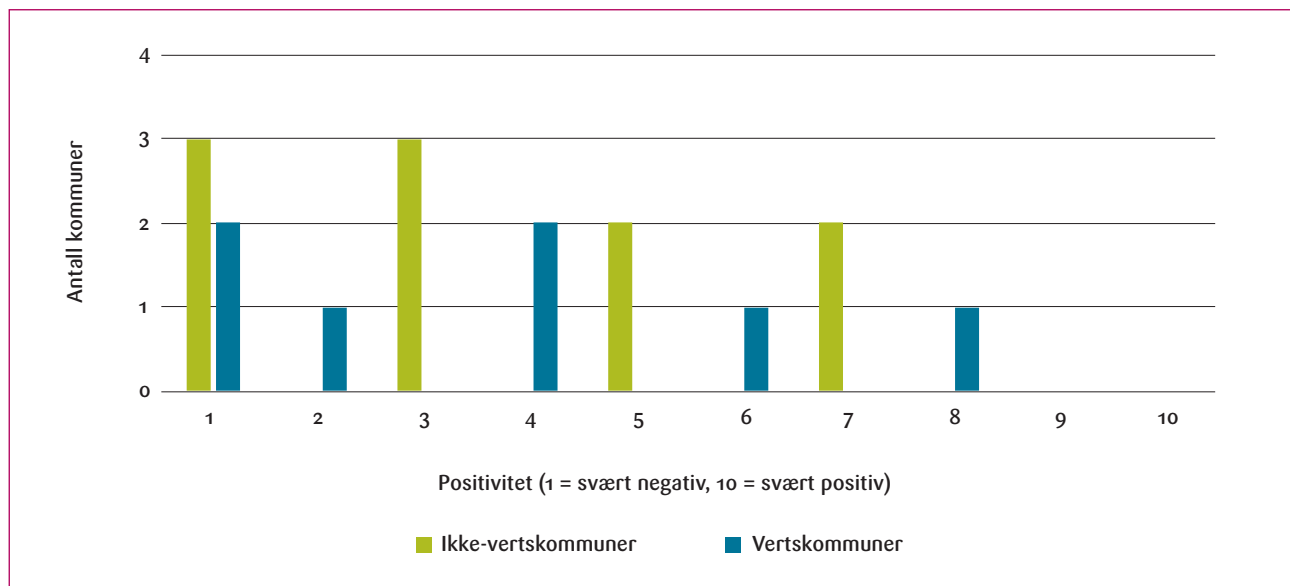
ofret nok natur innad i kommunen for det grønne skiftet. Noen av vertskommunene hevdet videre at den økonomiske verdiskapingen ikke var så stor som utbyggere hadde argumentert for.

Blant ikke-vertskommunene var argumentene mot vindkraft tilsvarende som før rapporten ble publisert. Dog uttrykte ikke-vertskommuner at motstanden blant lokalbefolkningen hadde blitt sterkere og mer utbredt enn tidligere, blant annet på grunn av opprettelse av nasjonale motstandsgrupper som Motvind Norge. I tillegg følte de at vindkraftutbygging ble påtvunget. Noen ikke-vertskommuner hadde videre hatt dialog med vertskommuner og fått informasjon om at flere prosjekter hadde blitt mer omfattende og annerledes enn i opprinnelige planer. Dette bidro til en økning i bekymringen blant ikke-vertskommunene for de potensielle negative virkningene av landbasert vindkraft.

4.3. Aksept av landbasert vindkraft før og etter grunnrenteskatt

I del C ble kommunene stilt spørsmål om deres holdning til landbasert vindkraft i dag, samt hvilken effekt den nye grunnrenteskatten har på deres aksept. I tillegg måtte kommunene vurdere ulike påstander om landbasert vindkraft.

Figur 5 viser svarene til verts- og ikke-vertskommunene på spørsmålet om hvor positive de er til vindkraft i dag ved bruk av samme tipunkts Likert-skala. Vi kan merke oss at vertskommunene har blitt mindre negative sammenlignet

Figur 5: Holdning til landbasert vindkraft i egen kommune i dag (dvs. etter at grunnrenteskatt ble vedtatt). Tipunkts Likert-skala der 1 indikerer svært negativ, 10 svært positiv, og 5 nøytral.

med 2019. Vertskommunene som uttrykte at de nå var mer positive til landbasert vindkraft enn tidligere trakk fram at en viktig årsak var større usikkerhet i energimarkedet som et resultat av krigen i Ukraina. Eksisterende vindkraftverk innad i kommunene hadde også blitt mer lønnsomme på grunn av økte strømpriser. I tillegg hadde flere av kommunene planer om utvikling av ny lokal energi-intensiv industri, noe som gjorde synet på landbasert vindkraft mer positivt. Overordnet finner vi ikke statistisk signifikant forskjell i svarene mellom verts- og ikke-vertskommuner.

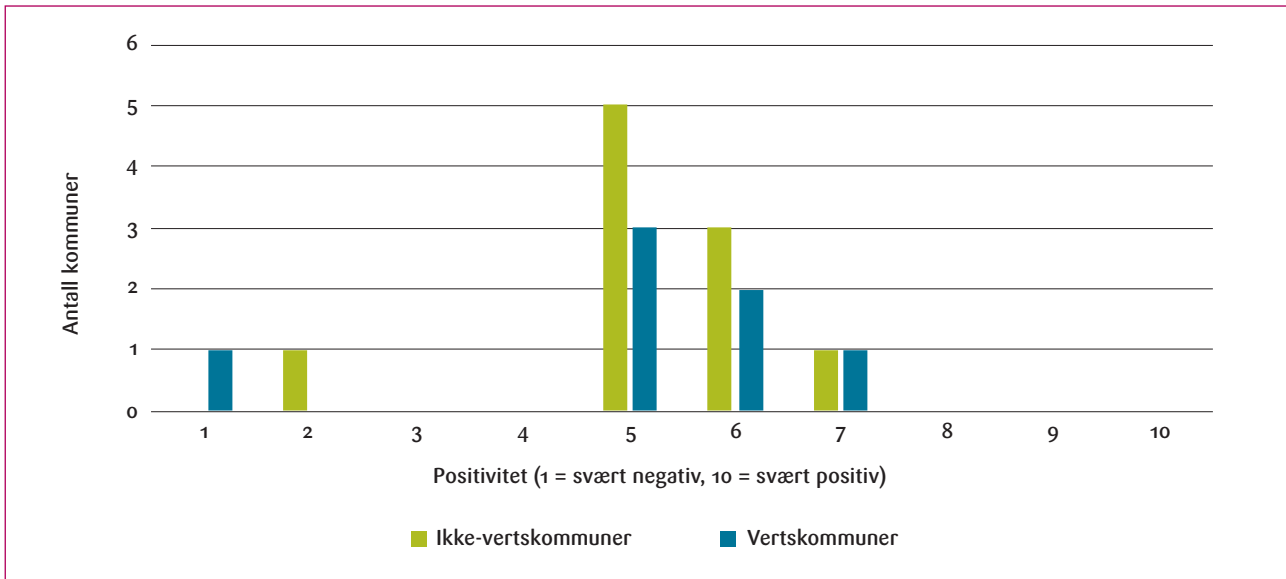
Flere av vertskommunene med negativ holdning til vindkraft trakk fram lignende argumenter som tidligere påpekt. De uttalte at den negative holdningen delvis skyldtes erfaringer med eksisterende vindkraftanlegg innad i deres kommune. Negativ effekt på natur og motstanden blant lokalbefolkningen var fortsatt hovedargumentene. Vertskommunene som nå var mer positive til landbasert vindkraft anerkjente også disse motargumentene. Noen av de negative vertskommunene hadde også erfart at innbyggere som bodde nær vindkraftverkene ble negativt påvirket av høy støy og visuell forurensning i større grad enn forventet. Et viktig aspekt som ble påpekt av flere av disse kommunene var manglende innflytelse på konsesjons- og utbyggingsprosessen. Fire kommuner hadde opplevd avvik fra opprinnelig plan i form av færre og høyere turbiner uten mulighet til å klage. For to av disse kommunene medførte avvikene i konsesjons- og utbyggingsprosessen en mer negativ holdning til landbasert vindkraft, både blant politikere og den lokale befolkningen.

Ikke-vertskommunene har, i likhet med vertskommunene, blitt noe mindre negative til landbasert vindkraft sammenlignet med 2019. Det er verdt å merke seg at en knapp majoritet av ikke-vertskommunene fortsatt er negative. Disse oppga stort sett de samme argumentene som diskutert tidligere, det vil si negative effekter på natur og for befolkningen, noe som resulterte i sterk lokal motstand. Ikke-vertskommunene som nå er mer positive til landbasert vindkraft trakk, i likhet med enkelte vertskommuner, frem argumentet om redusert energisikkerhet og høyere strømpriser som følge av krigen i Ukraina. Det er økt opplevd press i samfunnet for utbygging av mer fornybar energi. Flere ikke-vertskommuner påpekte videre at holdningen deres til landbasert vindkraft hadde blitt mer positiv som et resultat av den økte produksjonsavgiften som nå har økt fra 1 til 2 øre per kWh. Ved utbygging av vindkraft vil avgiftsinntektene bli direkte overført til vertskommunen, noe som vil være positivt for deres økonomi. Som resultat var det enkelte av ikke-vertskommunene som nå var åpne for å

bygge ut småskala vindkraftverk, spesielt hvis strømmen går direkte til lokale energiintensive industrier.

Videre ble verts- og ikke-vertskommunene spurt spesifikt om grunnrenteskatten hadde økt aksepten av landbasert vindkraft. Uavhengig av hvorvidt kommunene har vindkraft eller ei, ser vi i Figur 6 at grunnrenteskatten har en nøytral til svakt positiv effekt på holdningen til landbasert vindkraft. Argumentene for økt aksept var at man fikk bedre og mer rettferdig kompensasjon for negative effektene forårsaket av vindkraft. Skattesystemet ble videre ansett som mer likt som for vannkraft, noe som var positivt da tidligere differensiering i skattesystemet for de ulike kraftkildene var oppfattet som urettferdig. De mest positive ikke-vertskommunene hadde begynt å vurdere vindkraftutbygging i deres kommune. Til tross for dette var samtlige kommuner enige om at utformingen av grunnrenteskatten var uheldig. For det første mente kommunene at kompensasjonen for de negative effektene fra landbasert vindkraft fortsatt ikke var tilstrekkelig. Videre reagerte de på at halvparten av skatteinntektene vil bli delt mellom hele kommunesektoren, mens resten går til staten. Dette ble ansett som en urettferdig fordeling fordi vertskommuner ikke får mer i skatteinntekter enn ikke-vertskommuner. Noen trakk fram at det er urettferdig at større bykommuner som Oslo og Bergen, der det trolig ikke vil bli vindkraftutbygging, får tildelt inntekter som følge av utbygging i mindre kommuner. En mer rettferdig fordeling ville være at mer av inntektene tilfaller vertskommuner. Med en slik endret fordeling mente de intervjuede kommunene at lokal aksept av landbasert vindkraft ville øke. Enkelte kommuner trakk også fram at de har eierskap i lokale kraftselskaper, og dermed kan miste inntekter via redusert overskudd i disse selskapene som følge av grunnrenteskatten. Flesteparten av kommunene uttrykte videre at det var for stor usikkerhet knyttet til skatten, i form av om skatten kan bli vesentlig endret eller fjernet hvis den politiske situasjonen endrer seg.

For å oppsummere, så viser resultatene våre at kommunene generelt sett er mer positive til landbasert vindkraft i dag. Grunnrenteskatten har en isolert positiv effekt på aksept av landbasert vindkraft blant kommunene, men skatteinntektene er ikke tilstrekkelige høye nok til å være utslagsgivende. Det blir ansett som vesentlig at vertskommuner får tilstrekkelig kompensasjon for å ofre «sin» natur for å produsere kraft til samfunnet. Derfor er det hovedsakelig andre faktorer som har økt aksept av landbasert vindkraft blant kommuner, inkludert høye strømpriser, energisikkerhet og lokal verdiskaping.

Figur 6: Endret holdning til landbasert vindkraft i egen kommune som følge av grunnrenteskatt. Tipunkts Likert-skala der 1 indikerer klart mer negativ, 10 klart mer positiv, og 5 ingen endring.

5. DISKUSJON OG KONKLUSJON

Resultatene fra intervjuene illustrerer for det første hvordan holdningen til landbasert vindkraft i norske kommuner har variert de siste 10–15 årene. Mens mange kommuner var positive til vindkraft rundt 2010–2015, var stemningen snudd rundt 2019 da NVE publiserte sin rapport med nasjonal ramme for vindkraft. Dette gjaldt i første rekke de kommunene som hadde installert vindkraft i sin kommune. En viktig forklaring som ble trukket fram i intervjuene var manglende innflytelse i konsesjonsprosessen. Dette er i tråd med hva Saglie mfl. (2020) fant, nemlig at en rettferdig prosess ansees som viktig for å oppnå aksept av vindkraft. Etter 2019 har holdningen dreid noe tilbake, men fortsatt er et flertall av de intervjuede kommunene negative til utbygging av landbasert vindkraft i egen kommune. I motsetning til funn i Lindhjem mfl. (2022), tyder resultatene våre på at aksept av landbasert vindkraft har økt i nyere tid.

I hvilken grad skyldes den noe positive holdningsendringen innføring av grunnrenteskatt? Vår undersøkelse tyder på at den har bidratt svakt positivt for rundt 40 prosent av de intervjuede kommunene. For omtrent like mange kommuner har den ikke hatt noe å si, mens for noen få har den hatt negativ innvirkning. Det var ingen tydelig forskjell mellom vertskommuner og ikke-vertskommuner. Den noe mer positive holdningen til vindkraft etter 2019 skyldes også energikrisen siden slutten av 2021.

En gjennomgående respons hos kommunene var at de aller fleste var positive til ideen om grunnrenteskatt på vindkraft, men skeptiske til hvordan skatteinntektene skulle fordeles. Den økonomiske kompensasjonen ved utbygging av vindkraft er for liten til å ha særlig innvirkning på beslutningen om å si ja eller nei til ny vindkraft. Den enkelte vertskommunen får bare en brøkdel av inntektene fra grunnrenteskatten ilagt vindkraftanlegget i egen kommune. Økningen i produksjonsavgiften har større økonomisk betydning for den enkelte kommune, men ikke nok til å påvirke beslutningen i særlig grad. Kommunene med dårlig eller middels god økonomi var noe mer positive til effektene av grunnrenteskatt (på utbygging av vindkraft) enn kommuner med god økonomi.

Som Saglie mfl. (2020) har pekt på, er rettferdig fordeling av fordeler og ulemper sentralt når det gjelder aksept av vindkraft. Våre resultater tyder på at flere kommuner opplever at ulempene knyttet til blant annet forringet natur er større enn den økonomiske kompensasjonen, samtidig som andre kommuner nyter godt av utbyggingen via fordeling av grunnrenteskatten. Dette oppleves som urettferdig. Økt økonomisk kompensasjon, for eksempel ved at en viss andel av grunnrenteskatten ble tilbakeført til vertskommunen, ville føre til økt aksept, ifølge flere av de intervjuede kommunene. Dette samsvarer med Lindvall (2023) som ved bruk av liknende metodisk fremgangsmåte finner at beslutningstakere i svenske kommuner mener at vindkraft

genererer for lite økonomiske fordeler til kommunene, noe som medfører at kommuner ikke tillater utbygging av vindkraft. Synergiene mellom vår studie og Lindvall (2023) tyder på at Norge og Sverige står overfor liknende utfordringer i møte med fornybar energiutbygging. Det er også viktig for kommunene vi har intervjuet å ha størst mulig sikkerhet om sine framtidige inntekter fra en eventuell utbygging av vindkraft. Hvorvidt grunnrenteskatten (og produksjonsavgiften) vil vedvare kan oppleves usikkert. Stabile rammebetingelser er generelt viktig for alle som er involvert i investeringsbeslutninger.

Flere kommuner mente at arbeidsplasser og lokal verdiskaping vil spille en minst like viktig rolle som grunnrenteskatten for eventuell beslutning om å bygge ut vindkraft. Dette er også i tråd med en europeisk studie av Maleki-Dizaji mfl. (2020), som fant at effekter på den lokale økonomien er viktig for lokal aksept av vindkraft. Noen kommuner var opptatt av at aksepten av vindkraft ville øke dersom den produserte elektrisiteten kunne bidra positivt for lokalt næringsliv, noe som er i tråd med den norske studien av Linnerud mfl. (2022).

Som nevnt over er naturhensyn en viktig faktor for å forklare motstanden mot utbygging av vindkraft i mange kommuner. Foringelse av naturen er en negativ eksternalitet som ikke er reflektert hverken i skattlegging av vindkraft eller annen utbygging som forringer naturen. Flere offentlige utvalg har foreslått å innføre en naturavgift som et supplement til konsesjonsprosessen for slike utbygginger – blant annet Grønn skattekommissjon (Finansdepartementet, 2015) og Norge mot 2025 (Finansdepartementet, 2021). Det vil dempe presset på utbygging av vindkraft i de områdene som er mest verdifulle fra et naturhensyn. Hvorvidt inntektene fra en naturavgift bør tilfalle vertskommunen eller ikke, kan diskuteres og eventuelt evalueres i liknende studier – dersom vertskommuner får alle avgiftsinntektene kan det tenkes at sjansen for utbygging øker, ettersom det kan øke sannsynligheten for at kommunene gir grønt lys.

Selv om studien vår har avdekket flere interessante funn, er det verdt å minne om begrensningene i studien. Først og fremst er det et mindretall av kommunene som er intervjuet, nærmere bestemt 17 kommuner. Dette utgjør 20 prosent av kommunene pekt på i NVE-rapporten fra 2019. Kommunene ble plukket ut tilfeldig innenfor forhåndsdefinerte kategorier (geografi samt eksistens av vindkraft eller ikke i kommunen). Ettersom en del kommuner ikke svarte på henvendelsen vår, kan det også tenkes at det er en viss

utvelgessesskjevhet ved at de mest engasjerte kommunene svarte på henvendelsen.

Videre er det en enkeltperson i hver kommune som er intervjuet, og selv om denne personen er sentral (ordfører eller sentral person i administrasjonen), kan vi ikke vite sikkert om personens synspunkter er representativt for kommunens holdning til utbygging av landbasert vindkraft. Det er også alltid en viss risiko for at selve intervjuet påvirker svarene eller ikke fanger opp viktige elementer. I tillegg har vi benyttet oss av en kvalitativ fremgangsmåte for å utforske og forstå kompleksiteten og nyansene i kommunenes synspunkt rundt vindkraftutbygging og grunnrenteskatt. Dette medfører at vi ikke kan med sikkerhet konkludere om statistisk signifikante forskjeller i holdninger mellom verts- og ikke-vertskommuner.

Iverksettelsen av grunnrenteskatten har blitt utsatt, og vil etter planen tre i kraft fra 2024 (Finansdepartementet, 2023). De fleste kommuner har ikke behandlet spørsmål om vindkraft etter at den nye skatten ble kjent. Det gjenstår derfor å se hvordan skatten vil slå ut i praksis, og det vil være interessant å gjennomføre en lignende studie om noen år.

6. REFERANSER

- Dugstad, A., R. Brouwer, K. Grimsrud, G. Kipperberg, H. Lindhjem & S. Navrud (2024). Nature is ours! –Psychological ownership and preferences for wind energy. *Energy Economics* 129, 107239.
- Dugstad, A., K. Grimsrud, G. Kipperberg, H. Lindhjem og S. Navrud (2023). Place attachment and preferences for wind energy—A value-based approach. *Energy Research & Social Science* 100, 103094.
- Dugstad, A., K. Grimsrud, G. Kipperberg, H. Lindhjem og S. Navrud (2020). Acceptance of wind power development and exposure – Not-in-anybody's-backyard. *Energy Policy* 147, 111780.
- Finansdepartementet (2022). *Grunnrenteskatt på landbasert vindkraft*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/grunnrenteskatt-pa-landbasert-vindkraft/id2929117/>
- Finansdepartementet (2023). *Utsatt iverksettelse for grunnrenteskatt på vindkraft*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/utsatt-iverksettelse-for-grunnrenteskatt-pa-vindkraft/id2976309/>
- Grønbekk, M. (2023). *Will the introduction of a resource rent tax lead to development of more wind power? A study of the effects of the new resource rent tax on Norwegian municipalities' acceptance for land-based wind power*. Masteroppgave, Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU).
- Gulbrandsen, L. H., T. H. J. Inderberg og T. Jevnaker (2021). Is political steering gone with the wind? Administrative power and wind

- energy licensing practices in Norway. *Energy Research & Social Science* 74, 101963.
- Inderberg, T. H. J., H. Rognstad, I. L. Saglie og L. H. Gulbrandsen (2019). Who influences windpower licensing decisions in Norway? Formal requirements and informal practices. *Energy Research & Social Science* 52, 181–191.
- Lindhjem, H., A. Dugstad, K. Grimsrud, Ø. N. Handberg, G. Kipperberg, E. Kløw og S. Navrud (2019). Vindkraft i motvind – Miljøkostnadene er ikke til å blåse av. Aktuell kommentar, *Samfunnsøkonomen* 133 (4), 6–17.
- Lindhjem, H., A. Dugstad, K. Grimsrud, G. Kipperberg og S. Navrud (2022). Medvind for landbasert vindkraft eller stille før ny storm? Vi har tatt tempen på folks preferanser for videre utbygging. Aktuell analyse, *Samfunnsøkonomen* 136 (5), 48–61.
- Linnerud, K., A. Dugstad og B. J. Rygg (2022). Do people prefer offshore to onshore wind energy? The role of ownership and intended use. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 168, 112732.
- Lindvall, D. (2023). Why municipalities reject wind power: A study on municipal acceptance and rejection of wind power instalments in Sweden. *Energy Policy* 180, 113664.
- Maleki-Dizaji, P., N. d. Bufalo, M.-R. D. Nucci og M. Krug (2020). Overcoming Barriers to the Community Acceptance of Wind Energy: Lessons Learnt from a Comparative Analysis of Best Practice Cases across Europe. *Sustainability* 12 (9), 1–21.
- NOU 2015: 15. *Sett pris på miljøet. Rapport fra grønn skattekommissjon*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2015-15/id2465882/>
- NOU 2015: 4. *Norge mot 2025. Om grunnlaget for verdiskaping, produksjon, sysselsetting og velferd etter pandemien*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2021-4/id2841052/>
- NVE (2019). Forslag til nasjonal ramme for vindkraft. NVE Rapport 2019:12, Norges vassdrags- og energidirektorat.
- NVE (2023). Kraftsituasjonen. Fjerde kvartal og året 2022. Norges vassdrags- og energidirektorat. Tilgjengelig fra: https://www.nve.no/media/15154/kvartalsrapportq4_2022.pdf (hentet 25. april 2023).
- Saglie, I. L., T. H. Inderberg og H. Rognstad (2020). What shapes municipalities' perceptions of fairness in windpower developments? *Local Environment* 25 (2), 147–161.
- Saunders, M., P. Lewis og A. Thornhill (2012). *Research Methods for Business Students*. 6th ed. Edinburgh Gate, Harlow: Pearson.
- Statnett (2022). Kortsiktig Markedsanalyse 2022-27. Tilgjengelig fra: <https://www.statnett.no/globalassets/for-aktorer-i-kraftsystemet/planer-og-analyser/kma2022-2027.pdf>
- Wüstenhagen, R., M. Wolsink og M. J. Bürer (2007). Social acceptance of renewable energy innovation: An introduction to the concept. *Energy policy* 35 (5), 2683–2691.

ERLEND EIDE BØ
SSB

Leiemarkedets rolle og fremtid¹

I denne artikkelen ser jeg på rollen til det kommersielle leiemarkedet i Norge, for boligmarkedet og for makroøkonomien. Det er en relativt lav andel leietakere i Norge, men allikevel leier nesten en fjerdedel av norske husholdninger. Leietakere, særlig langsiktige leietakere, er i stor grad fra sosioøkonomisk vanskeligstilte grupper. Jeg diskuterer faktorer som påvirker etterspørsel etter, og tilbud av leieboliger. Så vurderer jeg hvorvidt det er fordeler ved å eie fremfor å leie som bør påvirke leiemarkedet, og ser på makroøkonomiske betraktninger rundt størrelsen på leiemarkedet. Til slutt kommer jeg inn på hvordan leiemarkedet vil, og bør se ut fremover. Her er et viktig element at langsiktige leietakere trolig vil utgjøre en større andel av fremtidens leietakere.

1. INNLEDNING

Leiemarkedet i Norge er for tiden til debatt, og et utvalg, Husleielovutvalget, er oppnevnt for å vurdere hvorvidt eksisterende lovverk er tilpasset dagens leiemarked (Regjeringen, u.å.). I denne artikkelen ser jeg på rollen til det kommersielle leiemarkedet i Norge. Sammenlignet med mange andre land er leiemarkedet i Norge lite, og utleierne er i stor grad småinvestorer, som leier ut en boenhet i egen bolig eller et fåtall leieboliger. Husleie settes fritt på utleietidspunktet, men prisendringer underveis i leiekontrakter er regulert.

Å leie bolig er et alternativ til å eie bolig, og på mange måter kan valget mellom å leie og å eie ansees som en rasjonell beslutning, der fordeler og ulemper ved leie og

eierskap vektet opp mot hverandre. For en grundigere kikk på hva som påvirker tilbud og etterspørsel etter leieboliger skisserer jeg en modell for denne avgjørelsen (en *tenure choice model*), som i Henderson og Ioannides (1983). Valget leie eller eie tas med hensyn til kostnadene ved bomåtene. Å eie er i utgangspunktet foretrukket, på grunn av blant annet skattefordeler og økt boligslitasje ved utleie. Bolig- og leiepriser justerer seg for å gi likevekt mellom tilbud og etterspørsel. Endringer i kostnadene ved å leie påvirker dermed både leie- og eiemarkedet.

En viktig grunn til at utleiesektoren i Norge er liten, er eierlinjen, som har dominert norsk boligpolitikk i lang tid. (Gitmark, 2020). Hvis høyest mulig eierandel er et ønskelig mål, så bør man også ta hensyn til eierlinjen ved utforming av politikk for leiesektoren. Man kan tenke seg at størrelsen på leiesektoren påvirker både utfallet for individuelle beboere, og makroøkonomiske utfall for hele landet.

¹ Dette er en omarbeidet versjon av et notat skrevet på oppdrag fra Husleielovutvalget. Takk til redaktør Rune Jansen Hagen og en anonym fagfelle for nyttige kommentarer. E-post: eeb@ssb.no

Jeg gjennomgår først argumentene for å gi økonomisk støtte til boligeiere, som baserer seg på positive eksterne effekter ved eierskap. Deretter ser jeg på rollen leiemarkedet spiller for makroøkonomisk stabilitet. Høye boliglån, og kreditt risiko ved boligprisfall, er ofte vurdert som en risiko for finansiell stabilitet. Utleiesektoren er trolig bedre i stand til å ta kreditt risiko enn marginale boligkjøpere.

Til slutt går jeg inn på utviklingen i leiemarkedet i årene fremover. Her baserer jeg meg på Statistisk sentralbyrås befolkningsframskrivninger. De viser en befolkning med færre unge, og der mange små, usentrale kommuner har stabil eller fallende befolkning. Det kan tale for at man i fremtiden i større grad bør tilrettelegge for langsiktige leietakere.

Jeg vil ikke gå inn på det kommunale leiemarkedet i dette notatet. Kommunal boligsektor er i Norge liten, med streng behovsprøving og leietakere som ofte er svært dårlig stilt sosioøkonomisk. Beboere har i liten grad andre alternativer enn kommunale boliger, og priser bestemmes politisk (selv om prisene i praksis ofte følger markedspriser). Jeg ser her heller ikke på studentboliger, som for studenter er et alternativ til det kommersielle leiemarkedet. Prising og tilbud av studentboliger avgjøres av andre hensyn enn kommersielle.

I neste kapittel omtaler jeg det norske leiemarkedet, hvem som leier og som leier ut, og gir en kort sammenligning med leiemarkedet i noen nærliggende land. I kapittel 3 diskuteres hva som driver tilbud og etterspørsel i leiemarkedet. Kapittel 4 omhandler hvorvidt fordeler ved eierskap taler for at færrest mulig leier, mens kapittel 5 beskriver sammenhengen mellom leiemarkedet og makroøkonomisk stabilitet. Til slutt, i kapittel 6, kommer jeg med noen tanker om hvordan leiemarkedet kan utvikle seg fremover, før kapittel 7 oppsummerer.

2. LEIEMARKEDET

Å leie bolig er et alternativ til å eie bolig. Det er en relativt lav andel husholdninger som er leietakere i Norge, med tilsvarende høy eierandel. Omtrent 76 prosent av husholdninger eier egen bolig, mens 24 prosent leier (SSB, 2023). En enda større andel av husholdninger vil ha eid bolig i løpet av livet. Økonomisk vanskeligstilte har en lavere eierandel enn andre grupper, og forskjellen har økt i løpet av de siste 20 årene (Revolv mfl., 2018). Eierandelen i Norge er blant de høyeste i Vest-Europa (en del østeuropeiske land har enda høyere eierandel). Det skyldes blant annet betydelige

skattefordeler ved å eie bolig (se Bø (2020) for mer om boligbeskatning i Norge). En studie fra Tyskland (Kaas mfl., 2021) viser at høy dokumentavgift, fravær av skattefradrag for boliglånsrenter, og en stor kommunal boligsektor er viktige grunner til at Tyskland har lav eierandel (kun 44 prosent). Norge har derimot lave kostnader ved boligkjøp,² skattefradrag for boliglånsrenter og liten kommunal boligsektor.

Leiemarkedet i Norge er i stor grad markedsbasert. Størsteparten av markedet består av private utleiery. Ved inngåelse av leiekontrakt setter utleiery leiepris basert på hva leietakere er villige til å betale. Riktignok er det begrensninger i hvor mye husleie kan øke underveis i en kontrakt. Det er kun mulig å øke leien en gang i året, maksimalt med økningen i konsumprisindeksen (KPI). I tillegg kan både utleiery og leietaker etter tre års leietid kreve justering til gjengs leie (Forbrukerrådet, u.å.). Den kommunale boligsektoren er liten, og strengt behovsprøvet, og det finnes ingen prisregulert leiesektor. Dermed er det pris som balanserer leiemarkedet i Norge.

Dette er i motsetning til våre nordiske naboland, der leiepriser hovedsakelig reguleres strengere (Bø, 2021). I Danmark er en stor del av leiemarkedet «almene boliger», som er ikke-kommersielle, og der leien ikke bestemmes i markedet, men etter gitte regler som skal reflektere kostnader ved utleiery. Kommersielle utleieryleiligheter er begrenset til å ikke ha høyere leie enn tilsvarende leiligheter (med visse unntak), slik at det i praksis er et pristak på leier. Finland har få restriksjoner på leiepriser i det kommersielle markedet, men en betydelig større kommunal boligsektor enn Norge. I Sverige er alle husleier, både kommunale og private, regulert. Leien settes i forhandlinger mellom interesseorganisasjonen for leietakere og utleiery.³

Man kan noe forenklet si at det i Norge er to hovedgrupper av leietakere. Den ene gruppen består av unge husholdninger, som har kortvarig perspektiv på bosted eller ikke har rukket å spare opp til egenandel. Gjennomsnittlig alder på førstegangskjøpere er 28 år (NEF, 2023), og mange har vært innom leiemarkedet i en kortere periode før det.

Den andre gruppen består av husholdninger som har vedvarende lav inntekt, for lav inntekt til å kjøpe bolig. Mangel på egenkapital for å få boliglån er en utfordring for denne

² Kostnadene ved å kjøpe bolig er relativt lave i Norge, sammenlignet med andre land (Oslo Economics, 2020; Kaas mfl., 2021; Benedictow mfl., 2022b).

³ Se Bø (2021) for detaljer om leiemarkedene i nordiske hovedsteder.

gruppen. En undergruppe her er nylig ankomne innvandrere. Lav inntekt, lav utdanning og mottak av sosialhjelp og bostøtte er andre kjennetegn (Revolv mfl., 2018).

Leietakere har i større grad dårlige boforhold, og høye boutgifter enn boligeiere (Revolv mfl., 2018). Dårlige boforhold gjelder både problemer med boligen, som dårlig vedlikehold og trangboddhet, samt støy og andre nærmiljøproblemer. Dette gjelder både for kortsiktige og langsiktige leietakere, men kan nok sees som mer problematisk for de sistnevnte.

Utleiesektoren er preget av en høy andel små utleiere, privatpersoner med en eller et par utleieleiligheter. I de større byene finnes det også noen profesjonelle selskaper som leier ut boliger. På landsbasis gjelder dette 10–15 prosent av utleieleiligheter (Sandlie og Sørvoll, 2017), andelen vil være høyere i store byer. Selv om det fra politisk hold ofte ytres ønske om en mer profesjonalisert utleiesektor, virker insentivene i skattesystemet i motsatt retning (Sandlie og Sørvoll, 2017). Samtidig kan det være verdt å nevne at økt profesjonalisering av leiesektoren (i form av inntreden av store, internasjonale utleieselskaper) har vært politisk kontroversielt både i Danmark og i Tyskland. Dette fordi det oppfattes som at utleieselskapene omgår eller utnytter det eksisterende regelverket (DR, 2020).

Det finnes to hovedtyper leiekontrakter, tidsbestemte (ofte med tre års varighet) og tidsubestemte. En nylig analyse (Benedictow mfl., 2022a) viser at leieprisene er høyere for tidsbestemte kontrakter, og for leiligheter leid ut av profesjonelle utleiere. I tillegg har profesjonelle utleiere en høy andel tidsbestemte kontrakter. Det er trolig forskjell både regionalt og sosioøkonomisk på leietakere med forskjellige leiekontrakter og utleiere. Derfor er det vanskelig å vite om disse sammenhengene er kausale, eller kun korrelasjoner.⁴

3. TILBUD OG ETTERSPORSEL

Boligmarkedet og leiemarkedet henger sammen, både på tilbudssiden og på etterspørselssiden. De fleste boliger kan brukes både som eierens egen bolig, og som utleiebolig.⁵ Dermed henger markedet for selveide boliger og for utlei-

⁴ Tallene i Benedictow mfl. (2022a) er fra Leiemarkedsundersøkelsen til Statistisk sentralbyrå, en spørreundersøkelse med visse svakheter, blant annet i svarprosent. Generelt mangler det gode data for husleienivåer, og for egenskaper både ved leietakere og utleiere.

⁵ Unntaket er leiligheter i borettslag, der det er vanlig med regler som begrenser utleie.

eboliger sammen. Det samme gjelder etterspørselssiden, der husholdninger avgjør om de vil eie eller leie.

Å eie en bolig er en langsiktig investering, og sammenligningen mellom kostnader ved å eie og leie kan ikke gjøres direkte. Det er vanlig å sette opp «leieekvivalenten» for å eie, altså den årlige kostnaden ved å eie en bolig. Leieekvivalenten ved å eie en bolig kan beregnes som (se for eksempel Poterba, 1992; Himmelberg mfl., 2005; Svensson, 2013):

$$hl_t = [(1 - \tau_r)r_t - E_t\pi_{t+1} + \delta + \tau_h + \sigma]p_t - (E_t p_{t+1} - p_t), \quad (1)$$

der hl_t er den beregnede leien, r_t rentenivået, τ_r skattefradrag for boliglansrente, $E_t\pi_{t+1}$ forventet inflasjon (dvs. at $(1 - \tau_r)r_t$ er rente etter skatt og $(1 - \tau_r)r_t - E_t\pi_{t+1}$ er realrente etter skatt), δ depresieringsraten, τ_h skatt på bolig og σ er risikopremien ved boligeierskap. Risikopremien ved boligeierskap reflekterer at man tar en risiko ved å eie, både at det kan være noe galt ved den individuelle boligen, og ved at boligprisene generelt kan falle. Det siste leddet, $(E_t p_{t+1} - p_t)$ viser forventet prisstigning på bolig (boligprisen er gitt ved p_t). Lavt rentenivå, skattefradrag på boliglansrente, lav skatt på bolig og høy forventet boligprisvekst er alle elementer som på 2000-tallet har gjort kostnaden ved å eie bolig i Norge lav.

Det er vanlig å anta at markedslievekt gjør at kostnadene ved å eie tilsvarer leiekostnadene ved en tilsvarende bolig. Teorien sier at hvis det hadde vært billigere å eie enn å leie, ville flere ønsket å kjøpe, og dermed presset boligprisene opp. Hvis det hadde vært billigere å leie ville etterspørselen i leiemarkedet økt. Men likning (1) har blitt kritisert for å mangle viktige deler av kostnaden ved å eie bolig, slik som kjøps- og flyttekostnader (Diaz og Luengo-Prado, 2008). I tillegg har også leiealternativet ekstra kostnader utover husleien. Særlig viktig vil trolig usikkerheten ved hvor lenge man kan bli boende være. Dermed kan man tenke seg en utvidet versjon:

$$hl_t + \gamma = [(1 - \tau_r)r_t - E_t\pi_{t+1} + \delta + \tau_h + \sigma + \kappa]p_t - (E_t p_{t+1} - p_t), \quad (2)$$

der γ viser den nevnte usikkerheten ved leieforhold, mens κ er et annualisert mål på kostnadene ved kjøp, salg og flytting.⁶ Det er vanskelig å empirisk anslå størrelsen på disse kostnadene, både på grunn av svakheter i data (særlig på

⁶ Begge disse kostnadene, samt flere andre i likningen, vil variere fra husholdning til husholdning. For en husholdning som ønsker kort botid, vil γ være lav og κ høy, det motsatte ved lang ønsket botid.

husleier) og fordi noen av dem ikke kan observeres direkte (som risikopremien ved å eie og kostnaden ved usikkerhet i leieforhold). Men man kan si at hvis for eksempel γ øker, så vil det bli relativt mer attraktivt å eie i forhold til å leie.

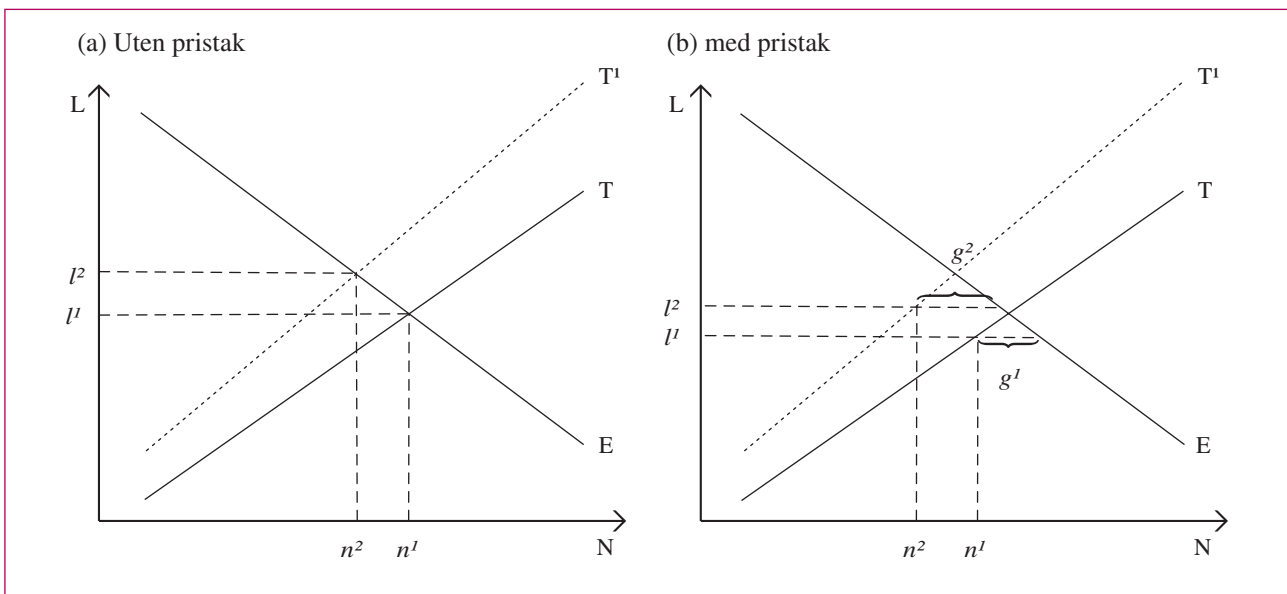
For en utleier kan man sette opp en lignende ligning, der leie (etter skatt) tilsvarer utleiers eierkostnad (Diaz og Luengo-Prado, 2008):

$$hl_t = \frac{[(1 - \tau_r)r_{ut} - E_t\pi_{t+1} + \delta_u + \tau_{hu} + \sigma_u]p_t - (E_t p_{t+1} - p_t)}{(1 - \tau_k)} \quad (3)$$

Variablene er stort sett de samme som i ligning (1), men en del av dem kan ha forskjellige nivå fra eiernivået, og merkes dermed med u . For eksempel er det vanlig å anta at δ_u , depresieringen av leieboliger, er større enn depresieringen av selveide boliger, δ . Skatten på boliger som leies ut (sekundærboliger) er også høyere enn skatten på andre boliger ($\tau_{hu} > \tau_h$). I tillegg skattes inntekt fra husleie med kapitalskattesatsen τ_k . Ved en økning av kostnadene på høyre side av likning (3), for eksempel skatten på sekundærbolig (τ_{hu}), må husleien gå opp for at markedet skal gå i balanse. Da må tilbudet reduseres, for gitt etterspørsel.

Tilbudet påvirkes altså av gevinsten ved utleie. Restriksjoner som virker begrensende for utleiers inntjening vil redusere tilbudet. Dette er også vist empirisk i forbindelse med regulering av leiepriser (Sims, 2007; Diamond mfl., 2019). I Figur 1 illustreres dette i et enkelt diagram. I Figur 1a illustreres en reform av husleieloven som påvirker tilbudet negativt, ved å gjøre utleie mer kostbart (for eksempel ved å gjøre det mer tidkrevende å si opp en leietaker som ikke betaler, eller ved å øke skatten på utleieboliger). Tilbudet endres fra T til T'. For en gitt leiepris vil det tilbys færre utleieboliger. Resultatet blir en markedslikevekt (l^2, n^2), med høyere leiepriser (l) og lavere tilbud (n) enn i utgangspunktet (l^1, n^1).

I Figur 1b illustreres situasjonen hvis man tenker seg at leiemarkedet har en (svak) form for pristak, og at det pristaket styrkes noe av reformen. Det er mulig å tenke seg at å øke kontraktstiden for leiekontrakter virker på denne måten. Her antar jeg, kun som en illustrasjon, at pristaket strammes inn fra å være 95 prosent av markedsleie, til å bli 93 prosent av markedsleie. Reformen påvirker også tilbudet negativt, som i Figur 1a. Resultatet blir også her høyere leiepriser og lavere tilbud (l^2, n^2) enn i utgangspunktet (l^1, n^1). Men sammenlignet med markedslikevekten i Figur 1a er det svakere effekt på pris, men sterkere negativ effekt på

Figur 1: Tilbud og etterspørsel i leiemarkedet.

Tilbud og etterspørsel etter leieboliger. Etter reform som øker kostnadene for utleier er etterspørsel T'. I Figur 1a settes pris i markedslikevekt, mens i Figur 1b er det et pristak, som strammes noe inn (fra 0,95 av markedsleie til 0,93).

antall tilgjengelige leieboliger. I dette tilfellet er det også udekket etterspørsel etter leieboliger, som øker fra g^1 til g^2 ved reformen. Det er verdt å merke seg at de som faktisk får leie i situasjonen med pristak kommer bedre ut enn i situasjonen uten pristak. Til tross for ulempene ved pristak, så er det en verdi at økonomisk vanskeligstilte betaler lavere husleie.¹

I begge illustrasjonene antar jeg at etterspørselen er uendret, men det kan også tenkes at en reform som endrer husleieloven ville gitt økt etterspørsel etter leieboliger. I såfall kan man tenke seg at etterspørselskurven, E, flyttes mot høyre.

4. BØR LEIEANDELEN VÆRE LAV?

Norsk boligpolitikk har lenge vært styrt av eierlinjen, ønsket om at så mange som mulig skal eie sin egen bolig (Gitmark, 2020). Hvis dette er et ønskelig mål, så burde man også ta hensyn til eierlinjen ved utforming av politikk for leiesektoren. Er det bra for samfunnet med en lavest mulig andel leietakere?

Det er åpenbart en god del fordeler med å eie bolig, slik som stabilitet i boforhold, muligheten til å gjøre større endringer i boligen, og forventet verdistigning.² Men mange av disse fordelene tilfaller boligeierne direkte, og det er betalingsvillighet for dem. Argumentet for å subsidiere boliger (gjennom for eksempel lav beskatning) hviler på positive eksternaliteter. Et vanlig brukt eksempel er at boligeiere er flinkere til å vedlikeholde hus og hage enn leietakere. En velstelt tomt gir verdi også for naboene, en verdi som boligeieren ikke kompenseres for. Det er et argument for at staten bør gi økonomiske incentiver for å eie bolig.

Hvorvidt disse positive virkningene og ringvirkningene eksisterer er vanskelig å undersøke empirisk. Personer som er boligeiere er forskjellige fra leietakere, og nabolag der det bor mange boligeiere er forskjellige fra nabolag med mange leieboliger. At for eksempel barn som vokser opp i nabolag med mange boligeiere gjør det bedre på skolen enn de som vokser opp i nabolag med mange utleieboliger, kan like godt skyldes at foreldrene deres har høyere utdanning og inntekt som at de eier bolig. To nylige eksempler som diskuterer litteraturen, med empiriske resultater som

¹ Se Favilukis mfl. (2023) for en interessant diskusjon rundt fordeler og ulemper ved en prisregulert utleiesektor, satt til boligmarkedet i New York.

² Det er også noen ulemper ved å eie, som risiko for boligprisfall.

viser henholdsvis positive og ingen eksternaliteter finnes i Coulson og Li (2013), og Kortelainen og Saarimaa (2015).

Økonomisk støtte av boligeierskap, som den norske eierlinjen medfører, har også fordelingsvirkninger. Støtten gagnar boligeiere, som i snitt er en rikere gruppe enn leietakere. Høyere skatt på bolig ville vært progressiv (Bø, 2020).

Basert på det empiriske arbeidet som er gjort for å undersøke fordeler ved å eie bolig, synes jeg ikke det er grunnlag for å ha et mål om at organiseringen av leiemarkedet skal innrettes mot å styrke eierlinjen. Om noe kunne det vært ønskelig med en boligpolitikk som i mindre grad fordelsbehandlet boligeiere.³

Det er naturlig å anta at den marginale kostnaden ved å øke eierandelen er stigende jo høyere eierandelen er. Dagens boligpolitikk gir mye støtte til boligeiere, og det er høy eierandel. Dermed vil kostnaden ved å øke eierandelen ytterligere trolig være høy.

5. LEIEMARKEDET OG MAKROØKONOMIEN

Etter å ha sett på sammenhengen mellom leiemarkedet og individuelle utfall i forrige kapittel, vil jeg her omtale sammenhengen mellom leiemarkedet og makroøkonomien.

Først kan det være verdt å nevne at problemet med høye og økende priser i storbyene, både på bolig- og leiemarkedet, skyldes høy etterspørsel i forhold til tilbud. Politikk som bidrar til å øke tilbudet eller redusere etterspørselen etter bolig vil redusere prisene. På tilbudssiden er det særlig relevant å bygge flere boliger der det er etterspørsel (Asquith mfl., 2023; Li, 2022).

Det er ikke åpenbart at endrede regler for leiemarkedet vil ha noe særlig å si for nivået på boligbygging, siden endringer hovedsakelig kun vil flytte etterspørsel fra en boligsektor til en annen. Men i den grad det eksisterer et pristak, som gir husleier lavere enn markedspris, vil det gi lavere boligbygging (Favilukis mfl., 2023). Det er fordi etterspørsel flyttes til en boligsektor der eier ikke får betalt like mye som markedet er villig til å betale. Det er vanskelig å si om dette er relevant, og om eventuell størrelse på effekten ved endringer i den norske husleieloven, da studiene som eksisterer er fra helt andre kontekster.

³ Ikke alle har råd til å betale for fordelene ved å eie bolig. Argumentene for å subsidiere eierskap for de som ikke har råd til bolig er bedre enn for å subsidiere boligeiere generelt.

Det kan også tenkes at boligeiere vil etterspørre noe større boliger (flere kvadratmeter), både fordi det skattemessig er gunstig å eie, og fordi høyere transaksjonskostnadene ved eierskap gjør at man kjøper for en lengre tidshorison. Det betyr i såfall at det er behov for økt boligbygging ved en større eierandel.

Boligmarkedet er utsatt for bobler, kraftige svingninger i boligprisene som medfører risiko for finansiell stabilitet. Mye av risikoen i boligmarkedet kommer av kredittrisiko, risikoen for at et negativt sjokk i økonomien fører til at boliglån i økende grad blir misligholdt. I verste fall kan en slik situasjon føre til en ond spiral, der boligprisfall fører til økt mislighold og redusert kreditttilbud, som igjen forsterker boligprisfallet og presser økonomien til banker og kredittforetak. Dette skjedde i bankkrisen i Norge på sent 80-tall/tidlig 90-tall (Moe mfl., 2004).

Mye av litteraturen som forsøker å forstå årsakene bak finanskrisen i USA har en lignende forklaring: Lettere tilgjengelig kreditt presset boligprisene oppover (Favara og Imbs, 2015). Det førte igjen til kraftig boligprisfall og andre økonomiske problemer når kreditttilgangen ble strammet inn (Di Maggio og Kermani, 2017; Favilukis mfl., 2017; Garriga mfl., 2019; Greenvald og Guren, 2021). I modellene i denne litteraturen er leiemarkedet ofte ikke inkludert. Noen studier, som Sommer mfl. (2013) og Greenwald og Guren (2021) modellerer leiepriser, og tilbud og etterspørsel i leiesektoren, men de ser ikke på effekten av leiemarkedets omfang.

Et viktig spørsmål når det kommer til leiemarkedets makroøkonomiske rolle vil være om leiesektoren er mer eller mindre utsatt for kredittrisiko enn selveiere. Det virker naturlig å tro at eiere av utleieboliger, enten det er mindre, private investorer eller større selskaper, har større kapasitet til å håndtere gjeld ved et negativt økonomisk sjokk enn det boligeierne på marginen mellom eierskap og leie har. Det er skrevet lite om dette, men Rubaszek og Rubio (2020) presenterer en enkel modell som konkluderer med at størrelsen på leiemarkedet gir økt makroøkonomisk stabilitet ved sjokk i kreditttilgang. Dette fordi husholdningens gjeld blir lavere når det er flere leieboliger tilgjengelig. Modellen bruker data fra Polen, et land med enda lavere andel privat utleie enn Norge. Voigtländer (2014) argumenterer for at en stor utleiesektor er sentralt for pristabiliteten i det tyske boligmarkedet. Fordi det gir en lavere gjeldsgrad blant private husholdninger, men også fordi eksistensen av et reelt alternativ til selveid bolig gjør at boliglån kan reguleres strengere.

Utleieinvestorer, de små, private utleierne som utgjør hoveddelen av det norske leiemarkedet, konkurrerer om de samme boligene som vanlige boligkjøpere. Bø (2022) viser hvordan utleieinvestorer bidrar til å forsterke prissvingninger i boligmarkedet. Sånn sett kan en høy andel småinvestorer bidra til å øke prissvingningene, noe som reduserer fordelene ved at investorene trolig bedre tåler kredittrisiko. Større, profesjonelle utleiere kjøper gjerne opp hele bygårder, og vil i mindre grad konkurrere direkte med boligkjøpere.

6. LEIEMARKEDET FREMOMER

Befolkningen fremover forventes å bli eldre, samtidig som befolkningsveksten framskrives til å bli lavere enn den har vært (Tømmerås og Thomas, 2022). Regionalt vil veksten være størst i og omkring de store byene, mens mange distriktskommuner forventes å ha et fall i befolkningen frem mot år 2050 (Leknes og Løkken, 2022). Basert på regionale befolkningsframskrivinger, og på boligbygging og lønnsvekst i perioden 2011–2020 framskriver Bø og Solbakken (2022) regional boligprisvekst i Norge til 2040 ved hjelp av en enkel modell. Mens boligprisen i mange mindre sentrale regioner framskrives til å være tilnærmet konstant (i reelle priser), vil høy vekst og lav boligbygging gi svært kraftig prisvekst i Oslo.

Disse framskrivningene er usikre, men tegner et bilde av et fremtidig Norge med lavere befolkningsvekst, flere eldre og færre yngre. Andelene av befolkningen i alderen 20–29 er for eksempel framskrevet til å falle fra 12,9 prosent i 2022 til 10,3 prosent i 2050 (Tømmerås og Thomas, 2022), og gruppen faller også i antall (fra cirka 700 000 til 625 000 personer). Samtidig er det kun de større byene, særlig Oslo, som forventes å få tydelig boligprisvekst. Hva betyr dette for leiemarkedet?

Det fører trolig til en lavere etterspørsel etter leieboliger fra det jeg tidligere har kalt gruppe 1: unge, kortsiktige leietakere. I mange områder, med lav befolknings- og boligprisvekst, vil heller ikke gruppe 2 forventes å øke i antall. Men i byområdene, særlig Oslo, kan det framskrevne scenarioet tyde på en økning i antallet langsiktige leietakere med lav inntekt. Det vil isolert sett tale for å tilrettelegge for langsiktige leiekontrakter i større grad enn i dag.

Samtidig vil ikke behovet for kortvarige leiekontrakter forsvinne helt. En eventuelt fortsatt utvikling mot mindre husholdninger og senere familiedannelse vil trolig gi økt etterspørsel etter relativt kortvarig leie. Og det kan også hende

at økt integrering i europeisk arbeidsmarked fører til økt etterspørsel etter kortere leieforhold fra utenlandske arbeidstakere.

Gitt dagens system for prisheving internt i en leiekontrakt (prisene kan justeres årlig med KPI, og hvert tredje år til en vagt definert «gjengs leie»), vil en innstramming av bruken av kortvarige kontrakter tilsvare en de facto leieregulering. Fordi leieprisene historisk ofte har økt mer enn KPI, er en tidsbestemt kontrakt en mulighet for å justere opp leienivået til markedspris med jevne mellomrom. Dermed vil en reduksjon av muligheten for tidsbestemte kontrakter kunne redusere tilbudet av utleieboliger, som beskrevet i kapittel 3.

En mulighet for å minske kostnaden for leietakere ved en eventuell innstramming av bruk av tidsbestemt kontrakt, ville være å gjøre systemet for tilpasning til gjengs leie mer gjennomslutlig. I dag mangler det i stor grad et godt data-materiale for sammenligning, og prosessen virker uforutsigbar (Forbrukerrådet, u.å.).

Leiemarkedet har et skjevt maktforhold. I markeder med stor etterspørsel har utleiende stor markedsrett. Da har leietakere mye å tape på å si fra, siden de risikerer å miste boligen sin, og alternative bosteder er vanskelige å finne. Samtidig er det da det kan være mest fristende for utleiende å tøy regelverket, siden høy etterspørsel betyr at man trolig får leid ut, selv om misfornøyde leietakere flytter ut. Mange leietakere kan i tillegg mangle kunnskap om regler, normer og klageinstanser, fordi de er unge eller mangler språkferdigheter. For å sikre at lover og regler følges på en tilfredsstillende måte kan man dermed ikke kun basere seg på varsler fra leietakere. Det kan være behov for en kontrollinstans som tar selvstendig initiativ for å kontrollere at regler følges.

7. OPPSUMMERING

Leiemarkedet er relativt lite i Norge, eierlinjen står sterkt. Allikevel er i underkant av en fjerdedel av norske husholdninger leietakere. Økonomisk vanskeligstilte husholdninger er overrepresentert blant leietakere. Den lave andelen leietakere skyldes en lang historie med boligpolitikk som favoriserer boligeiere. En gjennomgang av argumentene for å gi økonomisk støtte til boligeiere, viser at de mangler et solid, empirisk grunnlag. Med hensyn til makroøkonomisk stabilitet, vil en noe større utleiesektor trolig virke positivt, da utleiende (særlig profesjonelle utleiende) er i bedre stand til å ta kredittrisiko enn husholdninger som er på marginen mellom leietaker og boligeier.

At mange som sliter med dårlig økonomi og andre levekårsproblemer leier (Revolvd mfl., 2018), er et argument for å bedre vilkårene for leietakere. Samtidig er det viktig å være klar over at tilbudet av leieboliger avhenger av disse vilkårene. Regler som oppfattes som kostbare for utleiende vil føre til færre utleieboliger. Regelendringer til leietakers gunst kan dermed føre til høyere leiepriser, og kanskje også et underskudd av utleieboliger. Tiltak som øker tilbudet av boliger (både leie- og selveierboliger) i attraktive strøk, vil bidra til et mer velfungerende leiemarked.

Befolkningsutviklingen fremover gir trolig færre unge totalt sett, og fallende befolkning og boligpriser i mange distriktskommuner. Færre unge betyr at behovet for kort-siktige leieboliger blir mindre. Fallende befolkning i distriktskommuner betyr at presset på bolig- og leiemarkedet vil bli mindre. Totalt sett taler det etter min mening for regler mer tilpasset langsiktige leietakere, og for differensierte regler for by og bygd. Konkret kan passende tilpasning til langsiktige leietakere være lengre standardtid i leiekontrakter eller fjerning av muligheten for tidsbestemte kontrakter, og strengere regler for kvalitetsnivå og vedlikehold av utleieboliger. En fornuftig differensiering av regler kunne for eksempel være å forby tidsbestemte kontrakter i visse, sentrale regioner, eller forby tidsbestemte kontrakter for profesjonelle utleiende (som i stor grad finnes i de større byene). For å minske negative effekter for utleiende av mer langsiktige leiekontrakter, kan det være nyttig å gjøre ordningen for tilpasning til gjengs leie mer strømlinjeformet.

Det kan også være behov for en aktiv kontrollinstans for å passe på at husleieloven overholdes. Leietaker er den svake part i leieforhold, særlig i markeder der det er høy etterspørsel, og kan ha vanskelig for å klage på regelbrudd.

8. REFERANSER

- Asquith, B. J., E. Mast og D. Reed (2023). Local effects of large new apartment buildings in low-income areas. *The Review of Economics and Statistics* 105 (2), 359–375.
- Benedictow, A., M. M. Frisell og M. Iversen (2022a). Prisdannelsen i det norske leiemarkedet for boliger. Rapport 1-2022, Samfunnsøkonomisk analyse.
- Benedictow, A., R. Røtnes, J. Måøy, M. M. Frisell og M. Iversen (2022b). Boligskatt på bredt grunnlag. Rapport 19-2022, Samfunnsøkonomisk analyse.
- Bø, E. E. (2020). Taxation of housing: killing several birds with one stone. *Review of Income and Wealth* 66 (3), 534–557.
- Bø, E. E. (2021). Buy to let housing investors in the Nordic countries. *Nordic Economic Policy Review*, 49–72.

- Bø, E. E. (2022). Buy to let: The role of rental markets in housing booms. Upublisert notat, datert 29.03.2022.
- Bø, E. E. og E. Solbakken (2022). Regionale framskrivinger av boligpriser ved forskjellige scenarier for boligbygging. Notater 2022/37, Statistisk sentralbyrå.
- Coulson, N. E. og H. Li (2013). Measuring the external benefits of homeownership. *Journal of Urban Economics* 77, 57–67.
- Di Maggio, M. og A. Kermani (2017). Credit-induced boom and bust. *The Review of Financial Studies* 30 (11), 3711–3758.
- Diamond, R., T. McQuade og F. Qian (2019). The effects of rent control expansion on tenants, landlords, and inequality: Evidence from San Francisco. *American Economic Review* 109 (9), 3365–3394.
- Diaz, A. og M. J. Luengo-Prado (2008). On the user cost and homeownership. *Review of Economic Dynamics* 11 (3), 584–613.
- DR (2020). Nyt drama: Regeringen lander Blackstone-aftale med DF. Tilgjengelig fra: <https://www.dr.dk/nyheder/politik/nyt-drara-regeringen-lander-blackstone-aftale-med-df>, DR.
- Favara, G. og J. Imbs (2015). Credit supply and the price of housing. *American Economic Review* 105 (3), 958–992.
- Favilukis, J., S. C. Ludvigson og S. Van Nieuwerburgh (2017). The macroeconomic effects of housing wealth, housing finance, and limited risk sharing in general equilibrium. *Journal of Political Economy* 125 (1), 140–223.
- Favilukis, J., P. Mabile og S. Van Nieuwerburgh (2023). Affordable housing and city welfare. *The Review of Economic Studies* 90 (1), 293–330.
- Forbrukerrådet (u.å.). Husleie. Tilgjengelig fra: <https://www.forbrukerradet.no/forside/bolig/husleie/husleie>
- Garriga, C., R. Manuelli og A. Peralta-Alva (2019). A macroeconomic model of price swings in the housing market. *American Economic Review* 109 (6), 2036–2072.
- Gitmark, H. (2020). *Det norske hjem*. Res Publica, Oslo.
- Greenwald, D. L. og A. Guren (2021). Do credit conditions move house prices? No. w29391, National Bureau of Economic Research.
- Henderson, J. V. og Y. M. Ioannides (1983). A model of housing tenure choice. *The American Economic Review* 73 (1), 98–113.
- Himmelberg, C., C. Mayer, og T. Sinai (2005). Assessing high house prices: Bubbles, fundamentals and misperceptions. *Journal of Economic Perspectives* 19 (4), 67–92.
- Kaas, L., G. Kocharkov, E. Preugschat og N. Siassi (2021). Low homeownership in Germany – A quantitative exploration. *Journal of the European Economic Association* 19 (1), 128–164.
- Kortelainen, M. og T. Saarimaa (2015). Do urban neighborhoods benefit from homeowners? Evidence from housing prices. *The Scandinavian Journal of Economics* 117 (1), 28–56.
- Leknes, S. og S. A. Løkken (2022). Befolkningsframskrivinger for kommunene 2022. Rapporter 2022/30, Statistisk sentralbyrå.
- Li, X. (2022). Do new housing units in your backyard raise your rents? *Journal of Economic Geography* 22 (6), 1309–1352.
- Moe, T. G., J. A. Solheim og B. Vale (2004). The Norwegian banking crisis. Occasional papers No. 33, Norges Bank
- NEF (2023). Førstegangskjøpere 2023 q1. Norges eiendomsmeglerforbund. Tilgjengelig fra: https://nef.no/wp-content/uploads/2023/06/Forstegangskjopere_2023Q1_SoA_notat-1.pdf
- Oslo Economics (2020). Komparativ analyse av boligomsetningen i Norge og andre land. Rapport 2020-41, Oslo Economics.
- Poterba, J. M. (1992). Taxation and housing: Old questions, new answers. *American Economic Review (Papers and Proceedings)* 82 (2), 237–242.
- Regjeringen (u.å.). Husleielovutvalget. Tilgjengelig fra: <https://nettsteder.regjeringen.no/husleielovutvalget/>
- Revsd, M. K., L. Sandvik og M. L. With (2018). Bolig og boforhold – for befolkningen og utsatte grupper. Rapporter 2018/13, Statistisk sentralbyrå.
- Rubaszek, M. og M. Rubio (2020). Does the rental housing market stabilize the economy? A micro and macro perspective. *Empirical Economics* 59 (1), 233–257.
- Sandlie, H. C. og J. Sørvoll (2017). Et velfungerende leiemarked? *Tidsskrift for velferdsforskning* 20 (1), 45–59.
- Sims, D. P. (2007). Out of control: What can we learn from the end of Massachusetts rent control? *Journal of Urban Economics* 61 (1), 129–151.
- Sommer, K., P. Sullivan og R. Verbrugge (2013). The equilibrium effect of fundamentals on house prices and rents. *Journal of Monetary Economics* 60 (7), 854–870.
- SSB (2023). Boforhold, registerbasert. Statistisk sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/bygg-bolig-og-eiendom/bolig-og-boforhold/statistikk/boforhold-registerbasert>
- Svensson, L. E. O. (2013). The effect on housing prices of changes in mortgage rates and taxes. Upublisert notat, datert 25.08.2013.
- Tømmerås, A. og M. J. Thomas (2022). Nasjonale befolkningsframskrivinger 2022. Rapporter 2022/29, Statistisk sentralbyrå.
- Voigtländer, M. (2014). The stability of the German housing market. *Journal of Housing and the Built Environment* 29, 583–594.

STATSØKONOMISK FORENING

MØTER HØSTSEMESTERET 2024

- Onsdag 11. september, Litteraturhuset, kl.14-15.30: Knut Moum og Marianne Marthinsen: «**Langsiktig planlegging, prioritering og samordning i den økonomiske politikken – Ville en St.meld. nr. 25 kunne blitt til i dag?**»
- Mandag 16.september kl 11.15-12 i Auditorium 1, Eilert Sundts Hus: Statsøkonomisk Forening er invitert til å høre på **Schweigaard-forelesningen** til Knut N. Kjær med tittel: «**Kan finansmarkedene framskynde det grønne skiftet?**»
- Tirsdag 15. oktober. Økonomisk institutt, 12. etasje, Eilert Sundts Hus, Blindern, kl.13-14: **Møte med Økonomisk institutt:** Det blir gitt en orientering om status på Instituttet og det gis et innlegg om et faglig tema. (Bare for medlemmer av Statsøkonomisk Forening)
- Onsdag 13. november, Litteraturhuset: Svein Gjedrem, kl. 14-15.30: «**Om sykehusfinansiering og de nye sykehusene på Gaustad og Aker**»
- Fredag 20. desember, Norges Bank: «**Møte med sentralbanksjefen**» (Bare for medlemmer av foreningen)

Møtene 11. september og 13.november finner sted i Litteraturhuset, Møterom: Amalie Skram, kl. 14.00 – 15.30. Dørene åpnes kl. 13.00. Møtene i Litteraturhuset er åpne for alle interesserte. Ikke-medlemmer anmodes om å betale kr. 150,- (Vipps: 13445). **Studenter deltar gratis.**

Om Statsøkonomisk forening

Statsøkonomisk Forening er et forum for debatt om samfunnsøkonomi og økonomisk politikk. Foreningen feiret 140 år ved årsskiftet 2023/24, se foreningens hjemmeside for mer informasjon: <https://statsokonomiskforening.no>

Statsøkonomisk Forening har ni møter i året om aktuelle samfunnsøkonomiske spørsmål. Foreningens medlemmer har bred erfaring fra akademien, næringsliv og offentlig forvaltning.

Statsøkonomisk Forening har styreleder og et styremedlem i Professor Wilhelm Keilhaus Minnefond som støtter økonomisk forskning (se nedenfor). Foreningen er også representert i styret for Ingegerd og Arne Skaugs Forskningsfond.

Medlemskap i foreningen i 2024 ordnes ved å sende en e-post til post@statsokonomiskforening.no og betale kr. 500, til bankkontonummer 1644 02 96096.

PROFESSOR WILHELM KEILHAUS MINNEFOND

Professor Wilhelm Keilhaus Minnefond (PWKM) ble opprettet i 1955. Det var en gave til Statsøkonomisk Forening fra skipsreder Leif Høegh. Fondets formål er å støtte økonomisk forskning og publisering. Vedtektene for PWKM finnes på: www.statsokonomiskforening.no

Fondet er et siste-utveis fond – altså at andre finansieringskilder må ha vært prøvd først.

Søknad om støtte kan sendes Professor Wilhelm Keilhaus Minnefond (PWKM), Postboks 2416 Solli 0201 Oslo, eller til Karin Jahren, e-post: karin.jahren@hoeghcapital.no

OLA KVALØY

dekan og professor (medlem av Klimautvalget 2050), Universitetet i Stavanger

KLAUS MOHN

rektor og professor (medlem av Klimautvalget 2050), Universitetet i Stavanger

MARTIN SKANCKE

leder av Klimautvalget 2050

For enkel kritikk¹

Mange av innspillene er positive i høringsrunden for sluttrapporten fra Klimautvalget 2050, men det har også kommet kritikk. Mest utbredt er kanskje innvendingene mot mangel på samfunnsøkonomiske vurderinger av kostnader og konsekvenser av ulike klimapolitiske veivalg, som blant annet er fremført av Statistisk sentralbyrå. Våre kritikere underslår kompleksiteten rundt et relevant referansealternativ, samt dynamiske og strategiske perspektiv på klimapolitikk. Selv om kritikken er relevant, er den dermed for lettvin.

Klimautvalget 2050 hadde som mandat å utrede hvilke veivalg Norge står overfor for å nå målet om å bli et lavutslippssamfunn innen 2050. Et sentralt utgangspunkt var klimaloven, der det heter at «Målet skal være at klimagassutslippene i 2050 reduseres i størrelsesorden 90 til 95 prosent fra utslippsnivået i referanseåret 1990. Ved vurdering av måloppnåelse skal det tas hensyn til effekten av norsk deltakelse i det europeiske klimakvotestystemet for virksomheter.»²

Høringsinnspillene til rapporten er i hovedsak positive, men det er også kritiske merknader. Blant disse er

høringsinnspillet fra Statistisk sentralbyrå, som langt på vei er sammenfallende med debattinnlegget fra Bye, Fæhn og Hagem i forrige utgave av *Samfunnsøkonomen* (BFH, 2024). Her berømmes Klimautvalget for mye god vilje og en rekke gode forslag. Ikke minst gjelder dette utvalgets anbefaling om å se klima- og naturutfordringene i sammenheng, men BFH (2024) anerkjenner også behovet for en strategi for slutfasen av olje- og gassvirksomheten. Samtidig reiser BFH (2024) spørsmål rundt Klimautvalgets operasjonalisering av Norges klimamål, og etterlyser i tillegg flere og mer eksplisitte samfunnsøkonomiske vurderinger av kostnader og konsekvenser ved ulike veivalg.

At Klimautvalgets arbeid skulle reise kritikk er ikke uventet. Det ville være rart om det ikke var ulike syn på gjennomføring av en omstilling til lavutslipp som vil berøre mange sektorer og samfunnsområder. På enkelte områder kan kritikken til og med være velbegrunnet. På andre områder bunnar kritikken i misforståelser eller ulike vurderinger og tolkninger av mandat og premisser for Klimautvalgets arbeid. Vi benytter anledningen til å kommentere noen av de viktigste punktene i kritikken.

1. AMBISJONER OG MÅL FOR NORSK KLIMAPOLITIKK
Globale mål for klimapolitikken er etablert gjennom Parisavtalen, som

¹ Takk til Bård Harstad og tidsskriftets redaktør for nyttige merknader og innspill.

² Lov om klimamål (klimaloven) § 4.

presiserer at klimapolitikken skal begrense den globale oppvarmingen til godt under 2 grader og tilstrebe 1,5 graders oppvarming, som igjen vil forutsette at utslippene av CO₂ er netto null på verdensbasis rundt 2050. Norsk klimapolitikk gjenspeiler globale ambisjoner og mål, gjennom tilslutning til Parisavtalen og senere lovfesting av målet i Klimaloven, som ble enstemmig vedtatt av Stortinget i 2017. Klimautvalget har hatt dette som utgangspunkt.

En standard tilnærming til klimapolitikk er at ambisjonsnivået bør settes slik at det er balanse mellom de marginale kostnadene ved klimaendringene («social cost of carbon») og kostnadene ved å redusere utslipp. Minimering av kostnadene ved gjennomføring forutsetter videre at marginalkostnadene ved utslippsreduksjoner bør være den samme på tvers av alle tilgjengelige strategier. Dette er imidlertid en first-best tilnærming som har flere problematiske sider. Ambisjonsnivået for klimapolitikken formes i en bred politisk prosess der mange hensyn inngår, herunder kostnader ved omstilling, forventede kostnader ved klimaendringer, risiko, inntektsfordeling, politisk økonomi og interaksjon. Klimaet er nemlig et kollektivt gode. I mangel av gode koordineringsmekanismer reiser dette utfordringer i form av overforbruk, gratispassasjerproblematikk og strategisk atferd. Dette er forhold som ble drøftet i Klimautvalget, og som kunne blitt bedre dokumentert i sluttrapporten.

Tradisjonell teori for «først-best» klima- og miljøpolitikk tar simpelthen ikke tilstrekkelig høyde for at man gjennom tiltak skal oppfylle lovfestede klimamål og internasjonale avtaler. I en slik nest-best verden må man også ta høyde for politiske og strate-

giske kostnader knyttet til det å ikke nå målene. For å incentivere andre land til å følge sine forpliktelser, må man lenge før tidspunkt for måloppnåelse bygge troverdighet på at man faktisk har *intensjon* om å oppfylle målene.

Internasjonale avtaler, så som Parisavtalen, kan ses på som fellesgodespill, uten tilstrekkelige straffemekanismer rettet mot dem som ikke oppfyller sine forpliktelser. Likevekten i slike spill er kjent som «allmenningens tragedie»: Alle bryter avtalen selv om en har felles interesse av å overholde. Det lønner seg isolert sett å være gratispassasjer på andre lands klimapolitikk. Ettersom det ikke er mulig å implementere bindende overnasjonale sanksjoner mot gratispassasjerer, må man finne andre mekanismer. De to viktigste mekanismene er 1) å gjøre spillet repetert og 2) skape troverdige forpliktelsesmekanismer - altså binde seg til masten.

Det er velkjent at man gjennom repeterte spill kan oppnå overholdelse i likevekt, selv om brudd er optimalt i det statiske spillet, kjent som folketeoremet i spillteorien. Gjennom såkalte trigger-strategier kan spillerne velge å overholde avtaler så lenge andre spillere overholder, men bryte hvis man ser at andre bryter. Ettersom man har interesse av at andre ikke bryter, kan man dermed selv ha interesse av å overholde.

Folketeoremet forutsetter imidlertid at partene er tilstrekkelig tålmodige, og at de først og fremst vektlegger framtidig nytte. Disse forutsetningene brytes dersom det tar tid før brudd oppdages, og dersom konsekvensen ved brudd er mindre dramatisk enn at avtalen kollapser - eksempelvis hvis noen land av ulike grunner velger å overholde avtalen

selv når gratispassasjerer oppdages. I slike tilfeller blir det enklere å være gratispassasjer, og dermed vanskeligere å motivere land til å holde seg til sine forpliktelser. Da kan det bli ekstra nødvendig med «binde-seg-til-masten-tiltak» som gjør det mer troverdig at en vil overholde sine forpliktelser, spesielt for de land vil ha incentiver til å bryte avtalen i fremtiden³

Parisavtalen er nettopp bygget opp som et repetert fellesgodespill hvor spillerne (landene) stadig må rapportere hvor de står og hva de gjør for å nå de langsiktige målene. Nasjonal lovfesting av klimamål er en av de viktigste forpliktelsesmekanismene. Men ettersom land er suverene, også til å endre sine egne lover, kan det ha stor strategisk verdi å ta forpliktende valg som reduserer fremtidige incentiver til å bryte egne klimalover og internasjonale klimaavtaler.

Så når BFH (2024) skriver at «Mange delmål for å oppnå primærmål er ikke like god samfunnsøkonomi som å sette ett», så er ikke det generelt riktig. Det er et velkjent tema i spillteorien at man i dynamiske spill tar valg som isolert sett virker suboptimale, men som i det dynamiske spillet er strategisk riktige. Det er også velkjent at man gjennom lover, regler, målformuleringer og generell mekanisme-design, kan endre spill på en måte som gjøre det lettere å havne i de ønskede likevektene.

2. FLEKSIBILITET I MÅL OG VIRKEMIDLER

Når BHF (2024) skriver at «kostnads-effektivitet kan oppnås dersom det tiltales fleksibilitet mellom målene» så er det generelt riktig i statisk generelle

³ Se Harstad, Lancia og Russo (2019 og 2022) for drøftelser langs disse linjer.

likevektsmodeller, men ikke nødvendigvis riktig i dynamiske spill, som Parisavtalen er.

Utvalgets utgangspunkt var som mandatet la opp til, at verden skulle nå målet om nullutslipp i 2050, og at Norge skulle nå det lovfestede målet om 90-95 prosent reduksjon i relevante utslipp i løpet av samme tidsrom. BFH (2024, s. 7) har et annet utgangspunkt: «Uansett hvor ambisiøse mål og tiltak som vil gjennomføres i foregangsregionen som Europa fram mot 2050, vil det ikke holde for at verden skal nå sine felles satte klimamål.» På slike premisser er det enkelt å kritisere Klimautvalget, etter som forutsetningene bryter med mandatet for utvalgets arbeid.

Kritikken er ellers egnet til å forvirre, for saken er at Klimautvalget *er positivt* til både kvotehandel og internasjonalt samarbeid. Det vi advarer mot er å bruke kvotehandel som en sovepute mot omstilling *på lengre sikt*. Dersom verdens samlede utslipp skal gå mot null i 2050, vil mulighetene for kvotehandel nemlig bli svært innsnevret, og kvoteprisene kan bli tilsvarende høye. Vi har allerede signaler fra Europa om at det ikke vil tildeles nye kvoter i bedriftsmarkedet etter 2040. For kvoter på landnivå er situasjonen enda mer komplisert. Dette er ikke et marked som har en regulert markedsplass og transparent prising, slik EUs bedriftskvoter har. Vi vet lite om hvilke kvoter eller tiltak i andre land som vil være tilgjengelige for å dekke en eventuell mangel på egne kutt i utslippene når konsekvensene av dagens politikk kommer til syne i fremtiden. Situasjonen frem mot 2030 kan være en god illustrasjon på denne risikoen. Det er fortsatt betydelig usikkerhet knyttet mulig tilgang på kvoter til bruk for oppgjør innenfor EU-systemet, både mengde og pris, samtidig er en

svært kort tidshorisont for realisering av alternative tiltak frem mot 2030. Under slike forutsetninger vil en strategi basert på internasjonal kvotehandel fremstå som risikabel med hensyn til kostnader, og utstrakt kvotehandel vil kunne utsette en omstilling som vi uansett må gjennom. En slik utsettelse vil etter alt å dømme innebære behov for en raskere omstilling enn en mer føre-var og gradvis tilpasning. Med konvekse tilpasningskostnader vil dette neppe være gunstig, verken for kostnaden ved den samlede klimapolitikken eller for konkurranseevnen i norsk økonomi.

Det europeiske bedriftsmarkedet for utslippskvoter er i utgangspunktet et velfungerende marked. Men selv dette markedet opererer ikke i et vakuum. Bedriftene står bare overfor et reelt valg mellom kvotekjøp eller egne utslippskutt dersom det er tilgang på de ressursene de trenger for omstilling, for eksempel elektrisk kraft. Begrensninger i nettilgang kan for eksempel gjøre at bedriftene tvinges til å kjøpe kvoter, selv om det hadde vært bedriftsøkonomisk og samfunnsøkonomisk lønnsomt å omstille. Bedrifter på Østlandet som ønsker å elektrifisere kan for eksempel ikke regne med nettilgang før etter 2035.⁴

For skog og arealbruk (LULUCF) har Klimautvalget kommet til at en rekke hensyn tilsier egne mål, som ikke bør «sammenblandes».⁵ LULUCF har både utslipp og opptak og disse fungerer forskjellig. Et opptak må lagres i lang tid for å tilsvare et unngått utslipp i atmosfæren. Tiltak knyttet til opptak i skog har også svært lange tidshori-

sonter, og dette gjør det vanskelig å sammenligne direkte med alternative strategier. I et langsiktig perspektiv vil potensialet for opptak i skog bli uttømt, og omstillingen må uansett rettes mot andre sektorer. Opptak i skog vil dermed kunne utsette omstillingen, uten at omstillingsbehovet blir eliminert. Utslipp og opptak fra skog og arealbruk har også et stort innslag av uforutsigbarhet, blant annet på grunn av skadedyrangrep, værmessig variasjon og skogbrann. Med integrasjon vil denne uforutsigbarheten skape utfordringer og tilleggsbelastninger for andre sektorer.

Særskilte mål for LULUCF gir også best mening når vi ser verdens land under ett. Variasjonen mellom land er stor når det gjelder ressurstilgang og skogomfang. Nasjonale delmål kunne i verste fall innebære at enkelte land fortsatt fyrer med kull (eller utvinner olje) i 2050, fordi de kan kompensere gjennom opptak i skog. Det ville ikke være kostnadseffektivt.

Utjevning av marginale tiltakskostnader på tvers av ulike sektorer og strategier er nyttig som teoribasert utgangspunkt, men egner seg ikke alltid som rettesnor for beslutninger i praksis. Denne type tilnærminger gir for liten oppmerksomhet til faktiske rammevilkår og forutsetninger for omstilling. Når infrastrukturen ikke er på plass, har ikke bedriftene lenger et fritt valg om elektrifisering, nær sagt uansett hvor høye avgifter og kvotepriser blir. Målstruktur og beslutninger i klimapolitikken må ha dette som utgangspunkt.

Dette er bakgrunnen for at utvalget foreslår en tydeligere målstruktur med egne mål for utslippsreduksjoner i Norge og separate mål for utslipp og opptak i skog- og arealbrukssektoren (LULUCF). Et tydeligere mål for

⁴ <https://e24.no/energi-og-klima/i/q1o891/krever-svar-fra-statnett-ser-alvorlig-paa-manglende-stroemnett>

⁵ Se en nyttig oversikt over relevante problemstillinger her: <https://www.energiogklima.no/to-grader/ekspertintervju/nei-ikke-gjor-det>

utslippsreduksjoner i Norge vil synliggjøre hva som kreves av kraft, biomasse og andre knappe ressurser og dermed bedre legge til rette for at utslippsreduksjoner kan finne sted.

BFH skriver at «[d]et vil være uheldig å legge kun ett scenario til grunn og låse Norge til ikke å kunne bruke kvotekjøp.» Vi er enige i at det er viktig å bevare en viss fleksibilitet i en verden med mye usikkerhet. Men reell fleksibilitet får vi bare dersom det legges til rette for at utslippskutt hjemme faktisk kan gjennomføres.

3. KOSTNADSVURDERINGER

Kritikken mot mangelen på vurderinger av samfunnsøkonomiske kostnader er relevant, men lettvint. Vi kan være enige i at Klimautvalgets drøftinger rundt kostnader ved klimapolitikk kunne være tydeligere koblet til relevant økonomisk teori. Ikke desto mindre vil vi minne om at kostnadsvurderinger for norsk klimapolitikk reiser en rekke kompliserte problemstillinger, som våre kritikere tar veldig lett på.

Begrepet «kostnad» gir for eksempel bare mening hvis man sammenlikner med et alternativ. Vurderinger av «kostnaden» ved å nå klimamålene må derfor også spesifisere hva alternativet skulle være:

- Skulle vi lagt til grunn at verden skroter klimamålene i Parisavtalen, men at ambisjonsnivået i Norge ligger fast?
- Skulle vi lagt til grunn at Norge legger egne klimamål til side og er gratispassasjer på andre lands klimapolitikk?
- Skulle vi beregnet kostnader ved klimapolitikk sammenlignet med en alternativ, hypotetisk optimal politikk?

Vurderingen av «kostnader» gir mening ved valg mellom ulike veier til målet, f. eks. mellom dyrere fornybare energikilder i stedet for billigere. Men dette kan uansett bare bli partielle vurderinger. Mulighetsområdet er for komplekst til å spesifisere en fullgod relevant referanse, og deretter sette en prislapp på ulike baner for omstilling målt i forhold til denne.

Utgangspunktet må derfor være at politikken skal legge til rette for at klimamålene nås, men på billigst mulig måte. I tråd med dette gir Klimautvalget en rekke anbefalinger som viser hvordan rammene rundt omstillingen bør innrettes for å legge til rette for en kostnadseffektiv omstilling. En unødig dyr omstilling kan forsterke målkonflikter mellom klimapolitikken og andre politikkområder. Kostnadseffektivitet er derfor også viktig for å øke sannsynligheten for å lykkes med å nå klimamålene.

I en verden som bare skal redusere *noen* utslipp, bør klimapolitikken handle om *hvilke* utslippskutt som skal tas. Når ambisjonen er å fjerne så godt som *alle* utslipp, handler det om *når* de ulike kuttene skal tas. Tidlige investeringer i sektorer med høye kostnader for utslippskutt kan for eksempel legge til rette for kostnadsreduksjoner gjennom teknologiutvikling og læringseffekter. Dette kan i noen tilfeller tilsi at man også prioriterer enkelte relativt dyrere kutt tidlig.⁶

Klimapolitikken utformes i et samspill mellom nasjonal politikk og internasjonale rammebetingelser. Man trenger ikke gå lenger enn til norsk gassvirksomhet for å forstå at dette er en

⁶ Se f.eks. Vogt-Schilb, Meunier og Hallegatte (2018) for en nyttig drøfting av omstendigheter som kan føre til at det er optimalt å ta dyrere kutt tidlig.

stor og viktig problemstilling. Endringer i regler for internasjonalt samarbeid reiser også risiko rundt den nasjonale klimapolitikken. Eksempler er regelverk for skog og arealbruk, biobrensler, karbonfangst og lagring, som setter viktige rammer for hvordan Norge kan nå sine klimamål.

Vurderingene av hva som er en kostnadseffektiv klimapolitikk må derfor skille mellom hva som bidrar til en kostnadseffektiv oppnåelse av klimamål på globalt nivå, og hva som bidrar til kostnadseffektiv måloppnåelse for det enkelte land. Vurderinger av kostnadseffektivitet må også ta hensyn til hvordan de enkelte tiltak påvirker sannsynligheten for troverdig måloppnåelse. Slike vurderinger kan være vanskelige å bygge inn i statiske likevektsmodeller.

Det er ellers *den samlede omstillingen* som skal være kostnadseffektiv – ikke hvert enkelt tiltak isolert. Men det er (selvsagt) ikke mulig å spesifisere en detaljert plan for alt som skal skje i klimapolitikken frem mot 2050 og kostnadsberegne denne planen. I praksis vil klimapolitikken gjennomføres ved en hel rekke større og mindre beslutninger over lang tid. Utvalget har i tråd med dette lagt stor vekt på å beskrive og komme med forslag til forbedringer av offentlige beslutningsprosesser knyttet til en lang rekke samfunnsområder, for eksempel arealforvaltning både til lands og til havs, petroleumsforvaltningen, jordbruksoppgjøret og transportplanlegging gjennom Nasjonal transportplan.

4. AVSLUTNING

Med et bredt og krevende mandat skulle Klimautvalget 2050 finne anbefalinger og løsninger for å nå målet om nullutslipp, og samtidig sikre

naturmangfold bærekraft, kostnadseffektivitet og konkurransevne, velstand og velferd. Naturlig nok innebar dette en rekke avveininger og valg, som selvsagt åpner for innvendinger og kritikk. Med en grundig utredning i bakhånd mener vi likevel at Klimautvalgets arbeid vil bli en nyttig referanse for videreutviklingen av klimapolitikken i Norge.

Et hovedbudskap fra Klimautvalget er at vi i omstillingen må tenke *lengre, bredere og mer systematisk*. Dette gjelder også for tankesettet rundt kostnadseffektivitet.

Det er samtidig viktig å forstå det bredere kostnadsbildet ved omstilling til lavutslipp, og kartlegge konsekvensene for norsk økonomi mer utførlig. Dette er svært krevende, blant annet fordi så dype kutt i utslippene som klimaloven legger opp til vil kreve en bred omstilling av samfunnet og berøre mange sektorer. Gode metoder for å vurdere denne typen virkninger frem mot 2050 er ikke etablert ennå. Utvalget anbefaler flere analyser som bør gjøres for å forbedre beslutningsgrunnlagene framover, blant annet i perspektivmeldingene fra Finansdepartementet.

BHR (2024) skriver at Klimautvalget viser «mye god vilje». Men den gode viljen har også en vesentlig klimaøkonomisk betydning. Klimalovens kanskje viktigste funksjon er at den bidrar til å skape troverdighet rundt Norges internasjonale forpliktelser. Hvis vi fører en politikk som skaper usikkerhet om hvorvidt vi vil være i stand til å nå klimamålene, bidrar vi også til å underminere Parisavtalen – med de kostnader det medfører.

I teorien har det stor verdi å ha fleksibilitet mellom ulike strategier for å nå ett, overordnet mål for lavutslipp. Men i praksis har denne tilnærmingen gitt for liten oppmerksomhet om forutsetningene for omstilling. Det er bare gjennom å legge til rette for utslippsreduksjoner hjemme at vi kan skaffe oss reell valgfrihet i gjennomføringen av klimapolitikken. Målstruktur og beslutningssystemer i klimapolitikken må ta utgangspunkt i dette. Klare beslutningsregler og målformuleringer, herunder sektor-spesifikke delmål, bidrar også til å underbygge Norges troverdighet. Overdreven fleksibilitet og uklare mål kan underminere den. Kydland og Prescott (1977) sin tese om «Rules rather than discretion», kan også være et poeng i klimapolitikken.

5. LITTERATUR

- Bye, B., T. Fæhn og C. Hagem (2024). Klimautvalget 2050s rapport – snevre veier og uklare kostnader, men mye god vilje. *Samfunnsøkonomen* 138 (2), 5–10.
- Harstad, B., F. Lancia og A. Russo (2019). Compliance Technology and Self-enforcing Agreements, *Journal of the European Economic Association* Vol. 17, 1–29.
- Harstad, B., F. Lancia og A. Russo (2022). Prices vs quantities for self-enforcing agreements. *Journal of Environmental Economics and Management* 111.
- Kydland, F. E. og E. C. Prescott (1977). Rules Rather than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans, *Journal of Political Economy* Vol. 85, 473–492.
- Vogt-Schilb, A., G. Menier og S. Hallegatte (2018). When starting with the most expensive option makes sense: Optimal timing, cost, and sectoral allocation of abatement investment. *Journal of Environmental Economics and Management* 88, 210–233.

SAMFUNNSØKONOMENE

For raske oppdateringer og nyheter,
følg oss på facebook, twitter og instagram!

twitter.com/Samfunnsokonom

facebook.com/samfunnsokonomene

instagram.com/samfunnsokonomene

ABONNEMENT

Abonnementet løper til det blir oppsagt, og faktureres per kalenderår

www.samfunnsokonomene.no

**Samfunnsøkonomene inviterer til
Høstkonferansen 2024,
25. september kl. 1700. På Litteraturhuset i Oslo**

1630 Dørene åpner

1700-1715: Velkommen v/ Jan Inge Eidem - foreningens leder
Introduksjon v/ ordstyrerne Ingrid Hjort og Haakon Vennemo

Del I: Perspektivmeldingen 2024

1715-1735:

Kjersti Næss Torstensen, Finansdepartementet
Perspektivmeldingen 2024- Hva forteller meldingen
og hvordan gir den veivisning om de viktige spørsmålene Norge står overfor?

1745-1805:

Linda Nøstbakken, SSB
Er perspektivmeldingen en nyttig veiviser for å møte norske klimamål?

1815-1835:

Gisle Natvik, BI
Er perspektivmeldingen en nyttig veiviser i spørsmålet
om offentlig sektors bærekraft?

1835-1855: Diskusjon mellom salen og innlederne til del I

Del II: Bortkastet planoptimisme eller nyttig veiviser?

1915-1935:

Aksel Braanen Sterri, OsloMet og tenketanken Langsikt
Er perspektivmeldingen 2024 en nyttig veiviser for de langsiktige problemene?

1940-2000:

Ådne Cappelen, SSB
Er perspektivmeldinger nyttige veivisere for de langsiktige problemene?

2000-2030: Diskusjon mellom salen og alle innlederne
Arrangement avsluttes kl 2030 – men sammenkomsten fortsetter til 2100.

Veiledning for bidragsyttere

Samfunnsøkonomen publiserer forskning, analyser, og kommentarer som anvender økonomifaglige metoder og formidles for å vekke interesse i brede lag av medlemmer i Samfunnsøkonomene.

Bidrag til *Samfunnsøkonomen* inndeles i ulike kategorier:

a. *Artikkel*

Vitenskapelig anlagte artikler av teoretisk og/eller empirisk karakter som studerer problemstillinger innenfor det samfunnsøkonomiske fagområdet. Kategorien åpner også for litteraturoversikter fra et bestemt fagfelt. Artikkel-formatet har tidsskriftets høyeste krav til originalitet, er omfattet av fagfelle-vurdering og utløser publiseringspoeng for nivå-1 tidsskrift i det norske systemet for vitenskapelig publisering. Omfang: Maks 8000 ord. Indikativ behandlingstid: 4 måneder.

b. *Aktuell analyse*

Anvendte analyser av problemstillinger med høy aktualitet for norsk økonomi og samfunnsliv rettet mot en bred krets av lesere med arbeid eller interesse innenfor samfunnsøkonomi. Lavere krav til originalitet og teknisk nivå enn for Artikkel-formatet. Aktuelle analyser er underlagt fagfelle-vurdering, og utløser publiseringspoeng for nivå-1 tidsskrift i det norske systemet for vitenskapelig publisering. Omfang: Maks 6000 ord. Indikativ behandlingstid: 2 måneder.

c. *Aktuell kommentar*

Innlegg om aktuelle problemstillinger og utviklingstrekk i økonomi og samfunnsliv basert på innsiktsfull anvendelse av samfunnsøkonomiske sammenhenger, begreper og tankesett. Forenklet vurdering i redaktør-kollegiet som ikke utløser publiseringspoeng.

Omfang: Maksimalt 4000 ord. Indikativ behandlingstid: 1 måned.

d. *Debattinnlegg*

Tilsvaret og kommentarer som forutsetter innsiktsfull anvendelse av samfunnsøkonomisk tankesett. Debattinnlegg vurderes av redaktør-kollegiet, og utløser ikke publiseringspoeng.

Omfang: Maksimalt 2000 ord. Indikativ behandlingstid: 1 måned.

e. *Bokanmeldelser*

Anmeldelser av lærebøker og andre fagbøker som har (bred) relevans for lesere av *Samfunnsøkonomen*.

Omfang: Maksimalt 2000 ord (ca 5 sider). Indikativ behandlingstid: 1 måned.

Prosedyrer og krav for innsending:

a. Manuskript sendes i word format til tidsskrift@samfunnsokonomene.no.

b. Artikler, aktuelle analyser og aktuelle kommentarer skal ha en ingress på maksimalt 200–300 ord. Ingressen skal oppsummere artikkelens problemstilling og hovedresultat.

c. Disposisjonen skal ha maksimalt to nivå.

d. Alle figurer og tabeller skal ha figurnummer og tittel. Figurer og tabeller må legges ved i originalformat. Unngå forkortelser (Fig.) ved referering i teksten.

e. Bruk 'prosent' (ikke '%') i prosatekst

f. Referansene skal følge Harvard Style of Referencing. Referansene i teksten skal være som følger ved henholdsvis en, to og flere forfattere: «...Meland (2010), Bårdsen og Nymoene (2011), Finstad mfl. (2002)...». Referanser i parentes skrives som følger: «... (Finstad mfl., 2002; Meland, 2010)...».

g. Referanselisten skal ha overskriften REFERANSER og ha følgende format:

Melberg, H. O. (2010). Animal spirit: Fargerik tomhet? *Samfunnsøkonomen* 64 (2), 4–10.

Bårdsen, G. og R. Nymoene (2011). *Innføring i økonometri*. Fagbokforlaget, Bergen.

Finstad, A., G. Haakonsen og K. Rypdal (2002). Utslipp til luft av dioksiner i Norge – Dokumentasjon av metode og resultater. Rapport 2002/7, Statistisk sentralbyrå.

h. Alle bidrag til *Samfunnsøkonomen* skal være ferdig korrekturlest.

i. Forfattere av artikler, aktuelle analyser og aktuelle kommentarer må sende inn et høyoppløselig elektronisk portrett-fotografi. Forfatterne presenteres med tittel og hovedtilknytning. Andre tilknytninger (og eventuelle kontakt-detajler) oppgis eventuelt i fotnote på artikkeltittel på side 1.

NORGE P. P

Returadresse:
Samfunnsøkonomene,
Kristian Augusts gate 9,
0164 Oslo

